

ИВАН ДАВИДКОВ

**РИФОВЕТЕ
НА ДАЛЕЧНИТЕ
ЗВЕЗДИ**

РОМАН

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ • СОФИЯ • 1981

На мама

Ако извикам, кой моя вопъл ще чуе в
сонма от ангели? Кой херувим милосърден ще ме
притисне до своята гръд? Аз не мога да понеса
светлината му. Че красотата страх предвещава – и
тръпне сърцето от нея. Но красотата не бърза да
вдигне ръка – да ни накаже.

Райнер Мария Рилке, “Първа элегия”

На път! Прегризвай ти съмненията и вика
си, защото трябва рано или късно платната ти да
минат между рифовете на далечните звезди!

Из “Корабен дневник”

СЕЧЕХА ТРЕПЕТЛИКИТЕ КРАЙ ПЪТЯ... Ехото на
брадвите се луташе в спомена на стария учител Христофор
Михалушев като в огромна празна къща и той, залитайки по
разровения чакъл на шосето, си мислеше: кога беше станало това
преди десетилетие или преди век? Дънерите на старите дървета,
почернели от дъждовете, с изгнила сърцевина, бяха се смалили и
изчезваха в тревата. Като че ли някаква невидима ръка дърпаше
корените им долу, в глъбината на издълбаната от реката земя, и
ластарите, израснали над дънерите, сякаш се мъчеха да се уловят
за бръмченето на ранните пчели, за да се възпротивят на тая
неумолима сила, но не им достигаше дъх.

Пътникът гледаше сянката си върху тревата – дребна,
каквото беше и неговото смалено от годините тяло. В
потрепването ѝ долавяше умората на своите нозе, които все още
го носеха с неотстъпна преданост по пътищата. Ветрецьт
издуваше крачолите на старите, избелели на коленете дочени
панталони, гъделичкаше изтънялата му шия с изпъкнали под
кожата сухожилия и едва доловим в гънките на сивата риза с

протрита от неподстригания врат яка, караше слабоватото, кокалесто тяло да потрепва от приятен гъдел. Не беше се бръснал няколко дни. Гъста побеляла четина стягаше като засъхнал клей неговото издължено лице със суха, изпъната на скулите кожа и той знаеше, че когато седне у дома и посегне към бръснача, ще види в дъното на огледалото един човек, който има неговите черти, но го гледа изпитателно, сякаш се готви да го запита нещо, на което учителят трудно може да отговори – гледа го с присвитите си кафяви очи, обхванати от бръчки, усмихва се иронично, от което вдлъбнатините в тъглчетата на устните стават по-дълбоки и остри, и плешивината над челото му, където някога потрепваше от крайречния ветрец гъста пепеляворуса коса, свети със студения блясък на старостта, излъчван от гладките речни камъни по бродовете пред него... Това бе издайнически блясък и очите на стария учител се мъчеха да го приглушат със своята опалова мекота. Те бяха неподозирано млади за неговото лице, върху което изживените години бяха оставили своя отпечатък, подобен на следа от обувки по засъхнала глина – очи с бадемовидни извивки на клепачите, със златисто сияние на узрял плод в ирисите, където имаше тишина и глъбина, каквито човек усеща в есенните вирове. И ако е вярна мисълта, че очи те са огледало на душата, можеше да се каже, че пътникът, който минаваше край дънерите на изсечените трепетлики, бе успял да съхрани младостта на душата си. Можете да се каже, без оня, който изрича тия думи, да бъде сигурен дали това е дар от живота, или наказание за един такъв човек като Христофор Михалушев.

Ластарите бавно потъваха в земята заедно с дънерите и като ги гледаше, старият учител си спомняше вировете, в които беше се къпал през детството си.

Тогава, докато се събличаше на брега и слагаше камък върху дрехите си, за да не ги отнесе вятърът, той гледаше как другите момчета влизаха опипом в дълбокото: водата бавно достигаше до гърдите, до ключиците им, после заливаше устните, веждите и изруселите детски перчеми започнаха да потъват бавно, точно така, както сега потъваха в земята дънерите със своите дребни ластари. Останките от огромните дървета изчезваха в незримия вир на забравата, от който нямаше да изплуват

никога, разпилели пръски край себе си, както правеха това някогашните момчета, развеселени от бълбукането на подмолите... Като гледаше зелените перчеми на ластарите, все още останали на повърхността, старият учител си мислеше, че ако е жив през идващата пролет и мине тук, край канавките на изоставения път, едва ли ще види нещо друго освен трева: всичко ще бъде погълнато от нея и жаби ще се хлъзгат пред нозете му като пепеляви шишти, мокри от внезапно завалял дъжд.

От това място, където стоеше сега, някога се виждаше като на длан цялото село. Тук реката правеше завой и за да не подкопава пътя, който вървеше успоредно с нея, по ската бяха засадени върби. През техния клонак, прореден от брадвите на цигани-кошничари, учителят обичаше да гледа привечер, когато се връщаше от железопътната спирка, как покривите на къщите бавно потъмня ваха, сякаш червенината им, с всички отсенки на тоя цвят – от бледо розовото до пурпурно виолетовото се изтичаше в бродовете на Огоста, как за момент надделяваше необичайна белота, която той не можеше да разбере дали се излъчва от варосаните стени на къщите, или от гъсто нацъфтелите сливи и джанки край оградите. После всичко започваше да избледнява, да се отдръпва към тъмно моравата черта на хълмовете, да губи формите и очертанията си, да се превръща в кукуригане на петли, в мирис на огнище, на хляб и на непознати цветя, чийто дъх бе сладникаво горчив и лепкав.

Сега през клоните на изкорубените върби, пощадени от брадвите на циганите, се виждаше – странно голо и пусто – поречието, където беше преминал животът на стария учител. Нямаше прозорец, до който да се докосне погледът му, нямаше комин, над който да закръжи белезникав дим и той, взрян към него, да разбере, че това не е дим, а спуснал се към гнездото си щъркел. Поречието лежеше пред него голо и празно, без гласове и без ехо, сякаш реката беше придошла ненадейно и беше отвлякла към скритата зад хълма язовирна стена всичко: къщите, покритите със слама кокошарници, оборите, в които мътеха лястовици, вечерното блееие на агнетата, изстрелите на ловните пушки към лозята, бръмченето на пчелините – всичко, което придружава човека през годините или се лута като ек в душата му...

“Бавно се строи едно селение, а може да изчезне, докато мигне окото ти – мислеше си старият учител. – Нужни са не десетилетия, а столетия, за да може времето да извае образа му. Като обикаля около него и го опипва с пръстите си, както прави това скулпторът, времето взема от глината, размекната в нозете му, и излепва черта по черта образа на това селение – може би не винаги обаятелен, но винаги надарен с нещо свое, неповторимо – весело, тъжно или меланхолично, – което човек не е срещал другаде. Това може да бъде камбанария с позеленял купол, който кънти в дъждовно време, сякаш безброй барабанчици удрят своите палки по ламарината; може да бъде мост от жълтеникав камък, над чиито сводове майсторът е издълбал глави на змейове и през летните горещини в раззинатата им паст лениво помръдват гущери; може да бъде икона във враснала до покрива стара черква – проядена от мушика икона с помътнели бои, покрита с роговица от кой знае кога застинали восъчни капки, през които прозират очите на Богородица – сепнати и беззащитни; може да бъде просто дъх на иглолистна гора – едва доловим повей над покривите, затулени от ели и смърчове, чиито клони тънко свистят и на преминаващия край къщите му се струва, че стъпва по уханните иглици на самия шум...”

В селото, което учителят обичаше да съзерцава при завоя на реката (оттам тя се отправяше на изток, към железопътния мост), нямаше нито ели, нито смърчове и техният аромат на смола, в който планинецът навярно долавя повей на облаци и на далечен сняг, му беше непознат. Други аромати изпълваха тая котловина, обградена от меко заоблени гористи хълмове, които на юг се сливаха със синкавите дипли на Балкана, стръмен и белезникав над врачанските лозя, сякаш дялнат с гигантска брадва, а на север опасваха с плешиви пояси от белошак и с къпинови повлекла лозята, из които по цяла година синееха варели за бордолезов разтвор. През различните сезони на годината тия аромати семеняха: ту надделяваше дъхът на лепкавите от клей върби и на цъфналите акации, които така жужаха от пчели, сякаш се слягаха талази от пяна из водовъртежите на Огоста; ту се извисяваше над всичко дъхът на напечена земя и на вретенила пшеница, който избликваше от лъките, където се обаждаха пъдпъдъци; ту земята се напояваше с шумолене на есенен дъждец, в който ноздрите

долавяха горчив дъх на гъби, на листопад и на огън от сухи лозини; ту изпод равните навеища на снега се усещаше полъх на влага, който караше човека да се мръщи, но във влажното дихание на прогизнала земя той след миг долавяше прикътаните под преспите аромати на пролетта, лятото и есента и някое ненадейно запяло синигерче го караше мълчаливо да се усмихне. По тия аромати учителят можеше безпогрешно да разпознае всеки кът от своето родно място – и му се струваше, че ако му вържат очите и го преведат от единия до другия край на котловината, той ще каже: “Минаваме край воденицата; това са лозята; тук е топликът – жените са излезли да перат гръсти...” Ще каже и няма да сгреши, защото тия аромати са се просмукали в душата му.

Уханието на земята, което особено го вълнуваше сега, след сшиването на селото, по-рано като че ли не съществуваше. Той не си спомняше с подобно вълнение да е вдишвал мириса на джанките и крушите, да е усещал така остро полъха, който изпълва през октомври празната котловина и му напомня за миризма на изплакнати бъчви, припекли дъгите си на слънцето в очакване на гроздобера... Други мисли го вълнуваха тогава, към друго беше обърната душата му. Той можеше да се отбие от пътя и да потърси опипом в дъждовната нощ бравата на родната си къща, да чуе познатото щракване на ключалката и да усети как откъм тъмния коридор към него идва равномерно дишане на заспалите, примесено с дъх на квас от хмел или на мокри детски сандалки. Сега, ако минеше през двора и протегнеше ръце в тъмното, те щяха да се задържат за миг в празното небе, където някога е била къщата, и мълчаливо щяха да се отпуснат, измокрени от дъжда, който продължава да вали от толкова години вече... По-рано той в и ж д а ш е своята родна къща, селото, улиците, дърветата край тях, познаваше измеренията им, посветването на прозорците, когато сутрин жените ги отваряха, за да проветрят стаите. Сега на това място имаше само скрити от тревата темели...

Христофор Михалушев си мислеше, че сриналото село ще изчезва от съзнанието му ден по ден, както бяха изчезвали къщите под ударите на кирките, а след това под шумоленето на тревата, но с учудване разбра, че то продължаваше да живее у

него не толкова със запазените в спомените му контури на къщите, оборите и дърветата, колкото с характерните за всеки селски двор аромати. Той започна да у с е щ а изчезналото село, да чувства другото му измерение, което придобиваше ново качество: ставаше част от въздуха, от светлината на слънцето, от шума на реката. Селото продължаваше да живее в уханието на тревите и дърветата, на пътищата: те го изграждаха отново – безплътно, но осезаемо и между неговите странни стени и покриви от аромат на копър и на цъфнал шибой можеше да мине споменът на учителя с бавна крачка, с каквато се разхожда човек, отдаден на размисъл... Сетивата на Христофор Михалушев, изгубил родното си място, придобиваха неподозирана острота и той не знаеше да се радва ли на това, което му възвръщаше изгубеният свят на отминалите години, или да се плаши от него, защото имаше нещо неестествено, болезнено в докосванията му до околния свят. Учителят приличаше на болен от астма човек, който, неподозирал до мига на заболяването, че край него съществува въздухът, сега усеща и с последната си фибра присъствието му навсякъде, дори в думите на преминаващите хора, в подвикванията на овчарите и открива със свистящото си гърло една неразгадана от другите вселена, която прибавя свой щрих към трудно доловимия образ на битието.

АКО ИМАШЕ НЕЩО, ЗАРАДИ КОЕТО Христофор Михалушев особено да обичаше родното си село, това бяха прозорците на неговите къщи. Обърнати на юг, към планината, те откриваха една гледка, пред която сърцето му винаги бе замирало.

Къщите гледаха натам, откъдето пролет идваха птиците, и прозорците едва побираха в рамките си планината. Тя се издигаше величествена – ту с остри върхове, ту с плавни седловини между тях, и хълмовете, които започваха от другия бряг на реката и ставаха все по-високи, приближавайки се към Балкана, приличаха на покрити със зелено кадифе стъпала, по които денят и нощта се качваха към снежния Ком или слизаха от него. Ако човек отнемеше на тия прозорци планината, той щеше да им отнеме всичко, защото за тях тя беше не само грамада от синкави чуки и урви, но и нещо приказно, таинствено, което

примамваше погледите, особено на децата, и ако те не успееха през мъгливите дни да се изкачат с поглед до най-високия връх и да надникнат оттатък, това им се удаваше нощем: сънищата им намираха брод през Огоста и като преваляха хълми и падини, поемаха по стръмните хребети на планината, за да стигнат до билото и да погледнат с очаровани очи към големия свят, който до тоя миг е бил тайна за тях...

Христофор Михалушев си спомняше, че, докато беше жив, баща му винаги кастреше клоните на дърветата пред тяхната къща, които закриваха гледката към планината. Той обичаше привечер, седнал до прозореца, да пуши замислено и да гледа през тънкия дим на цигарата как върховете менят цвета си от свечеряването, как по пътя откъм реката се задават копачи, чиито мотики светят от последните лъчи на залеза. Тия хора минават край Михалушевата къща, виждат баща му зад стъклото и казват: “Добър вечер!”, което се повтаря като ехо, докато падне пълен мрак, защото хората чак дотогава се прибират от полето – и старият човек им кима усмихнат, станал сребърен от дима на цигарата. През прозорците на своя роден дом Христофор Михалушев беше видял за пръв път как от юг се задаваха лястовиците и с тънко чирикание търсеха ланските си гнезда. Беше гледал през тесните прозорци широките бродове на Огоста, където привечер пиеха конете на съседа и ставаха огненочервени, сякаш кожата им беше прозрачна и под нея се виждаше изпитият залез – дори се виждаха тънките облачета, които прекосяваха залеза от единия до другия край на небето.

И много други неща, мили на сърцето, можеше да си спомни той и във всеки спомен щеше да позвънва със стъклата си един прозорец с излиняла боя по рамката и със златно петно, очертано на пода в стаята.

Някога, когато Христофор беше ученик в първоначалното училище, учителят накара децата да нарисуват най-милото в родната си къща. Съучениците му рисуваха какво ли не: едни огнището, други – леглото, трети – нощвите с хляба. Христофор изписа в блока си стъпалата на техния дом, край които растеше здравец. Ако учителят беше го запитал защо точно тях е нарисувал, той щеше да се смути: как да каже, че тия стъпала са

му най-мили, защото обича да сяда на тях привечер и да усеща с цялото си тяло топлината на изчезналия летен ден?

Ако беше жив тоя учител и сега накараше Христофор Михалушев да нарисува най-милото в родната си къща, той нямаше нито за миг да се замисли и под четката му щеше да се появи прозорец – съвсем обикновен чамов прозорец, но с нещо магическо в себе си, доловимо само от оня, който още умее да гледа с очите на детето.

Понякога мислеше за своя последен час и си представяше как селото ще го изпрати до вечното му жилище. Ще бъде в късен следобед, през пролетта (искаше му се тоя час да дойде именно тогава, когато цъфти черешата пред прозореца на родната му къща), ще се чуват звънчета на стадо по баира, а в утуките на Огоста протяжно ще се обаждат жаби. Носен от ръцете на свои ученици, вече побелели мъже, той ще се прощава със земята и с небето, чиито тънки облаци, дошли откъм Ком, местят сянката си по пътя, за да минат по нея ония, които носят на ръце учителя, повече от четири десетилетия срещал на училищния праг тях, децата и внуците им... Облаците се местят, слънцето огрява белосаните стени на къщите и ако не са затворени навеки очите му, учителят ще види как всеки дом по своему се прощава с него.

Стихва вятърът, млъква бръмченето на пчелите в цъфналите овошки и тогава се чува шумът на бродовете. Това е мелодия, изсвирена с проста свирка от бързина равна и глуха, но когато човек се заслуша, открива, че тя е изплетена от много догонващи се трели, от паузи, кратки като въздишки, и гласът на пълпидъка, който се вмесва в тая мелодия, прилича на приглушено човешко хлипане.

Процесията се движи бавно между къщите, излиза из селото и тогава изведнъж се чува гласът на училищното звънче. Всички спират и се обръщат, защото звънчето спомня всекиму за детските години. Кой бие така протяжно старата камбанка от пращен, зеления месинг? Кой се е сетил така да се прости с учителя?... Хората тръгват отново. Пада здрач – едва доловим, защото цъфналите дървета го просветляват и го правят лек и безплътен. Появява се първата звезда, тук-таме светват прозорци,

а звънчето продължава да бие, за да не се чуе тропотът на буците над очите на учителя.

Така Христофор Михалушев си представяше своето сбогуване със селото, а се случи друго: той, неговият син, доживя да види смъртния час на своето родно място.

Първият белег на неговата гибел бяха изкъртените прозорци. Преди да снемат циглите и да разковат гредите на покрива, хората махваха прозорците, за да не се изпочупят стъклата им. От всяка улица можеха да се видят изкъртени прозорци, които вечер тайнствено тъмнееха и само понякога в пролуките им се мярваше фенер или запалена свещ. Ослепялото село не можеше нито да погледне към звездите, нито да се озърне да види кой се качва по стъпалата: свой или чужд? Прилепите с бавно криволичене започнаха да обхождат пустите стаи, а който знае откъде дошла сова взе да се обажда от нечий комин и всички къщи повтаряха нейния глас.

Един ден – беше късна есен с лек ръмеж и мъгла – Христофор Михалушев видя, че по улиците се лута дребен човек с кинокамера на рамото. Дълъг шнур се спускаше откъм увиснала под мишницата му кутия и се заплиташе в краката на непознатия. Заговориха и той му каза, че е кинооператор, дошъл от столицата да снима филм за язовира. Ще започне от изчезващото село, а после ще се прехвърли на самата язовирна стена.

– Не ви е провървяло – каза учителят. – Лошо време. В тая мъгла селото ще излезе като призрачно...

Призрачно? Точно това харесваше на кинематографиста и то се четеше в неспокойното шаване на очите му, скрити под рижи вежди, над които стърчаха няколко дълги руси косъма. Той вървеше енергично, с леки подскоци и по този начин издърпваше нозете си из лепкавата кал, в която ги натикваше тежащата на рамото му кинокамера. Дребният човек, чиито лалугерски очи опипваха всичко наоколо, приклякваше зад оголелите върби до воденичната вада. Камерата жужеше, сякаш в хралупите на старите дървета се обаждаха оси, разбудени от непознатия, и на лентата се запечатваше оловносив, сякаш издърпан из нечие бълнуване, пейзажът на опустяващото село с рязко очертаните кухни на избитите прозорци.

“Кинематографистите са обиграни хора – казваше си Христофор Михалушев, като гледаше изкаляния до ушите човек с камерата. – Ще монтират заснетата лента, после ще озвучат картината и ония, които са седнали в салона, ще чуят: “Нашата камера върви по дъното на бъдещия язовир. Късна есен. Мъгла. Но тая мрачност на пейзажа е само привидна: ако се вгледаме в очите на работниците, които строят язовирната стена, дори в тоя мъглив ден ще видим как сияят лъчите на бъдещето...”

Такъв или подобен текст, какъвто съм чел в репортажите на местния вестник, ще прозвучи и от кинолентата. И само някой от ония, които са видели с очите си гибелта на селото, ще може да си дорисува картината и да види стаи, пълни със сняг, по който са стъпвали единствено синигери...

Кинематографистът си тръгна, за да монтира лентата и да се измъчва над своя текст. Още не беше изчезнал зад тополите в края на селото и в сивото небе мина резлив вятър. Замириса на сняг. Зимата идваше да изпълни тъмнината на стаите с лекия летеж на снежинките.

А през пролетта извехтелите от самотата си къщи започнаха да изчезват една по една под ударите на кирките и каменарските лостове.

Селото се смаляваше, обгърнато от прах. Висяха клони на изпокършени овошки, мучеше добитък. Навред се носеха удари на кирки. Падаха кирпичени стени и в небето дълго се носеше прахоляк, който лютеше в ноздрите. По камъните подскачаха и се пръскаха изпуснати цигли. Червенината на покривите угасваше, стените се снишаваха, сякаш бавно и неотвратимо потъваха в земята.

Селото шумеше - забързано, объркано, сякаш настъпваше часът на Апокалипсиса. Започваше преселението и човекът, не мислил досега за него, разбираше колко е трудно да срине родната къща (не сригаше ли и душата си с нея?) и след това да почне да гради на друго място върху чужда пръст, до чужди тополи, през чиито клони се вижда гробище и там лежат незнайни, чужди на сърцето му покойници. Нижеха се камиони, натоварени с греди, тухли и дъски. Скърцаха с разхлабените си

колела каруци, натъпкани с вехтории. Тревожно блееха овци, сякаш ги караха на скотобойната... И сред тоя шум и грохот, в кратките паузи на затишие, се долавяше отривистото чуруликане на лястовиците... Колко много лястовици било имало в това село! Те излитаха изпод всяка стряха, сепнати от ударите на кирките, и дълго ги съпровождаше писукане на голишарчета с жълти човки, нанизани в гнездата едно до друго.

Някои селяни не обръщаха внимание на тия гнезда. Отлепваха ги от стените и глинените черупки се разполовяваха, паднали върху камъните. До късовете им оставаха да шават час-два, докато ги полазеха мравките, малките лястовичета..

Други майстори не посягаха към лястовичите гнезда. Ако бяха започнали да събарят стряхата там, където се чуваше писукане на голишарчета, те се преместваха на оттатъшната страна и там започваха да къртят. Стената с лястовичите гнезда оставаше да стърчи сама над развалините. Събаряха я чак тогава, когато лястовичетата пораснеха и излетяваха.

Когато видеха своите сринати гнезда, старите лястовици не кръжеха дълго над къщите, обзети от паника. Тяхното усещане за смъртта беше мигновено: то се изразяваше в остър писък, който заглъхваше сред трясъка на падащите стени и после отново се понасяше ситно чуруликане с игриви подскоци във въздуха. Лястовиците нямаха памет като човека, за да съхраняват тръпката на преминалата болка, та да се връщат към нея в мислите си и да страдат отново дълго и мъчително. Те не бяха наказани от природата да имат спомени.

Цветята из дворовете също не усещаха болка. Те сутрин весело разтваряха чашките си, мокри от роса, и макар че тая роса беше примесена с прах, че листата на зюмбюлите, лалетата, божурите и момините сълзи бяха изпотъпкани от хора и добитък, всеки цвят светлееше радостен, обърнат към утрото. Пчели се виеха над тия цветя, жужаха, опипваха всяка тичинка, потъваха в глъбината на някоя цветна чашка и едва изпълзяваха оттам, целите облепени със седефен пращец. Никой не помнеше в това село да е имало толкова пчели. Навярно бяха долетели рояци и от другите села, отвъд Огоста, и опитното ухо можеше да ги отличи от тукашните пчели по жуженето – то беше по-глухо, с кратки паузи, и в него се усещаше умора от дългото летене. Мед ли

събираха тия пчели, или бяха дошли да видят за последен път изчезващото село? Никой не мислеше за това, пък и в такова напрегнато време едва ли някой можеше да остави работата си, за да размишлява за някакви си пчели. Пчелата е дребна и лесно се изплъзва от човешкото око...

НАБЛИЖАВАШЕ УЧИЛИЩНИЯТ ПРАЗНИК – денят на Кирил и Методий. По южния склон на Веренишкото бърдо вече цъфтяха божурите – розовината им после личеше като мъглица по голия скат – и една сутрин Христофор Михалушев поведе своите ученици нататък. Друга година той ги прашаше сами и гледаше през прозореца на учителската стая как се гонеха по хълма, как хвърляха камъни (навярно бяха открили лалугер) изчезваха сред туфите на смрадликите. Сега тръгна с тях – искаше със своите ръце да набере божури и да ги сложи над училищния праг, над всичко, с което завинаги се сбогуваше. Учениците му бяха само дванадесет души. Момчета. Другите, които доскоро изпълваха класните стаи със смеха и немирствата си, учеха в съседните села и в града, където вече бяха се заселили родителите им. Учителят вървеше бавно по нагорнището, задъхваше се и дванадесетте му ученика пристъпяха чинно след него. Вървяха така десетина минути, докато пред тях се появиха пеперуди и хукнаха да ги гонят по осеяните с равнец поляни, забравили за своя учител, който поспирваше да изтрие с кърпа запотеното си чело и пак поемаше след момчешките викове. Учителят не се сърдеше, че го изоставяха. Тях ги привличаше просторът, опияняваха ги гласовете на птиците, кръвта им лудуваше, обзета от незнайни предчувствия, край които старият човек отдавна беше минал... Учениците му го изоставяха – дванадесет души: толкова, колкото са били учениците на Спасителя и като гледаше как цъфналата смрадлика обгръщаше с розови ореоли остриганите детски глави, мълчаливо се усмихваше на своята приумица. Между тях имаше Петър и Павел, имаше Марко и Матей. Нямахме Юда. А може би се криеше под друго име? Като гледаше своите ученици, които вече се изкачваха по склона на Веренишкото бърдо, примамени от едрите като детски юмручета божури, като слушаше възторжените гласове, чието ехо обхождаше полянките, учителят

се мъчеше да открие между тях оня, който в тежък час ще се приближи до него с предателска целувка.. Странно защо такива мисли го вълнуваха точно сега, в майското утро, когато пшениците отърсваха росата си и цялото небе беше като сапфирен тюл, когато вървеше със своите дванадесет ученика не към някоя Гетсиманска градина, а към поляните с божури, чиито цветове щяха да украсят старата училищна сграда за нейния последен празник?... През всички години, които прекара в класните стаи на селското училище – цели четири десетилетия от живота му минаха там – той беше се мъчил да извайва от меката глина – неоформеното още детско съзнание – добродетели, които да извисяват душата и да я превеждат неопетнена през водовъртежите на живота. Пръстите му моделираха глината, която беше мека и податлива, но той усещаше в нея ръбовете на камъчета, трошливи гнили клечки, трънчета, които се мъчеше да отстранява, без да подозира, че те си остават в сърцевината на глината, че след време там ще се явят пукнатини, в които ще се намести я змийче, я червей... На стари години разбра, че е била неопитна и лековерна ръката му, че не му е достигнала сила да се пребори със злото – и в другите, които бе учил, и в себе си...

Децата набраха грамади от цветя. Учителят взе един букет, притисна го до гърдите си така, както някога беше притискал своето болно момче, когато го отнасяше в града на лекар (шест километра път през заснеженото поле), усети горчивото ухание на цветовете, в което се примеси дъх на смрадлика, и пое пред децата, от които, като се обърнеше, виждаше само подтичващи крака, до коленете мокри от роса: всичко останало беше червено сияние, което се поклащаше – облаче до облаче – и го следваше по нанадолнището.

Изглади сивия си костюм, към който посягаше само в празничен ден, сложи синята вратовръзка, купена още в годината, когато завърши Шуменското педагогическо училище, и като усети с набръчканата кожа на шията си твърдата яка на ризата, облечена за пръв път, тръгна към училищния двор. Децата отдавна бяха изплели венеца от божури и неговите островърхи краища висяха от двете страни на главния вход. В класните стаи

нямаше никого. Чуваше се само бръмченето на пчелите, които се лутаха из разпуканите цветове на божура. Стаите миришеха на подово масло и на съхнеща шума. Тоя дъх връщаше мислите на учителя към отминалите години, когато в тържествения майски ден тук го посрещаше същият аромат на утро и на празник, но в него тогава беше примесена весела детска гълчава, тракане на щъркели и подвиждане на пастири, които откарват стадата на паша. Сега училищните стаи бяха празни и зад отворените им врати самотно отекваха стъпките на учителя. Прахът на съборените къщи, настлан по пода, отпечатваше островърхите подметки на обувките му, въртеше се в един сноп светлина, влязъл през прозореца, сивееше върху черепа и ребрата на скелета в учителската стая, между чиито изкъртени зъби немирниците някога слагаха – вместо цигара – парче тебешир, покриваше картата на двете полукълба, която висеше от десетилетия на едно и също място, и през ребрата на скелета се виждаха безбрежните пространства на Атлантическия океан...

Намести цигулката до ревера си, усети хладинката на подбрадника и дръпна лъка. Струните бяха се разхлабили и в звука им старият учител усети същия дъх на прашни стени и на прогнили греди, който от месеци изпълваше изчезващото село...

Сега, когато пиша тия редове, мислите неволно ме връщат към бреговете на Бретан и аз виждам в далечината Атлантическия океан. В голите полета на тая обгърната от мъгли земя, чиято сивота беше проядена от серните пламъци на цъфнали храсти край пътищата, ме доведе надеждата да открия следите на един френски лейтенант, спасил от гибел пленени в края на Първата световна война български войници и заточени на един гръцки остров. (Тогава пишех романа “Билет за Бретан”)... Вълните на прилива се разбиваха в скалите край Сен Мало. Старият моряшки хотел, залепен за крепостната стена, се разтърсваше от техните удари и аз, обърнат към облечения от океанска пяна прозорец, се мъчех да създа светлинка на фар или на късен параход, но откривах само бели гребени на вълни, които прорязваха мрака и ехото на океана се разсипваше в основите на крепостната стена така остро и продължително, както съм чувал

есен да се разсипват у дома, на тавана, развързаните чували с орехи...

Защо си спомням сега равнините на Бретан, когато пред очите ми се мярка сградата на старото селско училище, когато усещам дъха на повехнали божури и чувам как учителят съсредоточено настройва цигулката си, чийто звук е тънък и отривист? Защо вълните на Атлантическия океан се изправят пред очите ми и аз гледам през тях към далечината, където се мяркат хълмовете на моя роден край и до стъпалата на училището стои със старомоден сив костюм, с цигулка под мишницата един скромнен селски учител, който е държал и моята ръка, когато съм изписвал първите букви?... Спомням си сега това, защото преди години, в един дъждовен следобед, когато неуютният хотел в Сен Мало ме потискаше с поскърцването на своето дървено стълбище и с грохота на океанските вълни, аз се върнах в мислите си към далечната земя на детството (дали не търсех топлинка за дългата британска нощ?) и видях учителя да стои под сложения за празника на Кирил и Методий венец от божури, видях децата и себе си между тях.

Дворът на нашето училище – някогашно селско гробище – стои гол и разровен пред очите ми. Виждам го през океанските вълни така ясно, сякаш гледам през прозореца на училищната стая. Поройни дъждове са го разровили и в трапчините личат бедреници, ребра и прешлени на кой знае кога погребани хора.

Тия останки личаха в училищния двор и тревожеха мислите ми още преди десетилетия, когато бях малък и новите сандали, купени ми за първия учебен ден, поскърцваха, когато вървах към училището. Заедно с другите деца аз танцувах на училищния празник – подскачах в такт с мелодията на цигулката, въртах се така, че свят ми се завиваше, и в миговете, когато всичко край мен кръжеше, сякаш земята се готвеше да полети в безкрайните пространства, усещах как под нозете ми се размърдаха ребра и прешлени на непознати покойници, които някога са били деца като мен и моите съученици, танцували са на училищния празник и сандалите им са поскърцвали като моите..

Сега училищният двор е празен. Слънцето е изгряло отдавна, прелитат лястовици, по пътя преминават камиони с

греди, които стържат по пътя, а учениците на Христофор Михалушев ги няма. Дали няма да дойдат? Дали на последния училищен празник учителят ще постои сам на каменните стъпала, сам под ехтежа на падащите стени из селските дворове – ще постои, смешен със своя стар сив костюм, мълчаливо ще се прости с изчезналите празници на своя живот, със старата училищна сграда и ще тръгне към своята все още не съборена къща, ще превърти ключа и ще заплаче като дете?...

Не, последният училищен празник няма да мине така глухо и сиво, както си мисля аз...

Учениците – дванадесет на брой – се задават по пътя. Пяна от океански вълни тече по прозорците на хотела в Сен Мало и аз не мога да видя усмихнати ли са лицата им, но виждам, че децата са облечени с вехти ризи и къси панталонки, изпоцапани от тухлена прах и от сажди на съборени комини. Учителят намества цигулката, слага носната си кърпа на подборадника и дръпва лъка. По помръдването на пръстите му разбирам, че свири, но не чувам никакъв звук. Децата се размърдват от музиката, слагат ръце на кръста и вяло започват да танцуват. Приближават се едно до друго, прилякват, завъртяват се и пак тромаво отмерват дълго заучаваните стъпки. Дворът е празен. Никой не е дошъл да ги погледа. Преселниците товарят камиони и каруци и никой не мисли за последния училищен празник. Дванадесетте ученика чакат най-послед да секне досадната мелодия на цигулката и да затичат към къщи, а учителят люлее тялото си в такт с музиката и плаче. Сълзите парят бузите му, но той не посяга да ги избърше... Децата подскачат като марионетки, дърпани с невидими конци, покланят се, прилякват и под нозете им шават бедрениците и ключиците от старото селско гробище, над което е построено училището.

Фаровете на север от крепостната стена в Сен Мало мигат тревожно. Вълните ги заливат, но те възкръсват отново. Вълните заливат и далечните образи, изплували в съзнанието ми, но те възкръсват отново и аз виждам как учителят обръща цигулката си да изcede из нея океанската вода. Децата поглеждат учудени едно

към друго и се усмихват: вълните са облепили косите и лицата им с тъмнозелени водорасли и всеки от дванадесетте ученика на разплакания учител, застанал на училищното стълбище, се е превърнал на облечен в къси панталонки старец, който докосва с разтреперани пръсти зеленикавата си брада и гледа към небето, за да зърне щъркел или пеперуда, а вижда гребени на задали се откъм хоризонта вълни, които идват да залейт всичко.

ЗМИЯТА СЕ ПОЯВИ ЕДИН ДЕН, когато прасковите вече прецъфтяваха, тънко постлали върху пръстта своите отронени цветчета. Никой не я видя откъде изпълзя – дали из камънака на сринатите зидове, или изпод гредите на съборената воденица. Нищо не я безпокоеше – и змията спокойно започна да се провира под зюмбюлите, които весело цъфтяха из запуснатите дворове, да се изляга върху циментовите стъпала на къщите или да пълзи край купищата натрошени стъкла, които отразяваха всяко нейно движение, сякаш в тях се оглеждаше мълния. Нищо не смущаваше змията, не я караше с енергични тласъци на тялото да търси спасение в някое коренище или между обхванати от плесен греди. Имаше звуци и шумове, които я сепваха, но тя свикна с тях: това беше жужене на пчели, което се усилваше, когато змията разклащаше някое цъфнало стебълце, подвикуване на пъдпъдък или задавено квакане на жаба, което се мъчеше да прокъса зелената корица на жабуняка. Змията пълзеше между тия звуци и ги усещаше с тялото си така, както усещаше докосването на тревите и на изгърбените над земята корени. Те я изпълваха със спокойствие и като замираще на някой камък, тя се оставяше дълго и блажено да я гали утринното слънце, докато не я сепнеше изсвирване на кос или сойка, и тя, вдигнала приплеснатата си главица, лениво се спускаше към тревата.

Учителят видя змията върху каменните стъпала на училището. Беше по обяд. Земята пареше – той усещаше зноя и през подметките на сандалите си, – а кой знае как ли пареха червеникавите стъпала, на които беше се излегнала змията...

Само две крачки го делиха от нея. Учителят се дръпна заднишком, сепнат от тая неочаквана среща. Наведе се да вземе камък или прът някакъв, но нищо не откри. Змията спеше дълбоко, като мъртва, изпъната от единия до другия край на каменното стъпало. Поуспокоен, учителят започна да я наблюдава. Змията беше златиста по гърба, с кафяви лъкатушни линии отстрани и с оранжеви проблясвания, които напомняха скъпоценни камъни. Приплеснатата ѝ глава беше излепена от златисти кехлибарени люспи, между които, сякаш закрепени със златен припой, проблясваха две изумрудени очи. Тоя цвят на очите обгръщаше корема на спящата змия чак до опашката и учителят виждаше отблясъка му върху стъпалата – едно зелено сияние, което може да бъде излъчено от изумруден кристал.

Учителят беше прекарал целия си живот из това поречие и какви ли не твари познаваше, но змия като тая не му се беше случило да срещне досега. Детството му беше изпълнено с истории за смокове. Стари, патили хора разказваха по пладницата за смокове пребътачи, които ги гонели по хълмовете и ги шибаха като камшици по гърбовете, за смокове синурници, които пазели лозята, за кози, които вървели след стадото с разкъравени вимета, защото от тях били бозали смокове, за оставени сред нивята пеленачета, на чиито гърди майките намирали навити на краваи смокове, примамени от млечния дъх на детските устица... Какви ли не истории разказваха тия стари пастири! Измисляха навярно или добавяха към виденото и чутото онова, което е родено от страха и от въображението им. Тия разкази правеха тайнствени сечищата, орниците и пътищата. Малчуганите виждаха да се мяркат из тревата най-обикновени смокове, които бягаха от тях, забравили за приписваните им геройства, но децата продължаваха да вярват, че чудесата съществуват, че ако не днес, то утре ще видят някой пастир да тича през орниците, гонен от смок пребътач, че ще срещнат коза с натегнало до земята виме, от което бозае дебел като въже смок, оплел краката на рижата горска скитница.

Змията лежеше на училищното стълбище, без да подозира, че човекът стои само на две крачки от нея. Лежеше с царствено спокойствие. “Ако змиите сънуват – мислеше си учителят, –

навярно тя сега вижда най-хубавия си сън...” Усещаше, че в него се събужда желание да потърси тояга или камък и да премаже влечугото, но се възпротиви на тоя нагон, вселен в душата му още с първата глътка майчино мляко. Спомни си как някога набоде с карфица първата уловена от него пеперуда (тогава беше на три години) набоде я, за да може по-добре да разгледа тоя пъстър цвете, надарен от природата да лети. Пръстите му опипваха шаващото телце, обраха златния пращец от крилете, които заприличаха на изядени от гъсеници листа с рехави жилки и малчуганът захвърли пеперудата. Спомни си как лете хващаше по хълбоците на кравите зеленоглави оводи, как забиваше в коремчетата им стръкчета белошак и гледаше със сатанинска радост как оводите летят над ливадите – с потрепващото отдире им кичурче на белошака, – летят, докато паднат мъртви в тревата.

“Това желание на детето да убива живее неосъзнато у него още от първата му стъпка по земята – мислеше си Христофор Михалушев. – Навярно в най-ранните години на живота то е предизвикано от стремежа за самозащита, а преди това от любопитството, от жаждата да бъде опознат светът. Прохождащото дете настъпва пчелата (без да знае, че тя жили), настъпва я и се навежда да я вземе, за да се докосне до тайната на тия прозрачни крилца, които звънтят над очите му и се изгубват в небето. Поотрасналото вече дете, в което се обажда разумът, убива пчелата, влязла в стаята и забръмчала по прозореца – убива я, за да се защити, защото се бои от жилото на пчелата. А в по-късните години, когато човешката душа вече прилича на втвърдена гипсова отливка, която трудно може да добие друга форма, ако не се натроши, човекът убива пчелата, за да я накаже, да покаже, че е по-силен и по-хитър от нея. Като намазва с ножчето си мед върху филийка хляб, човекът запалва огън пред кошера на горския до акациевата горичка и гледа как пчелите излитат над пламъците и падат мъртви в нозете му. Той не иска да унищожи кошера (горският му е давал мед и пак ще му дава) – иска просто да накаже пчелите, че една от тях е ужилила детето му. Гневът на човека се смирява при вида на изгорелите пчели. Той липсва кофа вода в огъня, димът изтънява, пак се чува бръмчене над акациите. Човекът се прибира в стаята доволен,

върви от ъгъл до ъгъл, а отмъстителното пламъче в очите му все не може да угасне...”

През целия си живот учителят воюваше с тоя нагон. Мъчеше се да го пропъди от душите на другите и от своята душа, но той като хитро зверче се отдръпваше заднишком, както правят поставените на тясно котки, и съскаше пред заплашителния му поглед. Човекът мислеше, че зверчето е прогонено от душата му, вглеждаше се, ала не откриваше дирята му нито по слънчевите ѝ места, нито в усойните ѝ кътове. Но когато със спокойна ръка навиеше будилника и си легнеше, усещаше, че нещо помръдва до възглавницата леко мести корема си и дипли с нокти съня му като чаршафа на леглото. Учителят се вслушваше, затаил дъх. Зверчето разбираше, че е буден, и се притаяваше...

Така – до другата нощ.

Христофор Михалушев усети помръдването на неговите нокти и сега, когато гледаше змията. Усети как животинчето в душата му се надига на предните си лапи, как се наежва, готово за скок, но погледът на стария човек го прониза и то, както бе правило и друг път, заднишком се отдръпна, смали се в далечината, залута се между спомените и сънищата и изчезна...

Можеше да премаже с камък змийската глава, както бе правил и друг път, и да гледа как гладкото тяло се гърчи, тласкано от невидимата пружина на агонията, но ръцете му стояха отпуснати пред тая божя твар, появила се неочаквано из мълчанието на сринатото село – царствена, сякаш е негова господарка. Като съзерцаваше рубинените искри по нейното тяло и изумруденото сияние на гладкия змийски корем, учителят си мислеше, че внезапно появилата се пред него гостенка на училищния двор не е рожба на тукашните валози и поляни, а това е видение, родено от четката на някой зограф, това е слязла от стара икона змия, която цели векове е държала в устата си ябълка и е чакала между дърветата на рая да се появи Ева, сияеща с голотата си...

Тоя зограф беше я изписвал в мигове на вдъхновение, преплитайки земни и небесни багри в нейната плът. Той беше дал

на движенията ѝ лекота и пъргавина, каквито се долавят по талазите на житото. Макар че учителят сега я виждаше заспала, той си представяше как змията се плъзга по тревата, как се увива по дърветата, как се мята между храстите, когато усети, че я заплашва беда. Сега змията лежеше блажено отпусната, с онова излъчване на покой и мъдрост, за което хората още от най-древни времена са я обожавали и са я правили пазителка на домовете им..

Погледът на човека докосваше змията и тя потрепваше, сякаш се мъчеше да отпъди муха или залутана по гърба ѝ мравка. Това докосване я разбуди. Тя вдигна глава над камъка, изумрудените искри на очите ѝ се разпалиха, но в тоя блясък нямаше закана – това беше отражение от шумата на всички дървета наоколо. Змията огледа стъпалата над себе си, погледна човека, застанал само на две крачки от нея, но не се уплаши и не потърси убежище в тревата. Плъзна се по стъпалата, полирани от нозете на дечурлигата, учили в тия класни стаи, и с бавни тласъци прекоси двора. Тя намери пролука в каменната ограда като се вниза в нея така, както селянките внизват в ухо на губерка пъстра вълнена нишка, изчезна сред буренака на църковния двор.

“Връща се на иконата, откъдето е дошла – помисли си усмихнат учителят. – Ще се увие на дървото и ще потърси отново ябълката.”

Той беше виждал неведнъж тая икона, беше гледал как под пламъчетата на свещи боите оживяват и листата на дърветата, гъсто изписани от четката на зографа, затрептяват, сякаш ги разклаща библейски вятър. Учителят винаги беше стаявал дъх пред змията, която и в детството му, и през всички останали години от неговия живот го гледаше все така съсредоточено, сякаш искаше да сподели с него нещо много важно, стаявано в душата ѝ още от първите дни на мирозданието...

ЗАЩО ЛИ СЕ ЛУТАШЕ ИЗ РАЗВАЛИНИТЕ този човек? Спомените за отминалия живот ли го водеха насам, или друго караше стъпките му да разлюляват тревата из разградените дворове? Търсеше ли нещо, паднало между камъните в часа,

когато вървеше подир натоварения камион и гледаше как в каросерията се поклащат избелелите мебели от неговия срутен дом, или просто идваше тук да се порадва на цветята, които бяха поникнали между разхвърляните тухли и цъфтяха така гъсто и весело, сякаш нищо не беше се случило? Спомените наистина го викаха тук, цветята също го привличаха, но имаше нещо друго, което задържаше стария човек в родното място: това беше болестта на неговия син.

Когато съселяните на учителя започнаха да издигат нови къщи в покрайнините на града, до който се строеше язовирната стена, Христофор Михалушев също реши да наеме майстори. Беше купил широко дворно място до главната улица на новия квартал – зидарите ще изградят в източния му край едноетажен дом с няколко стаи, а в останалата част на двора учителят и неговият син Макавей (другите им близки бяха починали) ще засадят лозници и цветя.

Реши да наеме майстори, но после се разколеба. Твърде стар е вече да се захване с такава главоболна работа като строеж на къща. Ще трябва да тича за цимент, за тухли и дограма, да се разправя с работници, чиято седмична надница е по-голяма от неговата месечна пенсия. Ако беше здрав, Макавей можеше да се заеме с това, но той боледуваше и макар че караше вече тридесет и третата си година, момчето, както обичаше да го нарича баща му, нямаше сили и умение да се захване с такава трудна и напрегната работа. Синът на учителя отдавна беше зрял мъж, но в душата му продължаваше да живее детето – с цялата си наивност и доверчивост, с внезапните си, неконтролирани от разума, пориви и деяния.

Двама братя, преселници от едно село до Връшка чука, търсеха място за строеж в града. Тъй като добър парцел трудно се намираще, а и да имаше, струваше скъпо, те дойдоха един ден при учителя, научили, че старецът се колебае дали да се захване със строежа. Влязоха в двора – там имаше само трева и в единия край цъфтеше висока бързовина, огледаха всичко метър по метър, като стъпваха тежко с едрите си нозе, обути в гуменици, после обърнаха очи на юг и пред тях плувнаха в ниското червените

покриви на града, извиси се коминът на старата маслобойна, мярнаха се релсите на железопътната линия и в далечината очерта лилавите си хребети планината.

– Ние сме от Чупреново, чувал ли си за такова село? – обърна се към него единият от братята, който имаше синя риза с котва на джобчето.

– Чувал съм – каза учителят. – Бил съм в Митровци през време на войната, да щавя кучешки кожи за обувки. Тогава наминах и към вашето село.

– Ние сме братя с него – близнаци – кимна той към другия, който също имаше синя риза и миришеше един откъснат цвят от бъзовината. – Аз съм Марин, той е Мирон. Едно време така си приличахме, че и мама трудно ни различаваше. После свикна: Мирон често се подмокряше и гащите му бяха все жълтеникави, а аз ходех все с ожулени колене. По това ни познаваше – засмя се той.

Христофор Михалушев го огледа внимателно, задържа поглед и на другия, който вървеше косо през двора и въртеше пред носа си рехавото чадърче от цвета на бъзовината. Те наистина удивително си приличаха. Учителят познаваше през годините на войната мнозина от жителите на Чупреново и имаше впечатление, че там хората са дребни и гушави. Беше срещал деца с прекомерно големи глави и беше се чудил как тия глави се държат на тънките, восъчно жълти вратлета, а двамата жители на далечното село, които сега стояха пред него, бяха високи и кокалести – като потомци на стар род от англосаксонската раса, Късите им алаброси бяха пепеляви, посипани сякаш с пращец от цъфналите наоколо круши. Лицата им, с меко очертани скули, също поръсени с тоя цветен пращец, бяха издължени, с масивна долна челюст. Между руси клепачи прозираха зеленикави очи, които при усмивка излъчваха весел блясък... Ръстът на близнаците го надвишаваше с цели две педи. Те имаха широки рамене, прибрана талия, гладък корем, който въпреки възрастта на двамата (изглеждаха над четиридесет годишни) нямаше гънка тлъстина. Ръцете им очертаваха под ръкавите на ризите едри мускули. Краката им бяха дълги, жилести, с едри колене, които издуваха крачолите на дочените

панталони. Носеха големи прашни гуменици, какъвто размер трудно можеше да се намери в тукашните магазини.

“Ако тия жители на забутаното планинско село Чупреново – мислеше си учителят – отидат при модния шивач до киното да им ушие по един елегантен костюм с коланче на гърба от оня плат, който майсторът нарича “Пренс дьо Гал”, ако си сложат подходящи вратовръзки и шпиц обувки, портиерът на представителния ресторант в града, който е само за чужденци туристи и местен жител рядко може да надникне там, с дълбок поклон ще отвори вратата на двамата непознати, ще им посочи най-представителната маса, като ще очаква да погали ухото му гърлена англосаксонска реч, а ще чуе как елегантните посетители споделят помежду си на чисто торлашко наречие дали да си поръчат турнедо “Сара Бернар”, или просто да вечерят пържени чушки със сирене....

– Та да си дойдем на думата – каза оня с избродираната котва върху джобчето на ризата. – Дошли сме да се спазарим с тебе за мястото. Ако си съгласен да ни го дадеш, ще вдигнем къща на три етажа: два за мен и за брат ми, третия – за тебе...

Това беше изгодно за Христофор Михалушев (и други негови съселяни бяха се договаряли така с пришълци от планинските села и вече живееха в предоставените им от тях етажи), но тъй като беше непрактичен в житейските дела и лесно можеше да бъде измамен, реши да помисли и да се допита до по-опитни хора, преди да отговори на братята.

След няколко дни те вече опъваха рулетка през тревата, забиваха колчета, очертаваха с кирка мястото на изкопа и вървяха в квадратното зелено пространство между колчетата с такава радостна възбуда, сякаш се качваха по стъпалата на изградения вече във въображението им дом, за да погледнат към идващия влак или мълчаливо да посъзерцават планината, на чийто най-висок връх имаше дебел сняг и той блестеше от слънцето..

На същия пейзаж се възхищаваше през следващата пролет Христофор Михалушев, застанал до прозореца на първия етаж, в новата сграда, която още миришеше на вар и на безир. Наоколо

имаше разхвърляни дъски, купища пръст, ръждясали варели. Целият двор беше разровен, но тревата отново поникваше навсякъде, заръбваше раните на пръстта, обхващаше сякаш със зелени пламъчета натрупаните греди край оградата и като гледаше как пролетният ветреца раздухва изумруденото огнище на тревата, учителят си мислеше, че до другата сутрин от тия греди ще остане само купчина пепел.

Животът започваше отново на чуждо място, с чужди хора. Техните стъпки ясно се чуваха над него и той, свикнал да живее в едноетажен дом и да слуша над главата си само попукване на греди или разходка на мишки по тавана, затъркаляли неприбрани лански орехи, имаше усещането, особено нощем, че на небето се събират облаци и в далечината протътват гръмотевици.

Докара от село целия си багаж, изпълни с него двете стаи, вестибюла и широката кухня (всичко му се стори още по-извехтяло), сложи ново огледало до мивката, защото старото се счупи в камиона по пътя, и като огледа новия си дом, разбра, че вехториите са превзели всичко. До гладката, сияеща с варта си стена още по-тъмен и стар изглеждаше гардеробът от орехово дърво, който преди години украсяваше старата му къща; чергите, с които застла паркета, му се сториха избелели, сякаш дълго са стояли на слънце. Етажерките, натъпкани с книги, заеха празното място край стените. Те също не внесоха по-свежи багри в приглушената тоналност на старите вещи, но ако имаше нещо, на което учителят да се радваше тук, това бяха томове с излиняла подвързия, събирани през целия му живот. С тях той не беше се разделял от младите си години досега.

Оглеждаше старите вещи – столовете, масите, боюфета с напукана бяла боя, зад чиито стъкла се виждаха прашни, кой знае от кога недокосвани чашки и си мислеше, че най-разумно ще бъде да се отърве от тия мебели. Те са отслужили своето, изляга ги е мушиката, овехтели са, както овехтяват дрехите. Ха вземи да носиш сега сако с тесни ревери, широко в талията! Дори да е от най-хубав плат, сложиш ли го на гърба си, ще предизвикаш само снизходителни усмивки... Така е и с мебелите. Дай ги някому за дребна сума или просто ги подари, за да махнеш от очите си тая вехтория, и потърси нещо ново. Ако не ти стигнат парите, назаем

ще вземеш. Едно е новият дом да замирише на свежа политура, да се огледаш в гланцираната повърхност на току-що докарания от магазина гардероб, например, друго е да гледаш как от стъпките ти се люлее и пука старата грамада от орехово дърво и в зевовите ѝ сребрее паяжина...

Така си мислеше учителят и беше прав, защото новата вещ поражда по-бодри мисли у човека, а бодрите мисли са упование и душата по-трудно остарява, когато се остави в тяхната власт.

Въпреки това Христофор Михалушев обичаше да гледа стария гардероб, с който беше свикнал като с човек, да го отваря, да слуша скърцането на вратите му – едно и също от много години, – да се вижда към празните закачалки, на които преди години висяха роклите на жена му: ето тук беше розовата, тук – бежовата с кафявите цветчета, тук закачваха моряшкото костюмче на Макавей, с което малкият тръгна за пръв път на училище. А отгоре, върху прашните сега дъски на гардероба, в навечерието на Великден слагаха козунаци. Нямаше нищо приятно за Христофор Михалушев от това ухание на ванилия, на лимонови резенчета и на бадемови ядки, което се носеше тогава из цялата къща. То остана у него за цял живот като усещане за празник, за тържество на камбаните и на цъфналите дървета.

Тоя дъх на отколешните празници беше изветрял от ореховите дъски, но учителят знаеше, че той не може да изчезне, защото има нещо друго, което ще го пренесе през годините, ако дървото не е успяло да го съхрани – това е човешката памет.

“Трябва да намина към мебелния магазин. Тия стари вещи ме потискат.” – каза си той и усети, че душата му се възпротивява на тая мисъл.

Каза – и все намираше причина да отлага изпълнението на своето решение.

Това беше все пак лесен въпрос. Появиха се други, непредвидени от него, трудности. Беше се уговорил с братята те да вземат половината от двора, а другата част да оставят на него, за да посади лозници и цветя, но един ден видя, че англосаксонците, както обичаше да ги нарича на шега той, започват да разкопават целия двор. Те режиха тревата с казмите, които се забиват дълбоко под напора на едрите им стъпала,

обръщаха буците и като плюеха на дланите си, настъпваха към оградата. Само няколко разкряча място до стълбището оставяха на учителя.

– Какво правите? – обърна се към близнаците Христофор Михалушев, застанал на циментовите стъпала. – Нали друго говорихме?

– Друго говорихме, но така ще бъде по-добре – отвърна му единият от тях и той не можа да разбере Марин ли беше или Мирон. – Защо да тревяса половината двор, когато можем да го засадим целия с домати и пипер? Ако искаш, бери и ти никой няма да ти каже дума.

– Но нали живеем в град. За градски двор по-подхождат цветята и лозниците – опита се да му възрази учителят.

– Може да живеем в град, но ние сме си селяни, и защо да висим по опашките за зеленчук, когато можем сами да си изкараме пресен зарзават без изкуствен тор, без разните там хербициди ли, как ги наричат?

– Тогава вземете и кокошарник да направите...

– Че защо да не направим? Ей в оня ъгъл като нищо ще сковем една барака... Отишла вчера жена ми да купува нещо за ядене. Гледа – в магазина само пилешки шии. “Става чудесна супа от тях” – казал ѝ продавачът. “Ти яж от тая супа! – срязала го жената. – На мене дай кълките!” “И аз бих хапнал от тях – отвърнал ѝ оня, – но ги е отнесла лисицата...” Хитра майна, но я ме види пред магазина повече, я не ме види. Ще развъдим, значи, такива гласовити петли, че като пеят, целият град ще ехти!...

Ясно беше на Христофор Михалушев, че с такива хора трудно може да излезе на глава. Примири се с положението (братята му отстъпиха още няколко крачки място), засади цветя, а един негов приятел от Горно Церовене – Йордан Стефанов, прочут из цялото поречие лозар – му донесе вкоренени пръчки от хамбургски мискет и шасла, които учителят засади до самото стълбище и когато видя зелени листенца да се показват над пъпките, усети отдавна неизпитвана радост.

Пиперът също зеленееше на дълги редици, доматиите поклащаха назъбените си листа из тировете, а двамата братя пренасяха дъски в северния край на двора, режеха ги и

набелязваха местата, където ще набият коловете на бъдещата барака.

Не се шегуваха, значи, бившите жители на Чупреново. Скоро Христофор Михалушев и синът му щяха да се будят сутрин от гърлестото кукуригане на англосаксонските петли...

Трябваше да се свиква с навиците на чуждите хора, които вече се чувстваха пълновластни господари на къщата. За да има мир между тях и него, Христофор Михалушев започна търпеливо да понася всичко: тупането на чергите точно над неговия прозорец, сутрин, когато още не беше станал и прахолякът влизаше в стаята; звънтенето на детските велосипеди тъкмо следобед, когато полягаше да си почине; свистенето на една дърворезачка, привечер, когато сядаше да прегледа вестниците или разгръщаше някоя книга. Братята се готвеха за зимата, макар че лятото едва беше започнало: цепеха дърва и миеха буркани на чешмата, затракали с тенекиените им капачки.

Той беше свикнал вече да разпознава близнаците. Макар че изглеждаха съвсем еднакви, наблюдателното му око откриваше различия и в походките им, и в жестовете. Единият, когото наричаха Марин (тоя с избродираната котва върху джобчето на ризата), беше по-мек по характер, по-сговорчив от брата си. Но с другия, на когото беше притъпен върхът на лявото ухо, човек трудно можеше да се разбере. Разказваха, че по време на войниклъка той служил в една рота с турчета-пехливани от Делиормана. Както по селските сборове и празненства, така и в казармата турчетата провеждали през свободното време пехливански турнири. При една схватка с най-опитния от Делиорманските борци Мирон пострадал – събореният пехливанин, със залепнали за тревата плешки, му отхапал върха на ухото. Така непобеждаваният дотогава бабаит се помъчил да отмъсти за първия позор в живота си...

Тоя с по-късото ухо, след като закова последната дъска на кокошарника и донесе пилета, които по цял ден писукаха и се мъчеха да излязат през някоя цепнатина, се захвана с Макавей. Наблюдаваше го как се разхожда разсеяно по улицата, как яха детското велосипедче на неговия шестгодишен син и коленете му

стърчат високо над кормилото, как гони пеперуди по поляната и когато успее да улови някоя от тях, дълго я държи и внимателно разглежда цветните колелца и ивици по крилете ѝ. Победителят на делиорманския пехливанин беше чувал от съседите, че момчето, както го наричаха всички, е болно, но любопитството му не достигаше чак дотам, че да почне подробно да ги разпитва от какво боледува, пък и едва ли беше нужно да задава някому подобни въпроси, защото наблюденията му над Макавей ясно показваха, че синът на учителя има отвинтена някоя бурма и дъската му хлопа, както обичаше да се изразява Мирон, когато у дома заговореха за техните съседи от първия етаж.

Докато цъфтяха дърветата, а и по-късно, когато узряха първите череши и класовете на ечемика изрусяха от юнското слънце, Макавей съществуваше почти невидим в широкия двор. Ако се мернеше да прекопае лехите с цветята и да ги полее, той правеше това безшумно, за да не обезпокои жените на близнаците, които режеха лук на кухненските балкони или бродираха цветя върху калъфките, предназначени за семейните спални. Прибираще се в стаята и вземаше някой том от етажерките на баща си. Предпочиташе такива книги, в които се разказваше за пътешествия, и обичаше да ги чете бавно, съсредоточено, да си представи картините, които рисува авторът, да наблюдава предметите, платната, ако това е кораб, да се вслушва, вгълъбен над думите, и да очаква, че ще види как из дълбината се показва кит със сив, широк гръб и над него избликва фонтан от океанска вода... После Макавей изведнъж захвърляше книгата, стигнал до най-интересното място, обуваше набързо сандалите си и затичваше към хълма, където имаше запуснати лозя и над останалите тук-таме главужини се извисяваха клонести череши, вече започнали да се прошарват. Качваше се на някое от тия дървета, закрепваше стъпалата си между клоните и започваше да пълни своята сламена шапка с най-узрелите плодове, които късаше два по два, за да са като обички. Накичваше ушите си с тях и когато слизаше към града, подлагаше сламеницата си на всички деца, които срещаше. Някои малчугани вземаха по цели шепи череши и ги изяждаха лакомо, заедно с костилките, други избираха само по няколко двойки и

накичили с тях ушите си също като странния възрастен човек, весело подтичваха след него. Запретнал до колене крачолите на избелелите си панталони, с приплесната от сламеницата рижа коса и с дребни червеникави лунички под скулите, които блещукаха от слънцето, сякаш бяха дребни люспици слюда, Макавей вървеше весело между новите къщи на преселниците и позволяваше на децата не само да го гъделичкат под мишниците и да гледат как подскача от гъдела, но и да го яхат, обвили ръце около шията му, и да го тласкат с пети по хълбоците, за да върви по-бързо... Децата се редуваха: скачаше едно, друго се наместваше на гърба му и рижият “кон” пристъпяше бавно и внимателно, за да не паднат ездачите, неуморими в своята игра. Майките гледаха от прозорците или от стъпалата на къщите тая весела процесия. Едни се смееха, развеселени от карнавалното шествие, други викаха децата си веднага да се приберат вкъщи и строго ги мъмреха за неблагоприятното им да дружат с тоя смахнат човек. Особено невъздържана в своите ругатни се оказваше жената на оня, който беше победил делиорманския пехливанин. Тя излизаше да прибере сина си от улицата – едра, с навита на тенекиени ролки коса, с отпуснато тяло, което едва се побираше в украсения с цветчета жълтеникав пенъоар. Жената хващаше сина си за яката, вдигаше го на две педи над тротоара и започваше да удря където ѝ падне. Обичките на черешите падаха от ушите му, тя ги стъпкваше и нейният писклив глас започваше да сече така, сякаш зъбите ѝ тракаха от треска и разполовяваха думите:

– Аз колко пъти съм ти казвала да си седиш вкъщи, а? Кой ти разреши да яхаш тоя луд човек? Ами ако го прихванат дяволите и хукне между варниците – малко ли ги има из квартала? Ами ако те хвърли в някоя варница? Ще ти гледам цял живот изгорялото лице, а?

Детето мълчеше с посинели от дърпане уши, въпреки че му се искаше да ѝ каже:

–Какво лошо е направил Макавей на мен и на другите момчета? Той ни раздаде всичките си черешки и да го яхаме ни позволяваше, защото му е хубаво с нас и ни обича.

– А ти знаеш ли, че лудостта е прилепчива болест? – отново започваше да вика тя, вдигнала го с отмалялата си ръка на две педи над земята. – Ами ако и ти тръгнеш утре с размътени очи по улиците, ами ако и тебе те хване умопомрачението и вземеш да запалиш къщата, какво ще правим с клетия ти баща, дето залъка си сме делили, за да имаме покрив над главата, а?

Детето не беше сигурно, че ще му се помътят очите, но сега, със запламетели от шамарите бузи, му се искаше това непременно да стане и то час по-скоро, за да отмъсти на майка си така, както тя заслужава. Ще я издебне, когато сваля пред огледалото тенекиените ролки от косата си, ще заключи входната врата, ще драсне клечка кибрит и ще гледа как къщата се обгръща в пламъци, как става на пепел противно накъдрената коса на майка му...

Малчуганът оправяше презрамките си, освободен от безмилостната родителска ръка, и мълчаливо поемаше към къщи, затаил в душата неизречената закана.

Макавей също си отиваше, взел сламената шапка като празно гнездо. Отиваше си сам, изоставен от другите деца, които бяха слушали думите на Мироновата жена и с тревога и боязън се изкачваха по циментовите стъпала към своите домове. Червенокосият сядаше на прага и му се искаше да заплаче, но чуваше свирката на обедния влак и поглеждаше между клоните на дърветата. Виждаше да се мяркат вагоните с отворени прозорци, виждаше ръцете на хората, виждаше развените пердета на купетата и повеят им, дошъл като ветреца откъм железопътната линия, избърсваше влагата от очите му.

Дойдеше ли лятото и в узрелите жита отвъд реката песента на пъдпъдъците станеше глуха, сякаш с мъка се промъкваше между гъстите стебла, Макавей трудно можеше да се свърти вкъщи. Обземаше го непонятна тревога. Сърцето му се свиваше, сякаш предусещаше беда. Очите му ставаха мътни. Нозете му се разраняваха от камъните из градските покрайнини, където той скиташе по цели дни сам, защото децата вече бягаха от него, а възрастните го отминаваха с присмех или със състрадание в очите. Напечената земя пареше босите му нозе и той усещаше

зноя на лятото да се разлива на гъсти, пламтящи вълни по цялото му тяло. Вече не го привличаше играта на пеперудите, които се мяркаха все по-рядко. Нещо друго, което възрастните рядко забелязваха, задържаше вниманието му – това бяха телеграфните стълбове. Наредени в безкрайна верига като хора, запътени към хоризонта, телеграфните стълбове го привличаха не само с копнежа за огромния, непознат свят, но и със звънтенето на своите жици, което му напомняше за голям, скрит някъде зад хълмите оркестър. Долепил ухо до някой от тия почернели стълбове, който опарваше бузата му с нажежената си дървесина, Макавей слушаше музиката на непознатите пространства, излъчвана от сърцевината на дървото. Това бяха гласове на гари с камбанки, които се обаждаха тихо, на дълги промеждутъци; бяха удари на вълни, които се разбиваха в скалист бряг и пяната се счеждаше по ръбовете на камъните; бяха стъпки на хора, които не се виждаха, сякаш лятното слънце беше ги изпепелило и във въздуха се носеше само ехото... Когато се наситеше на гласовете в единия телеграфен стълб, Макавей се отправяше към следващия. Допрял ухото си до него, той разбираше, че се докосва до съвсем друг свят. Всички звуци в това дърво бяха потънки и нежни, по-глухи, сякаш в далечината свиреше на цигулка много обигран и артистичен човек, но той едва докосваше лъка до струните и мелодията стигаше до Макавей на неравни тласъци някои музикални фрази бяха съвсем звучни и отчетливи, други едва се долавяха, сякаш ветрецьт късаше паяжината на мелодията и отнасяше към безкрая посветващи нишки от нея...

Така вървеше Макавей от стълб на стълб, докато слънцето се наклонеше над планината, и все не достигаше чертата на кръгозора, защото тя се отдръпваше заднишком от него.

Тръгваше си към къщи бос, изподраскан от тръни и кремъци, със свито от лошо предчувствие сърце, но с незаглъхнала в ушите мелодия на телеграфните стълбове. Сянката му се удължаваше от залязващото слънце и той я виждаше да върви редом с него като единствен приятел – ту забързана, когато Макавей ускорише крачката си, ту бавна и замислена, сякаш и тя искаше да си припомни преживяното на хълма, където сега личаха, съвсем дребни и черни под залезната жар, телеграфните стълбове.

Щом видеха, че се задава Червенокосия, децата на преселниците показваха над оградите изруселите си от слънцето глави и гледаха към него с насмешка, а по-смелите заставаха до портите и като оставяха едното им крило незатворено – за отстъпление, ако стане нужда, започваха да викат:

– Вижте го, иде лудият! Вижте го, иде лудият!... Лудият! Лудият! – чуваше се ту зад една, ту зад друга ограда. Изруселите детски перчеми с нахална присмехулност стърчаха над зидовете, но мигновено изчезваха, щом до тях се докоснеше помътненият от юлското слънце поглед на Макавей.

Босият мъж отминаваше мълчаливо по улицата, сякаш не чуваше тия думи, които го удряха като камъни по гърба. Отминаваше – не толкова уязвен от тях, колкото огорчен, защото същите тия деца само преди месец приятелски подтичваха след него, яздеха го и той като послушен кон усещаше с хълбоците си техните остри пети. Какво беше се случило, че с такава омраза се нахвърляха към него?

И чу отново майките да подвикват:

– А бе, вие пак ли се захванахте с лудия? Не виждате ли, че слънцето го е напекло и пяна ще му излезе на устата!

Някои деца се прибираха вкъщи, но други, по-яки и самонадеяни, излизаха на улицата и започваха да обхождат с дебнещи крачки Макавей, сякаш се готвеха да скочат като рисове и да впият нокти в шията му.

Той изтърпяваше и това, но идваше миг, когато пред очите му причерняваше. Чуваше как се късат с остро звънтене жиците на телеграфните стълбове. Жиците увисваха над него, заплитаха се в тясна примка и стягаха шията му. Усещаше, че се задушава, надаваше вик, за да отмести примката, но тя си оставаше там, само леко помръдваше, за да пропусне стона му.

И тогава се чуваше как жените затварят с трясък вратите и прозорците на своите къщи. Децата хукваха по тротоара с въсъчно бледи от уплаха лица. Някоя момчешка риза, до която бе се докопала ръката на Макавей, оставаше наполовина между треперещите му пръсти, а детското велосипедче, с което Мироновият син искаше да удари Червенокосия отзад и да го

събори, изтрещяваше в стената на отсрещната къща и колелата му отхвъркваха с приплеснати капли.

Макавей се прибираще вкъщи задъхан, сякаш е тичал и не му достига въздух, отпускаше се на стола, но не оставаше дълго там, защото усещаше, че му се повръща. Тръгваше към мивката и когато се навеждаше над нея, гърлото му пламваше. Той очакваше от него да потече не зеленикава слуз, а изгаряща езика огнена струйка...

Една вечер в дома на Христофор Михалушев дойдоха гости. Почукаха на вратата и когато учителят им отвори, наметнал върху пижамата случайно попаднала му дреха, защото се канеше да си ляга, видя, че това са четирима негови съселяни, също преселници в града, чиито къщи се намираха в подножието на хълма. Гостите се събуха в антрето, извиниха се, че го безпокоят по никакво време, и седнаха до масата. Ясно беше, че са дошли не просто да видят учителя, а по работа, но от разговора, който подхванаха, трудно можеше да се разбере каква точно е тая работа. Първо заговориха за времето: както се е засушило, всичко ще изгори, а към Златията паднала градушка и от царевицата и слънчогледите останали само голи тояги; след това се захванаха с водата – щели да въведат режим, само нощем чешмите ще текат по два-три часа; после заговориха за слънцето – имало големи избухвания по повърхността му, това влияело на нервите и на сърцето: онзи ден един човек, както слизал от влака, паднал на перона и свършил – инфаркт... Учителят слушаше и вече се досещаше за целта на късното посещение. Гостите му заговориха за слънчеви избухвания, за болни нерви – и той разбра за какво намекуват.

– Ще ни извиниш, Христофоре – каза най-възрастният от тях, който беше нисък, със сухо лице и тъмни длани, сякаш овъглени от слънчевите избухвания, за които стана дума преди малко. – Ние с тебе сме връстници, а тия – посочи той седналите до него мъже, които бяха снели каскетите си и ги държеха на коленете, си ги учил на четмо и писмо. И на моите синове учител си бил. И на внуците ми. Знаеш, че всички те уважаваме, защото всекиму добро си сторил, знаеш колко обичаме и Макавей, на

когото се надяваш на старини, защото нямаш друг близък, както и ние се залъгваме с децата си...

“Заговори за Макавей. Навярно из целия град се е разчуло за нервните му кризи...” – рече си учителят.

– Ние знаем Макавей от ей такъв още, той израстна с нашите деца – продължи връстникът на Христофор Михалушев, с тях тръгна на училище, заедно караха гимназията. И ни тревожи това, дето се говори за него, защото няма човек от нашите изселници, който да не го обича като своя рожба.

– Болестта му се засили – каза учителят, като го погледна и видя състрадание в очите му. – Мислех, че се е оправил, а започна да буйства, откакто захванаха горещините. Децата го дразнят, наричат го луд. Той търпи, докато чашата прелее, след това къса юздата.

– Ние разбираме това и си мълчим – наш човек едва ли ще каже дума срещу него, но другите заселници ще идат да се оплачат. Жените, нали ги знаеш, подклаждат огъня: “Ще ни избие децата!” – викат. Няма да е лошо да отидете до болницата. Може да му помогнат.

– Ходихме. Прегледаха го и ми казват: “Ще му дадем лекарства ще се поуспокои, но щом не се премахне дразнителя, всичко ще започне отново. Трябва да се смени обстановката: друг пейзаж, други хора, а по-добре е хора изобщо да няма, за да не се дразни от тях. Да се занимава с работа, която му е приятна и го увлича, да се разхожда, да освобождава душата си от травмата.... Всичко това е хубаво – мисля си, – но къде да му намеря такова място с моята учителска пенсия? Къде да го вода?”

– Знаеш ли, идва ми наум за оная къща до Огоста, дето преди години живееше пазачът на зеленчуковата градина. Не знам дали е здрава, дали покривът ѝ не е прогвил от дъждовете? – обърна към него лицето си, осветено от лампата, оня, който беше негов връстник. Тънкият хрущял, опънал кожата на носа му, светна.

– Здрава е! – обади се единият от ония с каскетите. – Вчера ходих да сека ракитак край реката и наминах към нея. Трябва само да се вароса и да се сменят счупените стъкла на прозорците...

Наистина имаше такава къща до брега на Огоста, за която учителят не беше си спомнил. Тя изплува в съзнането му, когато гостите, дошли да споделят с него своята тревога, заслизаха по улицата и лампите ту издължаваха сенките, ту ги полагаха в краката им и те стъпваха по тях като по купчина сажди. Къщата се бялна в съзнанието му между клони на върби, видя комина с разядени от дъждовете тухли, видя брега на Огоста, на места обрасъл с повет и коприва, на места подкопан от водата, видя и бродовете с надиплена тънка вода, където бе ловил риба през детските си години и когато заспиваше, чу водата тихо да бълбука из утуките и да се обажда в подмолите, над които висяха червени върбови корени...

В КРАЯ НА ЮЛИ, КОГАТО ЖЪТВАТА ВЕЧЕ СВЪРШВАШЕ и в празните стърнища все още се носеха гласовете на жетварчетата, сухи и резки като пукот на стрън под нечий нозе, Христофор Михалушев и синът му се заселиха в изоставената къща до брега на Огоста.

Къщата имаше две неголеми стаи и навес, под който чернееха разхвърляни щайги и вършини, а в единия ъгъл се виждаше проядена от мишки гуменка. Мазилката на старата сграда беше започнала да се лющи от дъждовете, прозорците бяха посивели от прах, обхванати от паяжини там, където камък е пръснал стъклото, къртици ровеха пръстта наоколо, и като гледаше как купчинките шават една до друга – меки, масленочерни, – учителят имаше усещането, че къщата е построена върху шупнала пръст, че тя бавно ще потъва, ден по ден, докато покривът ѝ се залепи за земята и тревата се промъкне в цепнатината между циглите. Тия мисли му идваха, когато гледаше къртичините, но щом поляната пред къщата се огласи от ударите на брадвата, с която учителят дялкаше един клон, за да заздрави с него стряхата, щом сухият пирей зашумоля под нозете на момчето, което събираше съчки за огъня, шаващите къртичини застинаха и изострените им върхове започнаха да побеляват и да се изгубват сред посивялата от зноя трева, защото ставаха еднакви по цвят с нея.

След няколко дни къртиците съвсем изчезнаха, прогонени от човешкия говор, шупналата пръст се слегна и като се

докосваха до земята, нозете отново имаха усещането за сигурност, което не можеше да бъде нарушено нито от скърцането на прага, нито от пукането на циглите, когато учителят вървеше по покрива и чувствуваше под себе си да помръдват ребрата на гредореда. Измазаха стаите, подмениха счупените стъкла. Замириса на вар – тънко и свежо, сякаш къщата се преоблече в чиста риза. Стъкнаха огън. Замириса на изгоряла трева (с нея беше подкладен огънят), чу се писукане на корен, в който стенеше дървояд, и тухлите на затопления комин изпукаха, сякаш къщата си пое дъх – бавно, примижала срещу слънцето, усетила дъха на щир и на маточина, който идваше откъм сенчестата страна на хълма, и сладникавия мирис на риба и на жабуняк, който се излъхваше от топлите утуки на реката.

Христофор Михалушев видя в далечината човек. Вървеше не по пътя, а през нивите. Мараня трептеше над стърнищата и над неокосените ливади, станали рижи от зноя. Стържеха щурци – равно, ехтящо, с неумолима упоритост – и на стария учител му се струваше, че над поречието трепти не мараня, а това са стружки от металната песен на щурците – тънки, остроръби стружки, завъртени от внезапна вихрушка, които бавно се утаяват, играейки с лъскунките си над поречието, и той ги усещаше да гъделичкат гърлото му, когато си поемаше дъх.

Човекът, който идеше през нивите, приближи завоя на реката. Той подтичваше със смешни подскоци, особено между утуките, където пясъчните наноси светеха като разтопено стъкло. Учителят се загледа към идващия, помъчи се да слепи с погледа си трептящите частици на неговото тяло, заплували в маранята, и видя, че това е среден на ръст човек гологлав, с почерняло от зноя лице, над което лежаха приплеснати коси с цвят на ръжда, с разкопчана, изтръгната из панталона риза, със запретнати до коленете дочени крачоли, с черни, тънки и жилести като на кон, боси нозе. Разбра, че това е неговият син. Идващият прекоси нажежените пясъчни наноси, дълго се ми на бързея, но, изглежда, това не можа да го разхлади и той се гмурна във водата така, както си беше облечен. Ризата му се изду, после залепна за плешките, бедрата се очертаха под мокрите панталони. Изправи се. Тялото му, стройно, с успокоен от прохладата вървеж, след

минута задимя от зноя, сякаш се запали. Светна рижата коса, очерта се червеникавата брада, която беше залепнала върху черните бузи, изострена в долния си край от водата. Бащата се зарадва, но след миг тревога сви сърцето му. Защо се връщаше по пладне, в най-голямата горещина? И така задъхан, направо през полето? Дали не беше се случило нещо?

Рижата коса на Макавей продължаваше да дими като запалена и изгасна едва тогава, когато сянката на стряхата го прикри и той, отпуснат на една щайга, усети с гърба си хладната грапавина на стената, а в ушите му шумът на реката размести непоносимото стържение на щурците и проправи между тия звуци път за едва доловим ветреца, в който се усещаше дъх на съхнещи гръсти и върбова шума.

– Нали ти купих сламена шапка, защо не я носиш? Слънцето няма милост. – Погледна го бащата и видя, че стъпалата на сина му са разкървани от стърнищата, през които беше минал. – И сандали имаш... Погледни на какво са заприличали нозете ти.

Червенокосия не отговори. Очните му ябълки бяха сиви, обхванати от пурпурни жилки, и старият разбра, че момчето е зле, че болестта отново размътва очите и разсъдъка му.

– Докарали кораб и го закотвили до язовирна стена – каза Макавей, когато усети, че изсъхналата риза се отлепва от раменете му и гънките ѝ затрептяват от ветреца. – Работници затягат болтовете по палубата и пробват мотора.

– Кораб ли? – погледна го баща му и видя в очите на Червенокосия маранята на цялото поречие, гъста като развени във въздуха сажди от запалени стърнища. – И на корабите ще им дойде времето, но сега къде ще плуват из каменистите бързеи? Може да е машина някаква, дето дълбае канали. Чувах да говорят, че ще отведат водата чак до Златията. Такава машина може да са докарали.

– Кораб е! – повтори момчето, без да се обърне към него, заслушано в някакъв далечен пукот, който подскачаше във въздуха, падаше с метално звънтене по камъните на средореците и отново се понасяше над пепелявите туфи на върбите. – Видях витлото му. Сече водата и хвърля пясък. Само мачтата не са изправили още. Сигурно ще бъде висока като тополата до вира...

– И по-висока може да бъде! Виждал съм морски кораби с три мачти – гладки, като че ли струговани от слонова кост. Седиш и слушаш как в тях свири вятърът. А в пяната подир витлото си играят делфини...

Бащата измисляше тия кораби, защото не искаше да противоречи на момчето, и смяташе, че разказът му за тях ще го зарадва и разсее. Той малко беше пътувал през живота си, ако се изключат годините на войнишката му служба, но тия години бяха минали по гари и вмирисани на конски хамути казармени навеси. Морето беше се мярнало само за кратко пред очите му, когато през една лятна ваканция (това беше още преди войната) отведе на екскурзия във Варна децата от последното отделение на първоначалното училище... Видя морето през прашния прозорец на вагона – сиво и неприветливо, защото времето беше облачно, видя го между комини на опушени къщи и такова остана то в съзнанието му за цял живот, защото през трите дни, които прекара с децата във Варна, не му остана време – от тревоги – да се порадва на морето. Едното от момчетата се изгуби – изчезна сутринта, когато се готвеха да отиват в морската градина. Изчезна, сякаш в земята потъна... Децата гледаха рибите в аквариума, спираха край морските костенурки, но тоя свят, който се разкриваше за пръв път пред очите им, не ги радваше, защото мислеха с тревога за изгубилото се момче. Дали не е тръгнало към пристанището и не е паднало от вълнолома? Колко му трябва на едно неопитно момче: ще пошляпа с ръце и крака, ще се нагълта с вода – и хайде на дъното.

– По морските кораби вечер свирят музики. Знаеш ли колко са хубави мачтите, като ги наkichат с разноцветни крушки! – продължи да измисля бащата, никога през живота си не виждал такива кораби. – Едни от пътниците танцуват по палубата, други се разхождат и гледат как светят градовете на хоризонта, а трети се къпят в басейна... Тия кораби имат басейни, моето момче. Изкъпеш се и седнеш да си пиеш бирата, а в пяната зад витлото се чува как тежко шляпат делфини...

Говореше за корабите, а мислеше за изгубилото се момче.

Нощем децата спяха в една училищна стая, чиито чинове бяха изнесени в коридора – спяха дълбоко, спокойно, както могат да спят само децата, а него сън не го хващаше. Унесеше се и виждаше момчето на пясъка. Тялото му синкаво и прозрачно като медуза, лицето му облепено с водорасли... Ставаше, казваше на учениците си да не излизат, докато се върне, и тръгваше да го търси – измъчен от безсъние, небръснат, с очи, пред които къщите се люлеят, сякаш ще се сринат и ще го затрупат.

На третия ден, вечерта, когато отчаян се връщаше от участъка, където бяха му казали, че момчето още не е намерено, видя своя ученик да седи на училищното стълбище: седи (сигурно не смее да влезе вътре), подрязва парче диня и съсредоточено дъвче. Учителят така се зарадва, като го видя, че краката му се подкосиха, но едновременно с това усети как в душата му се надига гняв към тоя нехранимайко, който провали цялата така дълго чакана от децата екскурзия. Приблужи тихо към него (момчето не го усети) и вдигна ръка да му зашлеви шамар. За пръв път в живота си чувстваше нужда да удари, да изкрещи и му се струваше, че това ще го очисти като внезапно ливнал дъжд от мътилката на тия три кошмарни дни и нощи. Замахна и в същия миг чу изстрели откъм пристанището. В небето се извисиха разноцветни ракети, които пукаха, когато разтваряха своите фантастични цветове. Осветена от тях, ръката му безволно се отпусна. Засвири оркестър, от чиито инструменти най-ясно се долавяха призивните звуци на тромпетите. Започваше венецианската вечер.

– Венецианските вечери са най-красивото нещо, което съм виждал през живота си – продължаваше своя разказ бащата. – Представи си цялото наше поречие, осветено от ракети – през август, когато започва звездопадът. Падат ракети, падат звезди, смесват се, водата отразява всичко и сред тия светлини се носят корабите.

Червенокосия го слушаше, загледан пред себе си, и виждаше тия кораби – бели, окичени със знаменца, които пламтяха, обсипани от небесните искри, корабите се губеха от погледа му, когато ракетите угаснеха, и тогава той долавяше как

в пространството плува само музика, която не оставя следа след себе си, както корабното витло, а се разтваря във водата, попива в нея.

– Когато дойдат корабите, и тук ще направят такава венецианска вечер. Ще се качим с тебе на палубата (ти ще си облечеш бял костюм), ще седнем на най-хубавото място – до оркестъра, – витлото ще се завърти, ще започнат да излитат ракетите и когато навлезем много навътре в езерото, ти ще ми речеш: “Татко, сега преминаваме над училищния двор. Чуваш ли звънчето?” “Чувам го!” – ще ти отговоря на шега аз, а като се заслушам ще усетя, че то наистина се обажда – тихо, сякаш бръмчи пчела и гласът ѝ се процежда през дълбоката вода. Тогава аз ще ти кажа: “Сега преминаваме над нашата къща. Виждаш ли черницата до плевнята и ябълката, на която обичаше да се катериш?” “Виждам я! – ще ми отговориш ти. – Ябълката е цъфнала и в хралупата и мъти едно синигерче”...

– Но нали котката изяде синигера, татко?

– Изяде го, моето момче, но като си мислиш за него, не виждаш ли птичето да прехвърква над хралупата?

– Виждам го. Държи гъсеница в човката си...

Блуждаещият поглед на момчето търсеше синигера, но той се криеше между спомените му като в къща с небрежно разхвърляни вещи. Птичето се мъчеше да излети през прозореца, но стъклото препречваше пътя му и то падаше разтреперано в шепата на Макавей. А старият човек не забелязваше синигера – той мислеше за друго. Усещаше как под него поскърцват седалките на пътнишкия вагон, който връщаше децата след злополучната екскурзия до морето. Вироглавото момче, което беше се изгубило, му обясняваше как отишло в Балчик с чичо си, когото случайно срещнало на улицата – отишло на гости само до вечерта, но братовчедите му го задържали да преспи – след това чичо му пратил вест по човек, но той не намерил никого в училището, където били отседнали екскурзиантите... Учителят слушаше равния му глас, накъсан от тракането на колелата по релсите, знаеше, че тоя нехранимайко го лъже, но вече не се гневеше. Всичко беше приключило благополучно, душата му се

успокояваше и той гледаше през прозореца на вагона високите, сякаш изрязани от гнило дърво, покриви, над които продължаваха през дълги промеждутъци да се сипят искри от ракетите. Покривите светваха за миг, размърдваха се, сенките на комините се подгонваха и из тяхната тъмнина, сякаш ги изстрелваше невидимо дуло, в небето излитаха ослепително бели гларуси и нощта след миг ги поглъщаше...

Пропуснатият празник на морето продължаваше, но светлините му ставаха все по-редки и той се отдръпваше все по-назад и по-назад, докато изчезна съвсем в безкрайността, в царството на непрогледния мрак...

НА ДРУГИЯ ДЕН СЛЕД РАЗГОВОРА С МАКАВЕЙ
Христофор Михалушев се изкачи на хълма, откъдето се виждаше язовирната стена. До нейната още недовършена сива грамада, преградила реката от единия до другия край, между обгърнати в прах самосвали, които така дрънчаха с калниците и с железните си каросерии, че цялата долина ехтеше и се разтърсваше, той видя висока колкото триетажна къща машина, наистина подобна на кораб. Стоманеносива на цвят, тя блестеше от слънцето. Тъй като беше далеч от него, обърната с широката си част към язовирната стена, той можа да разгледа само западната ѝ страна. Там имаше тесни прозорци, разположени в три реда. Над тях видя широка палуба, по която вървяха мъже в моряшки фланелки и дърпаха нещо – навярно закрепваха с въжета мачтата на своя сухоземен кораб – както го нарече учителят.

Корабът беше закотвен сред голи пясъци и стоеше там, пленен от тях, заобиколен от водата на малко езеро, което лесно можеше да бъде прекосено дори от най-неопитното в плуването тукашно момче. Но корабът само привидно беше пленен от пясъците. Христофор Михалушев се вгледа внимателно в него и забеляза, че сивото туловище на машината се разтърсва от боботене на мотори и бавно се мести напред, към баира, който е далеч на цял километър; забеляза, че корабът превзема крачка по крачка това пространство, като дълбае речното корито и хвърля зад себе си гъста струя вода, примесена с камъни и пясък.

Необичаен беше този кораб за поречието, чиито брегове се изпълваха с дълбока и непробродна вода само през големите пролетни наводнения, а през останалото време на годината, особено лете, реката ставаше съвсем плитка и човек можеше да мине от единия до другия и край без да се събува дори, като стъпва от камък на камък.

Желязната грамада с широката си палуба, по която продължаваха да се разхождат мъжете в моряшки фланелки, с искрящото от слънцето острие на своята мачта, както и с боботенето на моторите, подсказваше на учителя, че идва краят на пасторалното спокойствие, което все още се усещаше в котловината до язовирната стена, въпреки кънтящия летеж на обвитите в облаци прах самосвали и подвижванията на работниците. Идваше краят на отсрещните лозя, из които пролетно време вървяха селяни с пръскачки и всеки човек бе сподирен от едно небесносиньо облаче. Идваше краят на железопътния насип, от който бяха махнати релсите, но линията продължаваше да личи, съхранила светлосивия цвят на чакъла там, където са били траверсите – и с тия ивици изчезналият железен път наподобяваше райетата на моряшките фланелки, които се мяркаха по палубата.

Наближаваше часът на голямата вода, на новия пейзаж, с който тепърва трябваше да се свиква: отразени планини, огледално небе с кратки изгреви и дълги летни залези, спокойствие на засветили във водата звезди, които лежат под веслата на лодкаря и той може да лъкатуши сред тях, ако рече да си поиграе с лодката. Трябваше да се свиква с вълните, които ще се надигат във ветровито време – плътни и тъмни, запенени по върховете си и ще се разбиват с грохот в отсрещните склонове; да се свиква с крясъка на чайките, дявол знае как научили за новото езеро и долетели тук чак от морето (окото ще се радва на техния полет, особено в бурно време, когато чайките са ослепително бели върху тъмния фон на небето; да се свиква с кръстосването на лодките по гладката повърхност в тихо време, когато водата е прозрачна и по плитчините се вижда дъното с неизчезналите все още пътища, по които личат коловози на волски и конски впрягове...

Пейзажът се променяше по-бавно пред погледа, по-бързо в мислите и закотвената сред пясъците огромна машина, със своята осанка, със закрачилите моряци по палубата, с мачтите си и с глухото боботене, което разпенваше водата след нея, говореше на учителя, че часът на голямата вода настъпва бавно и неумолимо.

Върна се у дома и рече на Макавей:

– Видях машината, за която ми разказваше. То не е кораб, а д р а г а – сигурно са я докарали да дълбае дъното на язовира, където ще бъде водната кула. Няма изострен нос като параходите и кърмата ѝ е друга, но като я гледах как крепи върху водата огромното си туловище, как настъпва метър по метър към баира, си рекох, че скоро ще дойде време и ние с тебе да облечем по една моряшка фланелка като ония, дето се разхождат по палубата. Ти си млад, можеш да се изучиш за капитан на кораб или с лодка да вземеш да кръстосваш езерото, а мен току-виж ме направили пазач на някой кей, където летовниците ще оставят лодките си... Седя, значи, на брега, пуша си цигарата, а в другия край на езерото, където преди години минаваше влакът за Берковица, се гонят платноходки... Видях при онова злополучно пътуване с учениците до Варна такава гоненица на платноходки в залива на пристанището. Вятърът така бе издул платната, че лодките се накланяха и аз си мислех: още миг – и ще се обърнат. Мислех си така, защото няхах представа как се управлява платноходка. А ония, които седяха под платната, бяха опитни моряци и вятърът се подчиняваше на ръцете им. Платноходките правеха широки дъги, наклонени на едната си страна и дълго оставаха така, после се изправяха и подскачаха по вълните, както си виждал да подскачат момиченца, когато играят на въже...

Всичко това, което разказваше Христофор Михалушев, беше интересно, но Макавей не искаше да се прости с илюзията, че до язовирната стена стои истински кораб, в не земекопна машина или д р а г а, както я нарече баща му.

Още по пладне той пое по насветлените от лятното слънце пясъци, чийто слюден блясък го заслепяваше и той стискаше клепачи, за да се защити от режещата светлина. През тънките им

цепки маранята над поречието изглеждаше като димяща магма: сега хълмовете бяха се разтопили и бавно течаха да залееят поречието, преди да е дошла язовирната вода. Пясъкът непоносимо пареше нозете му и той се отклони от прекия път през средорека, който по-бързо щеше да го отведе при извисената до язовирната стена машина – пое по течението на реката, като сегиз-тогиз нагазваше в бързеите ѝ, за да се разхлади. Водата също беше топла, но след непоносимото парене на камъните и на пясъка тя се струваше на Макавей неизказано приятна и прохладна,

Най-после стигна до желязната грамада, отразена във водата на образувалото се край нея езеро. Видя как прозорците и се размиват от потрепването на леките вълни, как целият корпус, огледан в езерото, се люлее и гъне, сякаш е направен от станиол. Машината не работеше. Макавей не забеляза човек нито на палубата, нито на железния мостик, който се облягаше на пясъка и водеше към вътрешността на драгата. Моряците седяха под сянката на една върба в южния край на язовирната стена, откъдето почваха лозята, и обядваха. Те забелязаха Червенокосия, който обикаляше около машината, и единият от обядващите го повика да дойде при тях. Макавей помисли, че ще го спипат: кой си ти, какво се навърташ тъдява, знаеш ли, че е забранено непознати хора да минават оттук? – и първата му мисъл беше да избяга. Докато станат, докато се обуят (иначе как ще тичат по тоя нажежен камънак?), той ще офейка. Но когато чу повторната покана да дойде при моряците и не долови в гласа закана или предупреждение, той тръгна спокойно към сянката на върбата, която лежеше върху тъмно зелена трева и изглеждаше съвсем черна там, където седяха обядващите. Видя трима души до постлан вестник, на който беше сложен скромният им обяд: едро нарязан хляб, домати, по които се стичаха капки, буца сирене, из чиито шупли се лутаха мравки, и отстрана, на тревата, нож с рогови чирени, върху чието острие червенееше люспа от домот. Двамата седяха гърбом към него – широкоплещести, с толкова черни вратове, че петънцата недокосната от слънцето кожа зад ушите им изглеждаше ослепително бяла. Оня, който обядваше от другата страна на вестника, също беше загорял от

слънцето. Тъй като Макавей вървеше право към него, можа да разгледа лицето му, преди да каже: “Добър ден!” и да усети как хладно го докосва сянката на върбата. Той имаше едро лице, сякаш издялано от тъмнокафяв камък. Веждите почти се сливаха с цвета на кожата и ако не бяха очите с бледо зеленикав цвят и прошарената шотландска брада, която започваше от ухото и вървеше точно по извивката на широката долна челюст, лицето на този човек щеше да бъде много сериозно и строго. Но сега изразът му беше друг – морякът изглеждаше добродушен, отпуснат от горещината, склонен да се шегува, което личеше от закачливите искрици в ъгълчетата на очите му:

– Ти какво – да не си решил да ни вземеш занаята? – изглежда той червенокосия мъж. – Вчера те видях тук, днес пак си дошъл.

– Дойдох да разгледам отблизо машината – рече му Макавей. – Мислех, че е кораб, а баща ми вика: “Това е драга. С нея дълбаят дъното на язовира...”

– Хубаво щеше да бъде, ако е кораб. Нямах да се печем като гущери сред тия пясъци – усмихна се човекът с шотландската брада и Макавей видя колко гъсти, равни и блестящи са зъбите му, което показваше, че прошарената брада лъже окото за възрастта на моряка. – Докато преорем поречието, докато прехвърлим целия този пясък и камънак, брадата ми съвсем ще побелее. Правилно е казал баща ти, че това е драга, но ние не дълбаем дъното на язовира, за да правим водна кула, а търсим злато... Ти тукашен ли си, какво работиш? – погледна го човекът с изсеченото от потъмнял туф лице, който навярно беше капитан на сухоземния кораб.

– Тукашен съм – отвърна му Червенокосия. – Живеем с баща ми в една къща до реката. Малко по-насам от разрушеното село. Лекарят каза да живеем там, за да оздравее по-скоро...

– Какво ти е? Да не би нещо с гърдите? – спря поглед на лицето му морякът и забеляза, че въпреки загара лицето на непознатия бе болезнено бледо и изпито. Двамата, които продължаваха да обядват гърбом и досега не любопитстваха кой е дошъл, се обърнаха към Макавей и той видя, че очите им – на единия тъмнокафяви, на другия жълтеникави като нажежения пясък – гледаха любопитно.

– Давих се в реката, когато бях малък, и оттогава ми става лошо, особено лете. Викам насън, струва ми се, че земята пропада под мене и ме поглъща. Лекарят казва, че е от нервите.

Седналите гърбом продължиха да го оглеждат, после се обърнаха към вестника и започнаха да режат домати с ножа, който беше остър като бръснач, и под него се търкулваха прозрачни оранжеви кръгчета, а морякът с шотландската брада изрече едно дълго и бавно: “Да-а-а!”, посегна към вестника и подаде на застаналия до него непознат мъж резен хляб и бучка сирене от скромната работническа трапеза:

– Хапни с нас да ни е сладък обеда – каза му той и се дръпна, за да му направи място под сянката. – А после ще дойдеш с нас да разгледаш машината, щом ти е толкова интересна...

Тръгна си чак вечерта и когато стигна до завоя на реката, се обърна, за да погледне отново драгата, преди баирът да я скрие от очите му. Нейните контури се губеха в здрача и трите реда прозорци, засветили в далечината, сякаш висяха в небето. Моторите продължаваха да боботят, ситата люлееха пясъка и чакъла, за да отберат зрънцата на златото, а огромните кофи, нанизани на дълга верига, все така със скриптене продължаваха да гребат онова, което реката бе трупала хилядолетия тук, продължаваха да се вкопават в земната твърд, сякаш искаха да стигнат до сърцевината ѝ, до нейната най-съкровена тайна.

Макавей бе разгледал най-внимателно огромната машина, която смяташе за кораб – изкачва се по всичките ѝ железни стълби, стоя на палубата, слуша как свистяха водните струи в ситата, надникна при капитана и видя как той, с дръпване на една ръчка, навиваше върху огромна макара завързано за брега телено въже и драгата покорно местеше стоманеното си тяло, накъдето поискаше капитанът – всичко бе видял и не се разочарова, че сред пясъците не стоеше кораб, а съвсем обикновена дълбачка.

За него тая пленена от пясъците величествена машина, която пътуваше бавно и мъчително, стъпка по стъпка през кални наноси, през корени на отдавна затрупани дървета, през гробове на заровени в пясъците безименни мъже, през кремъци, които святкат под кофите, сякаш ги запалват, пътуваше натам, към безкрайната далечина, където е морската шир... На другите

кораби им беше лесно – котвата е вдигната, в знаменцата на мачтите потрепва попътен вятър, водата се пени край бордовете, на палубата свири музика и се разхождат празнично облечени жени. А към тоя техен събрат, забутан в пясъците на Огоста, съдбата не беше така щедра и добронамерена. Тя му беше отредила да мине през най-тежките изпитания, преди да стигне до тихия залив на пристанището, откъдето почва пътят на другите кораби. А тоя залив се намираше зад планината, очертала тъмната си верига на запад, където бяха изворите на реката. Натам трябваше да пътува сухоземният кораб – стъпка по стъпка, да прокопае планината, и други хребети да проломи, ако се изправят насреща му – така, както затворниците от книгите, които Макавей обичаше да чете до захлас, прокопаваха тунели под зидовете на своите тюрми, с лъжици и канчета, с разкъравени нокти, за да използват някоя нощ извън каменните стени и да седнат премалели на тревата, загледани към звездите, които им се виждат необикновено светли, защото хората са забравили сиянието им под мрачните затворнически сводове.

Драгата ровеше пясъците, за да търси злато, и на него щяха да се радват ония, за които златото е повече от всичко на света, но Макавей си мислеше, че зад тая твърде старателно вършена работа огромната машина крие нещо много по-важно, съдбовно – мечтата да се изтръгне от пясъците и да стигне до залива там, зад планините, откъдето почва необятното, възделеното море. И друго си мислеше: няма ли драгата да продълбае основите на баира и да стигне до трошливите варовици, зад които е царството на подземните пещери? От години се говореше, че хълмът, в който е вкопан зъбът на язовирната стена, лежи върху карстови грамади. Колко му трябва на варовика, който е мек и трошлив, да бъде продълбан от стоманените челюсти на драгата...

Работниците, които изливаха бетон, за да укрепят хълма, се усмихваха снизходително на тия наивни подмятания: и железни зъби да има, водата пак не ще успее да прогризе тая преграда. Но и сега, както винаги, надделяваше оня слух, в който имаше предчувствие за беда. Навярно капитанът с шотландската брада, застанал на своя мостик, където със стържене се навиваше теленото въже, чуваше, че земята глухо кънти под челюстите на дълбачката, чуваше, но не допускаше, че се обаждат пещерите на

карстовия баир, а си мислеше, че това е стонът на уморения метал..

Макавей пое към завоя на реката. Пътеката се изгуби между върбалаците, а хълмът, който остана зад гърба му, закри светлините на драгата. Остана само глухият шум на нейните мотори, който го съпровождаше чак до вкъщи и на Макавей му се струваше, че чува в неговия едва доловим ритъм стъпките на капитана по палубата: той се навежда да запали лулата си, пламъчето на кибрита озарява брадата му, после огрява отдолу дъгите на присвитите му вежди – и след миг тъмнината поглъща всичко.

ПРЕЗ ДЕТСКИТЕ СИ ГОДИНИ Макавей най-много обичаше великденските празници, изпълнени с ехо на камбани, което сякаш изсветляваше въздуха и караше всичко да изглежда меко и ефирно.

За момчето Великден започваше много преди мига, когато заехтяваха неделните камбани и всички у дома, облекли най-новите си дрехи, се запътваха към украсената с цветя маса да закусват – и той пръв посягаше да вземе най-островърхото великденско яйце.

Празникът започваше още от четвъртък сутринта. Тогава майка му се заемаше да почиства къщата: премиташе всички стаи, изтърсваше одеялата, измиваше прозорците. После подреждаше столовете, слагаше колосана дантела на масата, избърсваше стъклото на гоблена, където беше избродиран паун, и сядаше да си почине. Но почивката ѝ траеше само миг. Тя се надигаше от стола и правеше няколко крачки със стиснати устни, защото стъпалата я боляха. Макавей гледаше в огледалото лицето ѝ – гладко, без нито една бръчка, с дълги като лястовичи криле вежди, под които синееха очите ѝ, гледаше опаловия ѝ врат, засенчен от плътна черна коса, която меко се диплеше по раменете, и виждаше сякаш душата на техния дом, отразена в огледалото.

Момчето знаеше, че майка му ще сложи в голямата тенджерка на печката подскачащи от кипенето яйца, така, както е правила всяка година досега, ще се усмихне на Макавей и ще

рече:

– А сега идва твоят ред! Вземай паниците, размивай боите и почвай!

Тя оставяше момчето да боядисва перашките. Даваше му восък, с който да рисува цветя и птичета по парещите дланите му яйца, даваше му листа от индрише, които Макавей залепваше върху гладките черупки, и те отпечатваха там, недокоснати от боята, тънката си дантелена везба. Като постояваше още малко да погледа как момчето сияе, увлечено в своята работа, майката тръгваше към двора на съседите, където я чакаха жени, събрани да се уговарят за месенето на козунаците.

Тоя ритуал, който се повтаряше всяка година и винаги изпълваше къщите с вълнение, започваше в събота. Тъй като Макавееви имаха най-широка стая и най-удобни нощви, в къщата на учителя се събираха пет-шест съседки и заедно с домакинята започваха подготовката за месенето на козунаците. Първо запалваха печката и така я натъпкваха с дърва, че след час в стаята ставаше непоносимо горещо, после замесваха тестото с мляко и разбити на пяна яйца, настъргваха му лимонови кори. Горещината на печката караше лицата им да пламтят. Жените се разсъбличаха, запретваха ръкави, връзваха на кок измокрените си от потта коси и като поемаха едри, лепкави късове от тестото, започваха да го удрят с все сила в нощвите. Тия удари разтърсваха пода, а гърдите на жените така се люлееха, че изскубваха копчетата на блузите.

За Макавей това бяха най-забавните часове от подготовката на празника. Той наблюдаваше месачките, които се редяха една след друга да бъхтят тестото, а после сядаха отмалели на леглото, понечваше да излезе навън, но майка му го спираше: “Не отваряй! Тестото ще изстине и няма да втаса!...” Когато най-после успееше да се измъкне на двора, Макавей чуваше, че цялото село е огласено от ехтене на нощви, над които свещенодействаха морни жени, и дъските на тия нощви се цепеха от ударите на тестото. Връщаше се, надникваше в стаята (“Шът, затваряй бързо вратата!”) и виждаше, че тестото златее, леко набъбнало като корем на легнал по гръб човек. Съседките започваха да го завиват така, както през зимата родителите завиваха Макавей, когато се простудеше и го разлюлееше

треската: първо слагаха върху тестото месал, над него – одеяло, върху одеялото и най-отгоре кожуха на учителя – един ямурлук, степен и прояден от молци. Тръгваха на пръсти, сякаш тестото спеше, излизаха на двора, под резливия ветреца, както бяха потни и разсъблечени, и се заемаха да палят фурната...

През нощта срещу Великден майка му се разболя. Разтресе я, вдигна температура и започна да бълнува. Когато в полунощ камбаните забиха тържествено и по улицата се чу говор на хора, а в стъклата зашаваха отразени пламъчета на свещи, разбуденият Макавей видя, че баща му слага на леглото, където беше болната, още едно одеяло, а върху него кожуха си. Тъй като тя продължаваше да шепне: “Студено ми е...” и да трака със зъби, баща му извади от сандъка и юргана, за да я завие. Сложените върху гардероба козунаци ухаеха и тоя аромат люлееше своята мъглица от единия до другия край на неспокойния Макавеев сън. Момчето дълго не можа да заспи не защото очакваше да чуе в полунощ камбаните – друго тревожеше мислите му. Когато донесоха козунаците от фурната, Макавей тайно отчупи един краешник. Мислеше, че никой не го е видял, но чу от балкона да се обажда баба му:

– Как посмя! – рече тя. – Грях голям стори и нощес ще ти пораснат рога, да го знаеш това.

Нейното кокалесто тяло се очертаваше в рамката на вратата – с тъмната рокля, станала рижа по раменете от слънцето, с двете изпъкнали жили на шията, сред които шаваше адамовата ѝ ябълка. Тя поклащаше плавно глава в такт с думите, които редеше (навярно изричаше клетва или молитва, за да бъде простен грехът на нейния внук). Това беше глава не на човек, а на костенурка – малка, с пепелява кожа, цялата в бръчки, с дребни черни очи, хлътнали дълбоко под веждите, с устни, които нямат никаква извивка: само прорез като пукнатина върху суха земя...

– Обади ли се кукувицата? – обърна се към него баба му.

– Не се е обадила – отвърна ѝ Макавей, замислен не толкова за кукувицата, колкото за онова, което щеше да му се случи през нощта. Мама ме среща, даде ми една паричка и рече: “Събуди ме, когато чуеш кукувицата”... Не се е обадила, бабо...

Легна си, дрямката го унесе, а ръцете му не се махваха от темето. Опипваше внимателно остриганата си островърха глава и усещаше всички грапавинки на черепа, които набъбваха под омекналите от съня пръсти – набъбваха и показваха своите рогови връхчета. А под тавана кръжеше кукувицата, и костенурската глава на баба му – с редки ръждиви коси, под които лъщеше черепът, сякаш направен от восък – се извърташе ту към едната, ту към другата страна на стаята. Късогледите очи на старицата се мъчеха да зърнат кукувицата, но не откриваха нищо.

На сутринта баща му тръгна към града за лекарства. Беше сигурен, че аптеката е затворена поради празника, но тъй като знаеше къде живее собственикът ѝ, реши да отиде направо в дома му – една жълта сграда до пощата, където беше ходил и друг път. Ще позвъни, ще се извини на своя познат, че безпокои него и семейството му в празничния ден, и ще го помоли да отидат до аптеката. “Болестта не признава празник. Може да вдигне човека и от трапезата, и от най-дълбокия сън...” – мислеше си учителят и помахваше сламената шапка, взел я заради силното слънце, което щеше да го напече на връщане.

Макавей гледаше през прозореца гърба на баща си. Старомодното, тясно сако помръдваше от движението на ръцете му, издуто там, където са плешките... Момчето го помнеше още от най-ранната си възраст леко приведен, с винаги вгледано в земята замислено лице, но тоя ден баща му изглеждаше още по-приведен и дребен между високите шумнати дървета. Сигурно го потискаше мисълта за болната. А може би очите на Макавей се лъжеха, като го виждаха такъв, защото слънцето грееше ослепително, овошките цъфтяха из всички дворове, сияеха стените на варосаните къщи и от тая белота, която правеше всичко по-високо и по-просторно, черната фигура на баща му изглеждаше смачкана, тромава и някак чужда на пролетния пейзаж.

Пътникът се изгуби зад тополите до чешмата, мярна се още веднъж край брега на Огоста, постоя малко върху гърбицата на хълмчето (може би палеше цигара), после бавно започна да се

спуска от другата му страна и Макавей го наблюдаваше дотогава, докато остана да се мярка само облата плешивина на темето му...

– Видях плъх: направил си гнездо от парцали и перушина върху козунаците – каза бабата на Макавей и започна да нарежда масата. – Всичко изпомърсил. Видях мократа му опашка да оставя диря по самуните, където майка ти беше набола бадемови ядки. Викам: “Псст, поганец!”, махам с машата, а той помръдва с мустаци и ме гледа...

Бабата стъпи на стола, пое един от сложените върху гардероба козунаци и започна да изрязва кехлибарената му, напукана от огъня, корица. Тя дълбаеше с острието на ножа така уверено, сякаш знаеше точно докъде е стигнала противната миризма на гризача. Късчетата от козунака падаха върху пода, тя газеше по тях с пантофите си, сякаш не ги виждаше. После начупи върху мушамата на масата това, което остана от самуна.

Ако не беше така болна, майката на Макавей щеше да сложи сега най-хубавата покривка и да постави до всяко великденско яйце и до всяко късче козунак по стръкче здравец. Беше останал обичай в техния дом, преди да седнат на празничната трапеза, да сдъвчат листенце здравец, да се причастят с глътка вино и след като се чукнат с червените великденски яйца (за Макавей специално боядисваха едно голямо от пуйка, което изпочупваше всички перашки в къщи и на улицата), на края да опитат козунака. Той се ронеше в устата и някак особено ухаеше не толкова на ванилия, на лимонови кори и бадемови ядки, колкото на цъфнали ябълки и на зюмбюли.

Други бяха сега късчетата козунак, които баба му начупи с потрепващите си пръсти (кожата на китките ѝ беше водниста и надиплена, сякаш старата жена беше сложила много широки ръкавици от измърсен велур). Издълбани от ножа, тия късчета му се сториха клисави и неприятни на цвят като жълтъка на запъртък – и най-ужасното беше, че когато докосна до устните си краешинка, за който така беше мечтал вчера, наистина усети противния мирис на плъховата опашка. Наведе се под масата и

изплю залъка в шепата си, после изтича навън, защото усещаше, че ще повърне.

Чукна се с баба си. Пуйчето яйце пръсна черупката на нейната червена перашка и късчетата се разпиляха по масата, но това не го зарадва. За пръв път на Великден в къщата им беше глухо и скучно. Нямаше го баща му – избръснат, с колосана бяла риза, от която се носи дъх на одеколон да каже някоя шега, после да бръкне в джоба на жилетката и като помръдне с недоумение пръстите си (уж вътре няма нищо), да извади една дребна банкнота и да я пусне в шепата на малкия – нека си купи нещо вкусно от бакалницата, за да запомни празника. Нямаше я на масата и майка му, облечена в най-новата си бледо лилава рокля, чиито ръкави са така широки, с тънки басти, че изглеждат като надути от пролетния ветреца, нямаше я – със златна гривничка над китката на дясната ръка (колко тънка е тая ръка – като на момиче!) и с пръстен, над чието камъче излита лилава искрица, когато домакинята посегне да намести разбутаните от момчето прибори върху масата. Майка му е болна. Лежи в съседната стая с мокра кърпа на челото, бледа като корицата на злополучните козунаци, заради които стана всичко това. Лежи и бълнува...

– Разрязах сутринта друг един козунак – рече баба му, като белеше счупеното яйце и червената боя, останала по пръстите ѝ, цапаше белтъка. - Гледам го: кух отвътре, само на кората си се държи. Помислих, че се е издул във фурната, а се оказа, че го изгризал червей. Видях тая гадина в една дупка на самуна: лежи, голяма като гущер. Взех я с машата – и хайде на въглените...

Макавей я слушаше и недоумяваше: на какви въглени е хвърлила червея, когато тая сутрин не са палили печката? Да не би да е още жива жаравата на фурната, където вчера пекоха козунаците?

Преглътна сухото парче от яйцето, което му подаде старата жена. Набръчканото и лице се полюляваше върху шията, както бе виждал да се полюляват главите на дървените палячовци, прикрепени на телени спирали. Макавей дълго пи вода от каната, защото жълтъкът залепна на небцето му и не можеше да го преглътне. После излезе на улицата, намери деца, които му се похвалиха с боядисаните яйца и с червените шапки, купени им за

празника, заигра се с тях и му дойде наум да се прибере вкъщи едва когато мръкваше.

Баща му беше се върнал от града със своите лекарства. Цялата къща миришеше на камфор. От стаята, където лежеше болната, излезе със запретнати ръкави една тяхна съседка, изми се над легена (баща му ѝ поливаше) и като го видя колко е разтревожен, каза:

– Как можа така да се простуди с това пусто месене? Мускулите ѝ са се нанизали като царевични зърна!.. Разтрих я добре. Сега ще се поуспокои и ще заспи. Нека после си сложи краката в гореща вода с морска сол...

Тя си отиде и Христофор Михалушев погледна към масата:

– Мамо, сложи нещо за вечеря – каза той и разхлаби вратовръзката, която беше се изкривила при суетенето му из града и дребният ѝ възел повдигаше десния край на яката. – Сложи от перашките, дай по чаша вино, нарежи от козунака... Цял ден не съм турял залък в устата си.

Тя сложи яйцата направо върху избелялата мушамена покривка, което накара учителя да се намръщи, защото не беше свикнал на тоя празник у дома да е така неуютно и разхвърляно. Той видя как струйката на виното се запени по дъното на чашата му, как неговият рубинен цвят, пречупил светлината на лампата, направи малко розово островче върху мушамата и се учуди, че майка му сяда до масата, без да е сложила нищо друго.

– Защо не отчупиш от козунака? – обърна се към нея умореният човек, чиито обувки бяха побелели от праха на дългия път.

– Дадох козунаците на циганите – каза спокойно майка му и като се обърна към нея, смутен от чутото, Христофор Михалушев видя очертана върху стената нейната глава с рядка, сресана на тънки браздици коса, видя трескавия блясък в хлътналите под веждите очи и разбра, че нейната душевна криза отново е започнала. – Видях плъх да лежи на козунаците: направил си гнездо от перушина и парцали – продължи тя спокойно, бавно, сякаш четеше записано на листче онова, което каза сутринта на Макавей. – Всичко измърсил. Викам му: “Псст, поганецо!” – а той ме гледа и се надига да скочи отгоре ми.

“Луда жена!” – каза си наум синът, който никога не беше произнасял такива думи за майка си, но сега умо- рата и безсънието му го правеха невъздържан. – И какво? – обърна се към нея той. – Даде ги на циганите?... Те не знаят нищо за плъха...

– Не знаят за него. И за червея не знаят, дето е изял сърцевината на всички козунаци.

Тя продължаваше своя разказ. Едното видение събуждаше друго в болната ѝ душа. Гризачът помръдваше грапавата си, като че ли посипана с пърхот, опашка и гнездото му шаваше, сякаш след миг от него ще покажат противните си муцунки неговите рожби.

Учителят не я слушаше. Той отвори вратата и прозореца (може би очакваше течението да разсее над улицата тия избълнувани наяве думи), и като драсна една кибритена клечка, запали печката и тръгна да търси котел, за да стопли вода за болната.

Макавей легна в стаята на баба си. Не му се спеше, но какво можеше да прави в тая объркана къща – оттатък баща му беше налял вода в котела и дъното на бакърения съд свистеше върху печката; зад стената доскоро поскърцваше леглото на майка му, сега притихна заспала е; до вратата стоеше баба му, гледаше към тъмната улица и мърмореше нещо: може би се сърдеше на кукувицата, че още не се е появила, или проклинаше гризача, чиято опашка отново и се е мярнала в ъгъла на гардероба...

Одеялото го докосваше по бузата с твърдите си ръбове, главата му потъваше в шумолящата с кокошите пера възглавница и той усещаше в тоя шум мириса на сайванта, където спяха кокошките и всичко бе побеляло от курешки. Обръщаше се по гръб, за да отдалечи нослето си от неприятния дъх на възглавницата, но той сега излиташе изпод размърданото от нозете му одеяло. Странно нещо: струваше му се, че ако се заслуша, ще чуе как под леглото писукат пиленца и като се наведе, ще види, че до крака на кревата се е сгушила квачка тя е отпуснала крилете си, сегиз-тогиз издава тих, предупредителен звук и пиленцата, чиито главици са се показали изпод перата, съсредоточено се вслушват.

Унесе го дрямка и вместо да зърне квачката с пиленцата, той съзря майка си. Откъде мина, за да дойде при него? Вратата я нямаше. Не видя и стената, до която бе изправен гардеробът. Покривът на къщата висеше във въздуха, а прозорците бяха като нарисувани върху небето нищо не ги придържаше към къщата, но те стояха на предишното си място... В тая огромна стая без стени имаше само един стол и майка му седна на него. Макавей я гледаше изпод одеялото и си мислеше: “Оздравяла е и колко хубава е станала...” Майка му си почиваше с ръце на скута. Роклята, изпъстрена с най-различни цветенца, сред които преобладаваха оранжевите (тя не успя да я облече на празника), трептеше с коприната си от полъха на вятреца. Но какво държеше майка му на скута си? То бе обло и приличаше на самуните, които вчера лежаха върху гардероба. Дали майка му не бе скрила в скута си някой от козунаците, преди да ги вземат циганите? Тя седеше и се усмихваше. Лицето ѝ – под очите и върху челото бе покрито със сиви петънца. Същите тя имаше в месеците, преди да се роди покойното братче на Макавей. И тялото ѝ бе наедряло като тогава. Усещаше се нежна плахост в нейното мълчание, в отпуснатостта на леко подпухналите ѝ крака.

“Крие самуна от баба ми, но не знае, че в него има червей...” – помисли си Макавей. Мислите му обходиха празния дом и разбудиха един паяк, който се залюля на дълга от небето до земята паяжина. След това се чу скриптене сякаш някой дращеше с нокът по стъклото на прозореца. Момчето се огледа, но не зърна нищо наоколо. Тогава обърна поглед към майка си. Видя, че диплите на роклята над скута ѝ помръдват. Коприната се нагърчи, сякаш я прогаряше въгленче, и през черната зирка Макавей видя да се показва глава на червей с белезникави слепи очи. Навярно това беше оня червей, който изгриза самуните на гардероба. Очите му се обърнаха насам-натам, огледаха странната къща с увиснал в небето покрив, и когато Макавей помръдна устни да извика на майка си, която седеше спокойно и нищо не подозираше, видя, че бледите очи придобиха златист цвят, че се очерта детско личице с къдрици, навити край ушите. Очакваше майка му да протегне ръце и да поеме това странно дете, а чу шум над главата си и съгледа кукувицата. Тя се втурна изведнъж към прозореца, мина през стъклото му, без да го разбие

– сякаш прекоси тънка мъглица, – направи кръг и се спусна към майка му. “Ще я вкопчи в ноктите си и ще я понесе...” – сепна се малкият, но нищо подобно не се случи. Кукувицата мина ниско над скута на майка му, крилете изсвистяха – и онова създание с бледите очи изчезна след миг, отнесено от човката на кукувицата...

Макавей отвори очи, сепнат и разтреперан. Наоколо цареше непрогледен мрак. Само няколко звезди помръдваха по мокрото стъкло на прозореца. Искаше му се да извика от страх, но не го направи, за да не събуди болната си майка в другата стая. Чу, че на съседното легло бавно и свистящо диша баба му. Приблужи на пръсти до нея и рече на ухото ѝ: “Бабо, нали ме питаше за кукувицата? Видях я да лети из къщи – влязла е през прозореца...”

Баба му спеше дълбоко и думите на Макавей нямаха сила да я издърпат из глъбините на съня. Спеше с дребно, изплетено от бръчки лице, което пред привикналите вече с мрачината очи на момчето приличаше на ръбеста буца пръст, напукана от безпощадно лятно слънце...

ПРОЛЕТТА СЕ ИЗНИЗА. Валяха дъждове, които бяха бурни и обрулиха целия цвят на овошките, после грейна слънце, припече като през лятото и цялото поречие плувна в сребърни изпарения, каквито тук рядко можеха да се видят, освен през късните есени, когато сутрин имаше много роса и тя до обяд димеше под лъчите на прижурящото слънце. Майката на Макавей оздравя, но след това боледуване намрази дъха на ванилия и на препечени бадемове ядки и през останалите няколко години от своя живот (можеше ли да допусне, че всичко ще стане така внезапно: спукване на апендикса и край?) тя не посегна да замеси козуначено тесто. Слушаше в дните пред Великден как ехтят нощвите зад запотените от непоносимата горещина прозорци на съседските къщи, гледаше как димят фурните из дворовете и се усмихваше на човешката ненаситност. С тия приплеснати, препърлени от фурните козуначени самуни можеше да се изхрани цяла армия!... Тя приготвяше други лакомства за празничната трапеза и ако някоя съседка донесеше резен от своя

козунак, майката на Макавей не го слагаше на масата, а след обяда го щаваше с него котките.

Момчето също се оправяше. Кошмарните сънища, които го навестяваха всяка нощ, докато боледуваше майка му, а и по-късно, започнаха да се разсейват. Нещо ведро започна да се появява в тия съновидения. Макавей или се къпеше в река, чиито вировете бяха толкова бистри, че по дъното се виждаше помръдването на върбовите сенки, или вървеше по росна трева, чиито капки отразяваха оранжевата му коса и на където да се обърнеше той виждаше как пробягват плахи, къси пламъчета. С натрапчиво постоянство в тия сънища продължаваше да се мярка кукувицата. Тя излиташе ненадейно отнякъде и се чуваше нейното рязко: “ку-ку!”, което отекваше в долищата и дълго не можеше да заглъхне. Макавей беше забравил плъха, не мислеше и за червея, който изгриза сърцевината на самуните. Сепваше се само от спомена за мига, когато кукувицата прелетя над скута на майка му и там остана черна, като прогорена от въглен следа сред диплите на роклята. Кукувицата го плашеше със смътното предчувствие за беда, което се прокрадваше в сърцето му, щом сънят докосваше клепачите. Образът на тая лишена от покой птица, която изпълваше небето с вика си и летеше след него да го настигне, за да не бъде сама, Макавей винаги свързваше с мислите за баба си и чуваше ли шумоленето на кукувичите криле над главата си виждаше взрението към далечината очи на старата жена, изпълнени с очакване и проклятие.

Вече бяха забравени бурните дъждове, от които реката прииждаше и подкопаваше бреговете си. Времето се справи. Между клоните на ранозрейките показаха розовите си обички първите череши и момчетата се закатериха по гладките стебла с изпожулени колени и с горчив дъх на лято и на черешова смола върху устните. Песента на жабите, която по цели нощи огласяше топлиците отвъд реката, изтъня и секна. Идеше лятото – с други аромати и шумове, които бяха по-плътни и трайни, с други гласове на птици, сред които, като господар на изкласилите ниви и на високото небе, остана песента на чучулигите. Вировете замирисаха на риба. Вечер, когато залезът се оглеждаше във

водата и тишината се долавяше не само в гладкостта на вировете, но и в пурпурния цвят на отразената висина, започваха да се стрелкат във въздуха червеноперките. Това значеше, че лятото вече настъпва

Децата имаха любими вировете, в които се къпеха. Единият от тях се намираше в западния край на селото. Той беше разлат и плитък, постлан с дребни камъчета, и онай му страна, която се докосваше до карстовия склон на хълма, винаги беше по-хладна, защото в нея вливаше водите си невидим извор. В тоя вир идваха да се къпят по-малките деца. Водата едва достигаше до гърдите им и те, неопитни в плуването, можеха без никакъв страх не само да се гмуркат, да пълзят с отворени очи по дъното и да гледат как жълтеникави, размазани рибки се стрелкат край тях, но и да се хвърлят от скалата в по-дълбокото, нерядко ожулили носовете и челата си в пясъка по дъното.

Другият вир се намираше до моста на железопътната линия. Той беше дълбок и тъмен. Вдълбан в глинения бряг, вирът имаше широк подмол. Една огромна трепетлика, която все още се държеше, макар че водата дълги години бе се мъчила да я подкопае, хвърляше сянката си над вира и той винаги изглеждаше тъмен – може би от глъбината си, може би от зеленикавия мрак, който се процеждаше през клоните на старото дърво.

Всяка година при наводненията вировете изменяха глъбината си. В ония, които бяха плитки, зейваха подводни ями, появяваха се водовъртежи. По дъната на другите, чиито тъмни талози бяха плашили децата, се наслаяваше тиня и домъкнати от пороите камъни изпълваха подмолите. Застаналият на брега човек можеше да види как в някогашната сепваща очите глъбина сега лениво помръдват кротушки и е толкова плитко, че се забелязват и най-малките мехурчета над хрилете им.

С поведението си вировете наподобяваха хората. Те можеха да се сприятеляват с човека, да бъдат тихи и внимателни или да го подмамват, като му се усмихват, а в ъгълчетата на усмивката крият хитрина и подлост. Възрастните познаваха изменчивия прав на реките и трудно им се доверяваха. Децата постъпваха иначе: те даваха преднина на чувствата и усещанията си, не на

разума, Бяха поривни в своите желания и решения, но животът им даваше горчиви уроци, като отваряше очите им да видят обратната страна на усмивката, на обещанието, на доверчивата дума. Идваше час, когато те преставаха да се доверяват и в душата им се появяваше съмнението – признак, че детските години вече са си отишли.

Вирът до моста на железопътната линия винаги беше привличал Макавей. Още от малък той се къпеше там, на поплиткото, и му беше приятно да гледа как големите момчета се гмуркат в подмолите и после, като пръхтят над водата, изхвърлят на пясъка някоя мряна или скобар. В тоя вир циганите къпеха конете си и Макавей разбираше колко е дълбоко по това, че влезлият в него кон изчезваше изведнъж и над водата оставаха да шават само островърхите му уши. Циганите, голи и кльощави, с тъмни тела, сякаш опушени от катунарските огньове, яздеха конете във вира, свличаха се от хлъзгавите им гърбове и се пазеха от пръхтящите муцуни, които застрашително святкаха с плоските си зъби.

Говореха, че наводнението през тая пролет било насипало вира. Някои, къпали се вече в него, разказваха, че водата му едва стига до мишниците. “Неприятно е да се цамбуркаш в такава локва!” – презрително говореха по-големите деца.

Един следобед, в началото на юли, когато слънцето припичаше немилостиво и миришеше на затоплена вода, на жабурняк и на риба (тоя мирис хората от поречието винаги свързваха с детска врява из реката и с издути от ветреца дрешки, разхвърляни по пясъка), Макавей тръгна към вира до железопътната линия. Там реката правеше завой. Бродът беше полегат, с разпенена край камъшите вода, която се блъскаше в глинения бряг, неотказала се и сега, през летните горещини, да подкопава старата трепетлика. Водата сякаш удряше под корените със сребърно длето, от което излитаха искри.

Червенокосия не видя нито едно дете до вира. Навярно бяха отишли другаде – да търсят по-дълбока вода. В реката, при долния брод, зърна двама рибари. Забучили въдиците си в брега, те газеха из брода, опипваха камъните и сегиз-тогиз в пръстите

им се мярваше по някоя рибка. “Сега да ги сбара горският, ще падне бягане!” – помисли си Макавей. Те навярно мислеха същото, крадешком поглеждаха към върбалаците. Но строгия блюстител на закона го нямаше. Над полегатия склон на хълма се носеше звън от чукчета на косачи, седнали да клепят косите си. Вирът святкаше с отразеното в глъбините си слънце – така святкаше, че листата по долните клони на трепетликата го отразяваха като огледалца и Макавей, заслушан в пляска на затоплената вода, започна да се съблича.

Сложи камък върху дрехите, за да не ги отнесе някоя вихрушка, и нагази във водата. Само след няколко стъпки усети границата между осветената част на вира и оная, над която падаше сянката на трепетликата. Тъмната повърхност на водата го рязна с хладината си и той се гмурна, за да привикне по-бързо с това усещане, което след миг щеше да се превърне в ласкаво докосване на вълни по бузите и в заслепяващи го слънчеви зайчета.

Пристъпяше спокойно, уверен, че дъното на вира е насипано от наводнението. Пясъкът помръдваше под петите му, дърпаше го навътре. Вървеше и потракваше със зъби, освежен от бистрата вода, която го докосваше отвсякъде със струите си, прилични на ята дребни, хлъзгави рибки.

Рибарите погледнаха към вира, видяха момчето, чиято коса червенееше над гладката повърхност, и продължиха да бъркат под камъните. Те навярно още дълго щяха да усещат с пръстите си помръдването на мренките, ако не бяха чули уплашен вик откъм вира и не бяха видели две ръце, които се мъчеха да се задържат за увисналите корени, а водовъртежът ги пращаше в тъмното гърло на подмола...

Затичаха през брода, събуха набързо панталоните и се хвърлиха във вира. Водовъртежът ги подхвана мигом и ги помъкна под корените, където изчезна момчето...

Вече мръкваше, когато спасеният от рибарите Макавей тръгна към къщи. Краката му трепереха и той за пръв път в живота си усещаше, че земята под него е неустойчива: тя се люлееше, изплъзваше се изпод стъпалата му, подобно пясъка на

вира, огъваше се – и на него му се струваше, че земята всеки миг може да се отвори и той да изчезне в бездната ѝ.

Огрени от залеза, дърветата хвърляха сенките си по пътя – по-тъмни върху настилната и изсветлени – върху зреещите вече жита в подножието на хълма. Макавей слушаше подвикванията на улулиците, гледаше ниския полет на лястовиците над реката и се мъчеше да не мисли за станалото, но то натрапчиво разбутваше всичко в съзнанието му. Момчето продължаваше да усеща струята на водата, която се заби като нож в гърлото му, Продължаваше да чувства помръдването на пясъка, отдръпнал се изведнъж изпод нозете му, за да го запрати в мрака на подмола.

Макавей беше се плашил от змия и от куче, познаваше какво е страх и знаеше как да се избавя от него – с хитрост или с бягство, – но сега страхът беше друг: той гледаше момчето с немигащи зеленикави очи из глъбините на подмола (може би това бяха очи на грамадна риба?), гледаше как то безпомощно се мята, подхванато от водовъртежа, как корените го оплитат – и тоя студен поглед смразяваше кръвта на давящия се... Тогава Макавей беше малък, не познаваше още болката и страданието, ако се изключат гърлоболът и кашлицата, които го затваряха за седмица-две вкъщи през зимните студове. Сега за пръв път разбра, че в човешкото битие има страшни мигове, в които животът виси на косъм и думата с м ъ р т, чието звучене никога не беше го плашило, сега сепна сърцето му.

Макавей усети смъртта като нещо зашеметяващо: рязка болка в гърлото от погълнатата вода, увисване над бездна, оглушителен писък в ушите, сепнат поглед, пред който се люлеят, като червени пипала на октопод, пронизалите вира корени... След миг всички тия усещания изчезваха – остана все така зорък само погледът на Макавей, който започна да деформира корените, стрелкащите се наоколо риби, просветванията на слънцето във вира. Те губеха реалните си очертания, начупваха се и приличаха на различно оцветени стъкла от огромен прозорец, чиито остри ръбове той започна да усеща единствено с кожата си.

Така – като болка от докоснало го острие – усети той и пръстите на рибарите, които се мъчеха да го издърпат на брега.

Не помнеше колко време е лежал на пясъка. Когато дойде на себе си, видя лицата на сведените над него рибари и изтръпна. Те бяха мъртвешки бледи и ръцете, които го докосваха по бузите, трепереха. Това, по-силно от усещането му в подмола (всичко беше станало мигновено и той дори не успя да се уплаши), му подсказваше какво беше станало и как можеше да завърши всичко, ако случайно не бяха дотичали двамината, които опипваха камъните, за да търсят риба.

Тръгна си. Повърнатата вода тъмнееше и дълго не можа да изчезне, въпреки силното слънце, защото беше попила дълбоко в пясъка. Макавей вървеше бавно, ту скриван от сенките на дърветата, ту заслепяван от бликналата между дънерите залезна светлина. Усещаше странна празнота в себе си: сякаш водовъртежът, който го удари в глинения бряг, беше подкопал нещо в душата му, беше сринал пръстта и там като шуплеста варовикова скала се показваше страхът. Макавей не можеше да се отърве от чувството за несигурност; усещаше, че земята продължава да се люлее под него, че всеки миг може да се разцепи и да го погълне.

Като огромни пукнатини му изглеждаха и сенките на дърветата. Той ги прекрачваше, уплашен, че ако стъпи върху тях, ще изчезне в бездънен процеп – и търсеше място за нозете си само по огрените от залеза късове на пътя.

Мина време. Макавей си мислеше, че тая случка ще изbledнее в съзнанието му и ще изчезне между другите преживелици така, както в сушавите лета водата на Огоста почти изчезваше, изпита от сухите пясъци. Мислеше така, но се лъжеше. Щом видеше край някой вир разхвърляни детски дрешки и зърнеше голи малчугани, щом чуеше, че водата на обхванатите от жабурняк вирове пляска под коремите на скачащите от брега деца, Макавей усещаше, че го полазват студени тръпки. Той сякаш не седеше на брега в това знойно пладнe и не гледаше как подскочат и се плискат с вода намъчилите се в училищните стаи дечурлига, а се навеждаше, оставяше дрехите си на пясъка и пристъпяше към реката, но вирът, до който се докосваха нозете му, бе друг: водата тъмнееше, закрыта от сянката на старата трепетлика, подмолът

кънтеше глухо и заплашително, сякаш тия звуци идваха откъм дълбока пещера, и талазите, които се докосваха до кожата му, я наежваха. Децата викаха, вдигаха ръце и изчезваха във вира (навярно лягаха по гръб, за да излъжат другите, че е дълбоко), а той чуваше не техните подвиквания, а своя сепнат глас. Водата нахлуваше в гърлото му и той усещаше придвижването ѝ като помръдване на нож, който бавно хлъзгаше острието си, разпаряше лигавицата и се забиваше все по-навътре и по-навътре.

Изживеният преди години ужас отново се възвръщаше и Макавей започваше да възкресява картини, видени тогава, но мигновено заличени от страха, който направи катраненочерна водата и се помъчи да залепи с нейната смола очите му. Сега виждаше съвсем ясно корените на трепетликата – червеникави, гъсто преплетени, избелели в долния си край, – усещаше как пясъкът се издърпва изпод нозете му, как зейва бездна, в която той полита. Гърлото му пламти от нахлулата вода, а на най-дебелия трепетликов клон помръдва плъхът, който преди години лежеше върху великденските козунаци. Макавей вижда корема му, сребърен от речната пяна, вижда островърхата опашка, която помръдва от течението. Гризачът също го гледа: не се кани нито да го нападне, нито да избяга. Мълчаливо наблюдава борбата на момчето със смъртта и блясъкът в очите му издава сатанинската радост, която изпитва тая вкопчена в клона, ненавиждана от Макавей твар...

Дните минаваха, а раната в душата на Червенокосия едва-едва зарастваше. Нужен беше може би един случаен тласък, за да се залющи нейната корица, да падне, но той не идваше. Това можеше да бъде шум на придошла река, който се удря в стените на къщата и прозорците позвънват от него, събудили в съзнанието му мелодия на воденични улеи. Можеше да бъде шум на съвсем лек дъжд, чието почукване едва се долавя по покрива и циглите се обаждат с различен звук, защото някои са по-нови и позвънват с препечената си до виолетово глина, а други са кой знае от кога, облепени са с мъх и мъхът прави звука на капката по-мек, недоловим...

...Едва доловимо почукване се носеше и сега в нощното небе. Макавей лежеше с отворени очи. В стаята беше толкова тъмно, че таванът, който през други нощи беше му изглеждал опалов, какъвто е Млечният път през август, сега му се струваше сътворен от непрогледен мрак – мъхнат, степан като козе вретинце. Загледан в тъмнината, Макавей помисли, че чува почукване на дъждовни капки, а разбра, че това е шум на пясък под нечий нозе. Усети гъделичкане по стъпалата – песъчинките се изплъзваха и шаваха като живи и му стана ясно, че не друг, а той самият върви през средорека към оня вир. Земята се люлее, сякаш плува върху тресавище, пясъкът бяга по повърхността и с безбройни лъкатушни змийчета, пръстта изтънява като ципа, пука се и момчето политва в зейналия отвор...

Над поречието се обади кукувицата, която връхлетя в техния дом, когато баба му спеше дълбоко и не я видя. Той попипа джоба си, за да види има ли паричка – има! – и започна да брой това глухо и ехтящо: “ку-ку, ку-ку!” Колко ли години ще живее? Нямаше време да си отговори, защото пясъкът се сипеше върху очите му. Искаше да извика за помощ, но стонът заседна в гърлото му и той се събуди. Погледна през прозореца. Облачното небе беше се прокъсало и Макавей видя в тънката му цепнатина синя звезда – мокра, потрепваща от хлад.

В ПОЛУНОЩ ОТНОВО ЗАРЪМЯ над къщата до брега на Огоста. Капките разбудиха учителя не толкова с равния си шум, колкото с мириса на мокра земя и нацъфтели джанки. Това уханье на пролетната нощ, което ставаше все по-плътнo, размъти съня му. Появиха се светкавици на юг, над планината. Те не издаваха никакъв звук: припламваха по прозореца като кибритени клечки в шепата на заблудил се пътник и мигновено угасваха. Светкавиците започнаха да стават все по-чести и населиха стаята със сенки на дървета, които се свличаха по отсрещната стена и падаха на пода. Когато проехтя първият тътен – глух и продължителен, старият човек разбра, че сънят няма да го навести вече. Наметна намерена опипом дреха и като отвори леко вратата, за да не разбуди сина си в другата стая, излезе навън и застана под стряхата.

Тук ароматът на дъждовната нощ се усещаше още по-силно. Тъмните хълмове наоколо, които се смаяваха от светкавиците, средоречите, цъфналите дръвчета из поречието, чиято мъглица фосфорно припламваше под мълните – всичко излъхваше замайващо ухане, в което учителят не можеше да отдели шума на реката (той също тънко ухаеше) от аромата на джанките, от клея на върбите, от лекия парфюм на момините сълзи, цъфнали из запустелите дворове, от влажния дъх на своята дреха, която студенееше на раменете му...

Дъждът ръмеше тихо, едва доловимо, но мълните започнаха да стават все по-чести и все по-продължителни. Гърмът достигаше до него миг след като небесното сияние беше угаснало и той имаше усещането, че в тъмнината се сричат огромни канари, чиито грамади следващата светкавица мигновено заличаваше.

Фосфорните избухвания на мълните издърпваха из мрака старата църква, чието кубе, измокрено от дъжда, засияваше със сводестите си прозорчета.

Църквата се намираше в края на сринатото село. Тя и училището бяха единствените сгради, оцелели в котловината. Не посегнаха на тях, защото всеки гледаше да сине първо своето и да прибере това, което ще му потрябва по-късно: греди, камъни, тухли. Училището беше много старо – какво можеше да се вземе от него, освен изгорелите от слънцето черчевата и напуканите греди, от които се сипе ръждивият прах на червоточината?.. Пък и друго може би възпираше хората да започнат събарянето му – умиленето пред тая вехта сграда с изкривени дъсчени подове, със сиво квадратно петно на стената в коридора (там е бил портретът на Кирил и Методий), с ръждиви ковашки гвоздеи над главния вход, където през май, за празника на училището, окачваха венец от божури. Как да посегнат на тая сграда? Тук са учили техните деди и бащи, те самите са разгръщали тук за пръв път буквара, през тоя двор са тичали сутрин, повикани от звънчето, и техните деца. Учителят знаеше, че животът лишава хората от сантименталността, знаеше, че без особено външение, стига да им се заплати, не един и двама ще размахат кирките и ще засипят коридора и стаите на училището с изкъртена мазилка, но

му се искаше да вярва, че се лъже в своите размисли, че всеки човек има в душата си свято кътче и се бои да не опетни святостта му...

На църквата също не посегнаха. Свалиха само камбаната. Овързаха я преди две години с телени въжета, направиха скеле и като я хлъзнаха по него, наместиха тежкото ѝ тяло в каросерията на един самосвал. Той тръгна по неравния път и камбаната се обади – приглушено, защото беше захлупена върху прашния под на каросерията. Тоя глас като прощално сбогом не секна, докато самосвалът не излезе из сринатото село.

Църквите умират последни. Вземат им камбаните, прибират иконите и съдините за комката и нафората, заковават вратите, за да не влизат цигани, които не се спират пред нищо, и добитък да не влиза, и си отиват, оставили под празните сводове само глухота и сенки..

Църквите изчезват последни. Сриват ги, когато дойде неумолимата вода и те трябва да останат на нейното дъно. Тогава довеждат затворници или хора от други краища (тукашен човек не скланя да посегне към обхванатите от мъх камъни и към избелелите фрески по стените – не страх от провидението, друга, особена тръпка в сърцето го възпира) и тия коравосърдечни хора започват своето дело. Ангелите, изписани по високите сводове, свирят тревожно със сребърните си тръби, но остриганите мъже не ги чуват. По голите им гърбове се сипят пера от крилете на небесните създания, които се мъчат да отлетят през счупеното прозорче на кубето, но хората с кирките не усещат докосването на тия пера, пушат и къртят камък след камък...

Старият учител гледаше към църквата, която ту се изтягаше над хълма, дърпана от светкавиците, ту се смаляваше, хваната за клоните на дърветата с надеждата, че ще се задържи на земята.

Върху покрива на църквата се появи бяла фигура, прилична на човек. Стъпваше опипом по хлъзгавите керемиди и над раменете на странния човек светкавиците очертаваха два островърхи израстъка, прилични на криле. От насрещния ъгъл на стряхата към него тръгна друг човек, облечен в черно. Тялото му беше високо и стройно, краката – тънки и пъргави, плътно

пристегнати от тесен панталон. Приличаше на танцьор, който се готви да започне своите пируети. Над раменете му се развяваше широко наметало. Учителят се взря към черния човек, когато блесна една дълга мълния, и видя, че на раменете му също има криле – лъскави, ципести, каквито са крилете на прилепите.

Дали дрямката отново го унасяше и учителят сънуваше, подпрян до хладната стена на къщата, или резките удари на светлината и мрака събуждаха в душата суеверен страх? Кой можеше да му каже истината? Макавей спеше дълбоко, дърветата стояха безучастни и учителят се оставяше във властта на това видение, което ту се появяваше, ту се изгубваше пред очите му.

Христофор Михалушев гледаше двубоя на ангела и дявола.

Те се приближаваха дебнешком, крилете им ги изхвърляха мигновено над покрива и черните и белите ръце се сплитаха така, че само мълнията можеше да ги раздели с пламтящите си лакти. Покривът се хлъзгаше под нозете им, те залитаха и когато учителят очакваше, че ще паднат от ръба на стряхата и ще изчезнат в преизподнята на мрака, крилете шеметно ги възнемаха в небето. Те се счепваха отново над църковното кубе и завъртени като кълбовидна мълния отново докосваха с нозете си мокрите керемиди. Усетили опора, двете рожби на дъждовната нощ отскачаха, започваха дебнешком да се обхождат, приведени, повлекли крилете си като уморени птици, които се подпират на тях, за да не паднат... Струваше му се, че чува учестеното им дишане. Когато си мислеше, че те мълчешком ще се разотидат, както беше виждал да правят това петлите из селските дворове след лютите утринни схватки, забеляза, че дяволът издебна ангела, стрелна се над него и вкопча пръсти в крилете му. Ръцете на дявола се мъчеха да ги преломят, но те режеха пръстите им, сякаш всяко перо беше от тънка стомана. Превит от болка, оня, чиито дрехи сияеха, ушити от светлина, размърда раменете и със стон, който се сля с ехото на гръмотевицата, изпъна крилете си. Остриетата им прорязаха мрака, отскубнаха се от злите ръце, чиито пръсти ги стягаха, и запратиха вдън небето лукавия, който имаше криле на прилеп...

Какво стана след това, учителят не разбра. Облакът се оттегли към планината, мълниците избледняха и изчезнаха. Показаха се звезди – дребни, помръдващи, сякаш им беше студено на голото небе.

Прибра се в стаята и когато разсъмна, зърна през прозореца покрива на църквата и кубето. До него се виждаше черна неразлистена топола – от едната му страна, а от другата – цъфнало дърво. Разбра какво е гледал в просъница, под мълниците и вятъра, и се усмихна.

ИТАЛИАНЦИТЕ ПРИСТИГНАХА ЕДНА СУТРИН в началото на ноември.

Времето беше слънчево, меко, с паяжини в небето и с едва доловим ветрец. Две коли се появиха откъм насипа, където преди години беше железопътната линия, и тръгнаха успоредно с реката. Движеха се с едва доловимо бръмчене, бавно и както бяха бели, с издължени предници и изгърбени купета, приличаха на ловджийски кучета, които душеха пътя и обръщаха своите ноздри ту към зелените есенници отвъд канавките, ту към пожълтелите храсти край реката.

Колите спряха до чешмата. Слязоха двама мъже и се наведоха да пият направо от чучурите. Бяха средни на ръст, в зелени костюми, препасани с патрондаши. Докато пиеха и над струите помръдваха широките периферии на техните бежови меки шапки, към чешмата приближи още една кола – сива на цвят, с изчукан преден калник, боядисан с миниум. От колата, чиято ръждива муцуна се допря до блестящите хълбоци на непознатите гостенки, слезе едър мъж в кафяв пуловер и с дочени панталони, набутани в гумени ботуши. Макавей, който стоеше до къщата и гледаше към автомобилите, го позна – беше ловец от града, който миналата година пак идва тук, със същия изчукан автомобил, да бие фазани.

Докато нашенецът препасваше патрондаша и налагаше на олисялата си глава каскет с увиснала козирка, който прилепна на нея като плувна шапка, италианците се върнаха при автомобилите и се наведоха да търсят нещо на задните седалки.

Червенокосия се поколеба дали да отиде до чешмата, но любопитството надви и го поведе натам. Искаше да разгледа

колите на италианците. Оня с кафявия пуловер му кимна да дойде при него и Макавей, прекрачил канавката, зашумоля със сандалите си по чакъла.

– Здравсти! – рече човекът с гумените ботуши и наплюнчи от единия до другия край цигарата, преди да я стисне с месестите си тъмно лилави устни. – Имаш ли кибрит, че съм си забравил запалката?

– Нямам – отвърна Червенокосия.

– Ти какво се навърташ тъдява? Вардиш ли нещо, или си дошъл да ловиш риба?

– Тука живеем с баща ми.

Цигарата помръдна между устните на мъжа, чийто патрондаш просветваше с капсите си, и той продължи:

– Вие какви сте? Да не сте цигани? Всичко живо се изсели, само вашият комин пуши в тоя пущинак...

– Не сме цигани. Аз съм болен. Докторът казал на баща ми, че ако поживеем тук, ще се оправя.

– Какво ти е?

– Давих се, когато бях малък, и се уплаших...

– Къде си се давил? В Огоста? Из тия пресъхнали вирчинки?

– Тогава реката беше много дълбока. Подхвана ме водовъртежът, нагълтах вода. Мъчех се да докосна дъното, но бързеят ме завлече в подмола...

Червенокосия навярно щеше да разказва още за своята борба със смъртта и за ужаса, който беше помътил разсъдъка му, но единият от италианците натисна клаксона на колата, като каза: “Пронто!”, и запали мотора. Другият го последва, седна до кормилото и с леко клатушкане изкара колата на пътя. Мъжът с незапалената цигара рече: “Аванте!” – посочи към баира, зад който бяха развалините на селото, и като потъна с тежкото си тяло в седалката, пое със своята таратайка след тях.

Ослепително белите коли на италианците се отдалечаваха. Стъклата им посветваха от отразените клони на пожълтелите круши и липи.

Не след дълго се чуха изстрели – тънки и ехтящи: италианците започваха своя лов на фазани из дворовете на сринатото село.

Фазаните се появиха тук преди няколко години. Засели ги един съселянин на Макавей и на баща му, когото наричаха Горския цар. През една пролетна утрин той докара от града стотина фазанчета, по чиито крилца личаха едва наболи перца. Фазанчетата се пръснаха из тревата, записукаха и се заоглеждаха. Макар че бяха излюпени в инкубатор, у тях се будеше изконното чувство към майката и те се мъчеха да открият сред тревите нейните пъстри пера и тънките ѝ, отлени сякаш от потъмняло сребро крака. Търсеха майката, но виждаха само камъни от сринати къщи и над тях – висока трева и дървета.

Горския цар си тръгна, като сегиз-тогиз се обръщаше, за да види своите пиленца, които оставяше на произвола на съдбата. Мислеше си, че ако из развалините се крие някоя подивяла котка, от фазанчетата няма да остане и перушинка. Но неговата тревога беше напразна. Неприбраните от стопаните котки, забягнали из другите села отвъд Огоста, сега лежах на припек по стъпалата на чужди къщи, станали техен дом, и дори насън не се връщаха в своето родно място.

Фазанчетата заживяха спокойно, пораснаха. При тях долетяха и други фазани, които бяха се мътили из сечищата на калиманишката мера. Ако човек минеше по улиците на сринатото село, можеше да чуе ту тук, ту там кратки кресливи подвиквания, които наподобяваха пропяване на млади петлети. Това бяха обажданията на фазаните – те си съобщаваха нещо, или с резки, сякаш изсвирени от неопитен флейтист трели, изразяваха своето опиянение от ведрия летен ден.

Запустялото село оживя от фазаните. Те щъкаха из дворовете и търсеха зрънца, червейчета и гъсеници или летяха ниско над буренясалия пад, където преди години беше воденицата, и бистрата вода отразяваше припламването на техните криле. Полетите им биваха ту плавни, сякаш фазаните се хлъзгаха по невидима въздушна пързалка, ту внезапни, с резки избухвания, които изпълваха небето с пурпурно сияние. Ако случайно минал човек видеше това привечер, можеше да си помисли, че зад храстите е запален голям огън и невидима ръка мята в небето неговите главни. Селото се развесели, изпълнено със звуци и багри. Всеки двор оживя, засиял от крилете на тия

царствени птици, размърда се и погледна към небето – не с очи на човек, а със засветило стъкълце от някогашен прозорец. Но това му беше достатъчно, за да се радва на слънцето и на тънките далечни облачета.

Особено красив беше полетът на фазаните привечер. Залезът угасваше зад планината, небето избледняваше, преди да се налее с мастилената синевина на мрака, и тогава из всеки двор започваха да излитат фазани. Те кръжаха ниско, като златен дим от изчезналите завинаги комини, и потъваха в храстите.

Една такава вечер Макавей мина с баща си по пустите улици. Бяха ходили до Бистрилица, забавиха се и поеха обратно чак по мръкнало. Прегазиха Огоста и когато влязоха в пустото село, пред тях започнаха да излитат фазани. Те се вдигаха с лек плясък, без уплаха, светваха за миг в тъмното и нощта ги поглъщаше. Всеки двор, към който приближаваха, ги приветстваше с една излетяла в небето светлинка.

Като гледаше това фантастично шествие на птиците, Червенокосия си мислеше, че не върви до баща си през глухото село, а сънува. Това не бяха може би птици, а човешки души, събудени от стъпките му, души, които се размърдваха и засияваха за миг, за да разбере преминаващият, че времето не ги е погубило – и отново изчезваха в безбрежната тъмнина.

Щом чу изстрелите, Макавей пое тичешком към селото. Прекоси пресъхналата воденична вада, промуши се между върбите и когато изкачи височината до гробището, зърна лимузините на италианците и таратайката на оня, който ги придружаваше. Бяха спрени до оградата на училищния двор. Ловците не се виждаха: те си подвикваха, скрити от разшумените клони на дърветата, и само белите облачета на изстрелите ги издаваха къде са.

Ехото се удряше в карстовите скали отвъд Огоста, отскачаше от тях и задрънчало към Веренишкото бърдо, падаше по смрадликата из долищата. Всеки изстрел изхвърляше в небето ято фазани. Крилете изсвистяваха, опашките очертаваха къси дъги и чак докато утихнеше ехото, над дворовете се носеха перушинки, размятани от сачмите.

Макавей за пръв път виждаше как умират фазаните. Той беше се радвал на полета им през пролетните утрини, когато отиваше да бере киселец из ливадите край Огоста. Стъпките му сепваха някой фазан, сгушен в гнездото си. Чувахе се изпръхтяване, сякаш наблизко пасеше кон (това беше звукът на крилете), и Макавей виждаше над себе си птицата – лека с ръждиво сияние, което след миг угасваше в росата на близкия овес. В полета на птицата той долавяше тишината на нивите, чиято зеленина посветваше от ветреца, долавяше сладостните тръпки на земята, която очакваше лятото. Макавей откриваше гнездото, изплетено от сламки и коренчета, навеждаше се над яйцата, островърхи и зеленикави като големи капки роса, но не ги докосваше, защото знаеше, че ще ги полазят мравки и птицата ще избяга от тях. Мълчаливо се отдалечаваше, скриваше се зад някой храст и гледаше как фазанът се връща с леко помахване на крилете, как вятърът го подхвърля, сякаш си играе с него, а после подлага под крилете му мекото кадифе на овесите...

Сега полетът на фазаните беше друг. Птиците излитаха сепнато, устремени в дълбината на небето, но не им достигаха сили да прокъсат дима на изстрелите, който ги оплиташе със смъртоносната си паяжина. Като се опитваха с един последен тласък на крилете да докоснат пространството, което им обещавахе свобода, те падаха тежки и безмълвни, оставили след себе си дълги опашки от светлина, каквито оставят падащите звезди през август.

Италианците вървяха пряко през дворовете, свалили бежовите си шапки, разгърдени и развеселени от богатия лов. В пружинирането на краката им се долавяше настървеност, каквато човек открива в походката на ловджийските кучета. Единият от италианците, чието лице имаше бледа, отпусната кожа и воднисти очи (Макавей видя лицето му, когато ловецът се наведе да вземе един прострелян фазан), събираше окървавените птици и ги трупаше на купчини край пътя. Другият имаше продълговато, мургаво лице на мулат, изрязано сякаш от африканско дърво, на което длетото не е успяло да заглади ръбестите жилки. Той също беше опиянен от лова. Това се долавяше в енергичните му

движения, в металното проблясване на очите (ръждата на ирисите му изсветляваше от изстрелите), в подвикванията, които ехтяха като ударени в ламарина сачми.

Макавей се появи изведнъж сред храстите – на десетина крачки от мургавия италианец, който така виртуозно стреляше, завъртян на пета (за да не пропусне и ония птици, които са зад гърба му), че разкопчаното яке се развяваше от кръженето на жилавото, пружиниращо тяло. Тъй като очите на чужденеца бяха замъглени от ловната страст, а размятаните в небето перушинки трептяха пред него като мараня, той не забеляза Червенокосия сред храстите. Дори да беше зърнал там рижата му глава, сигурно щеше да помисли, че това е фазан, и окото му щеше да потърси връхчето на мушката. Но Макавей извика, преди италианецът да е сложил пръст на спусъка, и ръката на ловеца се отпусна като посечена. Какво можеше да стане, боже мой! Нали уж селото е пусто, откъде се взе тоя човек?... Червенокосия го гледаше с изопнато лице, блед, трескав, викаше нещо, което италианецът не можеше да разбере какво е. Но той усети закана в свистящите думи на непознатия и се обърна да потърси помощ от двамината, които бяха се отклонили към реката. Чули виковете и навярно помислили, че е убит човек, те затичаха уплашени. Догонваха се през камънаците, но преди да стигнат до оня, който стоеше с отпуснати към земята цевии на пушката, чуха думкане на ламарина.

Придружителят на италианците, затропал с гумените си ботуши, видя рижата глава на хукналия през дворовете Макавей, видя фазаните, които излитаха и изчезваха към Огоста, подплашени от звуците на тенекията в ръцете на умопомрачения, и радостна искрица се мярна в съзнанието му: слава богу, нищо страшно не се е случило... Но след миг тая искрица угасна и гневна тръпка изостри ъгълчетата на устните му... Думкането на ламарината, придружено от къси подвиквания, се чу към воденичната вада и придружителят на италианците затича натам.

Фазаните с къси прелитания изчезваха към сечищата отвъд реката.

Италианците седнаха на тревата да изпушат по цигара. През тънкия дим, който ги лъхаше с благоуханието си, гледаха как тежко и тромаво тича техният чичероне и долавяха гняв и закана в помахването на ръцете му. Задъханият мъж настигна Червенокосия, опита се да го хване, но оня се извъртя и му се изплъзна. Макавей беше по-пъргав, уплахата удвояваше скоковете му, ала тичащият след него не му позволи да избяга – спъна го и спасителят на фазаните заби глава в близкия храст.

Италианците гледаха как селянинът бие хванатия за яката човек. Ризата на Макавей беше изскубната от колана, размятваше се при всеки удар и рижата глава отскачаше, едва удържана от тънкия врат.

– Ти на мене ли ще ги правиш тия номера бе, копеле с копеле! – цедеше през зъби разгневеният мъж. – Аз ли ще отговарям заради тебе, когато утре италианците се оплачат? Хората долари дават – знаеш ли колко плащат за един фазан, а ти си тръгнал да биеш тенекията!

Ония, които даваха доларите, разбраха, че придружителят им има работа със смахнат човек, допушиха цигарите си и тръгнаха да прибират избитите птици, чиито купчини бяха се слегнали край пътя и приличаха на купчините суха шума, които двамата ловци бяха виждали есен из парковете на своята родна Венеция.

Техният чичероне продължаваше да стиска яката на Червенокосия, да го разтърсва и да вика:

– Ако имаш ум в главата, щеше да знаеш, че за тия фазани ще внесем машини! Хората дават валута за една стиска перушина, а ти – какво?

Пръстите му отпуснаха яката на Макавей. Червенокосия отри с длан бузите си, пламнали от ударите. Тръгна бавно към Огоста, нагази в бързея и дълго се ми. После прекоси пясъците на средорека и изчезна от очите на тримата, които продължаваха да се лутат из пустото село.

Чуха се още няколко изстрела – в дълги промеждутъци – и по залез Макавей отново видя фиатите на италианците, които се връщаха в града.

Колите излязоха из сянката на баира и светнаха не толкова със своите стъкла, отразили залеза, колкото с навързаните по багажниците фазани. Мъртвите птици висяха от всички страни на автомобилите, стегнати за шиите с къси примки. Когато прикрепените върху купетата алуминиеви тръби се раздрусваха от ямите по пътя, фазаните размърдваха крилете си и вятърът ги разперваше.

В мига, когато италианците форсираха моторите и прелетяха край зашумената от върбалаците къща, Макавей видя, че всички птици са разперили криле, оживели от лудата скорост. Те се мъчеха да откъснат примките, стегнали шиите им, люлееха автомобилите със своя отчаян порив да полетят и на Макавей така му се искаше крилете им да вдигнат във въздуха тия бръмчащи ламарини и да ги запратят в отсрещния баир.

Но италианците не се блъснаха на завоя (мъртвите птици нямаха сила да им отмъстят) и продължиха спокойно към града, догонвани от своя верен чичероне, чийто автомобил поскърцваше с ръждивия си калник.

ВЕЧЕ МРЪКВАШЕ, КОГАТО ДОЙДЕ МУНИ със своята триколка. Той спря до воденичната вада, извади патериците, намести под мишниците си техните хлътнали дъги и стъпи на тревата. Като изхвърляше енергично напред краката си, пое към къщата, върху чиято стена фаровете на триколката очертаваха сянката му – прекалено дълги ръце, късо, набито тяло и изкривени от детски паралич стъпала.

Макавей разбра кой е дошъл и излезе да го посрещне. Взе от седалката хлябовете и бурканите с кисело мляко, угаси светлините на триколката и тръгна към къщи.

Емануил Рангелов, или Муни, както го наричаха за по-кратко, беше съученик и приятел на Макавей. Седяха на един чин във всички класове на първоначалното училище. Червенокосия се привърза към него не само заради това, че Муни беше честен,

справедлив и всеотдаен в приятелството си – с него особено го сближи любознателността на момчето, комуто бе отсъдено цял живот да не се раздели с тия полирани от дланите му дъбови патерици. Може би за това, че недъгавостта бе отнела пътищата на това момче и го бе затворила между хълмове, до чийто кръгозор ястребът можеше да стигне само с няколко тласъка на крилете си, Муни започна да събира книги за пътешественици и летци и четеше с упоение техните страници. Пред погледа му, като под крило на самолет, се мяркаха къщи на непознати градове – бели, тънкоръби, подобни на бучките захар, които лежах, лазени от мухи, в селската бакалница.

Муни купи отнякъде книжка, в която пишеше как може да се направи радиодетектор. Цял месец търси кондензатор и бобинка, запои ги, после повика Макавей и други деца да опънат антена над покрива. Един ден, като наместваше тънкото като пчелно жилище телче върху ръбчетата на галенитния кристал, чу в слушалката човешки глас. Помисли, че това е говор, дошъл откъм улицата, но след миг в ушите му прозвуча музика. Свиреше военен оркестър – напористо, с ехтене на всичките му медни инструменти – и очите на момчето така засияха, бузите му така пламнаха, сякаш сред децата стоеше не познатият на всички Муни, а мореплавател, който след много месеци плаване най-после е зърнал обетованата земя.

Огнят под сайванта се разпали (учителят беше го стъкнал, защото вечер се захлаждаше), съчките запукаха, разлетяха се въгленчета и Муни отдръпна стола си.

– Срещнах италианците – каза той. – Идвали са да бият фазани.

– Цял ден стреляха. Навярно жива душа не са оставили – продума учителят, загледан към реката, откъдето идеше студеният повей на есенната вечер.

– Италианците нямат милост. Плащат и убиват.

– Оня, който ги водеше, казва, че с доларите ще купим машини – намеси се Макавей.

– Вече купиха една. Две години лежи до магазинята на гарата и няма кой да я прибере. Дъските на опаковката изгниха от дъждовете.

– Сигурно не е пригодна за работа – рече учителят. –
Машината остарява много по-бързо от човека. Появи се нова –
по-усъвършенствана, по-икономична – и другата – хайде на
боклука...

– Ще купят нова, по-икономична – съгласи се Муни. –
Италианците плащат. Знаеш ли колко валута са оставили тук?...
Преди две години цяла седмица биха фазани из лъките край
Ботуня. Есенес пак дойдоха и се прехвърлиха към Златията... За
всеки фазан – валута!... Чувал ли си колко дават за един фазан? –
обърна се той към учителя, който местеше дланите си над жарта
и пръстите му розовееха от огъня.

– Не съм чувал – отговори старецът.

Муни знаеше всичко. Вече десетина години той пътуваше из
селата на тоя край – от Ботуня до Връшка чука. Докарваше в
работилницата си повредени телевизори и радиоапарати,
нагриваше поялника и се заемаше да им възвърне онова, което
безвъзвратно са загубили – говора, смеха, песента. Запояваше
жички с бобини, сменяше лампи, слагаше съпротивления, които с
дългите си крачета му приличаха на комари, и след не една и две
безсънни нощи апаратът проговаряше. Муни наместваше върху
задната седалка на триколката изпозулената кутия, в която беше
върнал чудото на живота, и поемаше отново към селата, където
го очакваха с радост и благодарност.

В неговите очи като в калейдоскоп се въртяха сезоните на
тоя край с пъстротата на хълмовете и с мъгливите повлекла из
крайречните млаки, догонваха се дните и нощите, ухаещи на
цъфнали глогове през пролетта, голи и зъзнещи през късната есен
или наметнати с дълги снежни ямурлуци. Пред тия очи се нижеха
тумби от сватбари, заскачали с червени петли в ръка край
булката, цялата оплетена с нанизи от банкноти; цъфтяха праскови
и дълбоко в житата се обаждаха пъдпъдъци; нижеха се
погребални процесии: два вола теглят кола и зад нея – на рядко
един от друг – вървят десетина души и нозете им едва се отлепват
от калта или пък пред облечени в черно мъже и пред жени с
траурни воали меко се поклаща на яйвовете си катафалка и над
очите на конете се развяват черни панделки...

Макавей гледаше очите на Муни, където лежаха, както есен
лежи утаената шума в кладенчетата, всички явни събития и

всички тайни на неговия роден край; гледаше как светлината на огъня се мести по късите му, вдигнати към челото вежди, по златистите ириса на очите, по дългия му, подпухнал в долния си край нос, чиято сянка потрепваше и закриваше тънките, прорязани като с нож устни; гледаше издължената му месеста брада, сякаш моделирана от къс тесто, по което са останали вдлъбнатини на пръстите, и си мислеше колко твърдост и непоколебимост се чете в чертите на това лице.

Някога децата от първоначалното училище мразеха хромия дребосък, който с резки подскоци на патериците изкачваше каменните стъпала и когато влезеше учителят, пръв вдигаше ръка да разкаже урока си. Навърляха се да го бият през междучасията без да има причина за това – просто се дразнеха от него така, както се дразнеха от врабчетата-подхвъркачи, на които скубеха опашките, или на гущерите, в чиито уста набутваха намерени по улиците угарки. Дърпаха му палтото, хвърляха шапката му пред прозореца, извиваха му ушите и хрущялите пукаха под безмилостните им пръсти... Той се крепеше на патериците, мъчеше се да прокъса обръча на настървените малчугани, ала не успяваше, усмихваше се неловко, сякаш молеше за милост с усмивката си, но децата не спираха своите издевателства, уверени в надмощието си над беззащитното дете.

Макавей се опитваше по някой път да го защити, но лактите им го изтласкваха. И тогава ставаше нещо неочаквано: Муни побледняваше, закрепваше се на едната патерица, облягаше цялото си тяло на нея, а другата със светкавично замахване на жилестата, достигаща чак до пресеца му ръка, започваше да стоварва по раменете и гърбовете на самозабравилите се тирани. Политаше прах от дълго неизтупаните дрехи, увисваше нечий разпран ръкав... Битката приключваше, щом се обадеше звънчето, и учениците, почесвайки натъртените си гърбове, тръгваха мирно и тихо към училищната стая.

Тия схватки ставаха в началото на учебната година. Първокласниците посрещнаха с ненавист своя недъгав съученик. Учителят се измъчваше от тяхната жестокост, съветваше ги да бъдат добри и прилежни, говореше им, че Емануил е умно и любознателно момче, че трябва да му помагат. Децата слушаха

неговите думи, като чоплеха тетрадките си или подостряха моливите, привидно се съгласяваха с казаното, но щом удареше звънчето и коридорът се изпълнеше с топуркане на затичали към двора ученици, историята се повтаряше. Децата не можеха да се примирят с това, че в техния клас, единствено в цялото училище, има недъгаво момче, което се клатушка след всички на своите патерици, когато маршируват, или неумело подтичва по двора и удря топката с патерицата си, когато започнат да играят мач.

Но дойде пролетта. Децата тръгнаха из горите отвъд Огоста да търсят сврачи и вранешки гнезда. Муни също пое с тях. Понякога гнездата биваха на ниска саморасла круша или на чекорест дъб и по-опитните катерачи лесно ги достигаха. Ала се случваше пернатите обитатели на гъсталаците да са свили гнездата си на висока липа, чието стебло е гладко и хлъзгаво като стъкло. Тогава с тях се заемаше Муни. Той полагаеше патериците си върху корените, вкопчваше в стеблото своите прекомерно дълги ръце, подобни на металните котки, с които се катерят работниците по телеграфните стълбове, и като тласкаше с колене тялото си, след миг се скриваше в шумнатия клонак. Слизаше, стиснал със зъби каскета си, и когато се докоснеше до земята, децата виждаха в шапката му десетина синкаво зеленикави яйца, поръсени с кафяви лунички. Даваше ги всички на своите съученици, без да задържи нито едно за себе си, и се радваше, като виждаше колко са щастливи.

Щедростта му полека-лека ги сближи с него. Намериха общи игри, от които най-забавно им беше неговото придвижване от клон на клон: той можеше, увиснал на своите невероятно жилави и пъргави ръце, да се прехвърля от дърво на дърво, както правеше това артистът във филма, който гледаха миналата година в една от класните стаи...

Сега тия ръце, все така жилести, загрубели от годините, с почернели от горещия поялник и от калая пръсти, се местеха над огъня и пламъците ги галеха с тънката мъглица на своите виолетови връхчета.

– ВЪРВЯ КРАЙ РЕКАТА И ГЛЕДАМ: нещо червенео сред вира – каза Горския цар и вдигна очилата си към небето. Бяха

зацапани и той дълго ги три с кърпата. – Нали не съм добре с очите, не разбрах точно какво е и помислих, че е ланска шума, заплувала по водата. Но когато се вгледах по-внимателно, видях лисича муцуна. Тялото във водата, муцуната – вирната над нея. Къпе се – рекох. – Нека си направи тоалета, пък тогава ще ѝ пусна един куршум в дирника!.

Горския цар сложи очилата си и техните дебели стъкла размазаха очите му. Клепачите се разляха, нарисувани сякаш с водни бои върху мокра хартия, и в стъклата плувна жълтеникавата, като водораслите из топлиците, мътилка на ирисите му. Той намести на олисялата си глава фуражката с кокарда и с козирка, по която слънцето блестеше като огледало щото бе излъскана с рициново зърно, примъкна до себе си вехтата белгийска карабина, сякаш се готвеше след миг да стреля по лисицата, и продължи:

– Къпе се уж, а не помръдва. Огладняла е и дебне нещо – мисля си аз и притаявам дъх, за да не ме усети. Лисицата продължава да кисне във вира, само муцуната ѝ помръдва и гледам – в устата си стиска тояга. Бре, кажи го, трийсет и осем години откак съм горски и все из тоя район скитам, а такова нещо не съм виждал... Да не е изпояла нечии кокошки, човекът да я е сгащил в курника и вместо да я убие, ѝ е вързал с тел тояга в устата? Пуснал я е да скита жива и здрава из топрака и от глад да умре...

Учителят го слушаше, седнал до прага. Гледаше как неговият гостенин помръдва с пръстите на великанските си нозе, кафяви от засъхнала кал (тя беше облепила и каишките на сложените до него сандали), гледаше разтегнатата на корема му фланела, която изглеждаше още по-сива и вехта, сравнена с фуражката от зелено сукно, засияла като корона върху олисялата глава на Горския цар, и си мислеше: “Гледа ме търпелив и кой знае докога ще ми разправя тия бабини деветини. На ловците дай измислици. А тия като Горския цар, дето ги дебнат да не браконьерстват, още повече и от тях лъжат...”

Ако беше обърнал лице към учителя, гостенинът щеше да забележи снизходителната усмивка в тъгълчетата на устните му и щеше да каже: “А бе, то са детински истории, какво съм седнал

да те занимавам!” , но очилата му светкаха, обърнати към вировете на Огоста. Като поглеждаше тия слоести като кокоши белтък стъкла, на учителя му се струваше, че ще види отразена в тях самата лъжа на Горския цар, повлякла червеникавата си лисича опашка.

– Та гледам аз – продължи оня, чиято глава беше овенчана от зелената фуражка с огледално лъсната козирка, – лисицата тръска тялото си, като че ли я тресе, потапя глава, само връхчето на муцуната ѝ остава отгоре, и продължава да държи тоягата. “Мамка ти! – викам аз и вдигам карабината. – Докога ще ми играеш по нервите?” Гръмнах, но не я улучих. Лисицата изпусна тоягата, закатери се по брега и изчезна. Слязох между върбите да видя каква е тая пуста тояга. Наведох се, хванах единия ѝ край и какво да видя: цялата облепена с кафяви люспици – като трици. Взех я – и триците се разскачаха, полазиха ме. Бре, това били бълхи!... Цяла седмица се чистих, всичко препарих само фуражката не съм пипал, а и досега не мога да се отърва: гледаш ме как се почесвам..

– Бълхите са останали под кокардата на фуражката – пошегува се учителят. – Значи, така с лисицата, а?

– Хитруша, мамка ѝ! Кисне, значи, във водата, а бълхите по косъма по косъма, та към тоягата. После пусне тая тояга да отплува към някого като мене – нека след това си пари дрехите, щом всичко иска да знае! А тя си отминава по живо, по здраво..

– Още древните философи са казали, че познанието се изкупва със страдание – усмихна се учителят, стана и тръгна към къщи, уж да стъкне огъня, а го направи повече от неприятното усещане, че бълхите, скрити във фуражката на Горския цар, могат да полазят и него.

Наистина ли беше видял лисицата, или съчиняваше разказаната по-горе история? Тая хитруша ли търсеше всеки ден, залутан из поречието, или тя беше само повод да обхожда сечините отвъд Огоста, както и вировете на реката, за да търси нарушители на закона, които ловят риба без билет или секат гора в района на сринатото село?

Горския цар беше остарял – нозете му не го носеха вече така леко и весело, както някога, обаждаха се бодещи в плешките, кръстът го стягаше във влажно време и той усещаше, че някакви

остри гвоздеи са забити в слабините, зъбите му се изрониха – ония едри като бобови зърна зъби, пожълтели от тютюна, които можеха да прегризат и стоманен тел; очите му отслабнаха и вече десетина години рамки на очила жулят неговите уши с тънък хрущял, изострени като на куче... Времето подкопаваше всичко у него, както Огоста дълбаеше бреговете, и той знаеше, че един ден подмитата земя ще се срине и ще повлече и него. Всичко подкопаваше безмилостното време, но едно оставаше непроменено у Горския цар – слуха. Колкото повече остаряваше строгият блюстител на закона, който някога обичаше да казва, че и баща си ще изправи до стената и ще му притреперят мартинките, ако погази закона, толкова повече се изостряше слухът му. Горския цар можеше да разпознае по плясъците на водата дали някой браконьер мята серкме, или подмолите бълбукат, разбутани от сак; можеше да долови и най-тихите удари на брадва в гората и да определи точно посоката и разстоянието до мястото, където се е кротнал браконьерът. По звука на брадвата можеше да открие дори какво дърво сече той – дъб или цер – и рядко се лъжеше, особено есен, когато въздухът е тих и прозрачен и ехото има много повече нюанси от пламналата в листопаден пожар гора.

– Щом се появи лисицата, с фазаните вече е свършено – рече Горския цар. – Перушинка няма да остане от тях.

– То и сега едва ли има перушинка – обърна се към него учителят и видя, че очите на Горския цар шарят около къщата: оглеждат натрупаните дърва за огрев, опипват подпрените до стряхата лисковници. – Италианците избиха всичко.

– Избиха, ама плащат. Долари. Фазанът не е като дървото да го отсечеш и да не поникне вече. Изтребиха тия, ще развъдим други – от инкубатора. Важното е да плащат. Има ли нарушение на закона? Няма! Тогава какво? Да застана пред тях и да им река: “Драги господа, идете да биете фазани във вашата Италия, а тия оставете да им се любуваме, че са много красиви, когато летят...” Никога няма да кажа такова нещо, защото умът ми не сече толкова късо, колкото си мислиш ти. Нека стрелят, нека се тъпчат – все някой ден фазанова кост ще им заседне в гърлото и ще им

речем тогава: “Е, господа, поживяхте си, давахте по банкнота, по две – плащайте сега с майчиното си мляко!”

Учителят гледаше старата белгийска карабина, сложена в тревата, до нозете на Горския цар, и си мислеше колко страх и покорност е всявало в душите на хората това вехто оръжие, което близо четири десетилетия се люлее зад рамото на седналия до него човек – нищо и никакво оръжие с изтънял ремък и със сипаничави вдлъбнатинки по ръждясалата цев... Учителят си спомняше, че с тая карабина Горския цар беше стрелял по едно малокутловско момче, отишло да лови риба под моста до някогашната железопътна спирка. Лекарите бяха отрязали ранения крак на това момче и то цял живот изплащаше със страданието си трите уловени в темелите на моста рибки, плоски като джобното ножче, с което сега Горския цар режеше ноктите на краката си. Старата белгийска карабина беше показвала цевта си, подобно глава на змийче, сред шумата на дребни храсталаци, където някоя жена, дошла в общинската мера да насече черничева шума за бубите, скачаше уплашено от дървото и после, за да не бъде откарана в общината и да мънка там, опозорена пред всички хора, се оставяше в ръцете на Горския цар, които я стягаха като стоманени обръчи. Той я поваляше върху черничевите клонки, пръстите му запълзяваха по бедрата ѝ въпреки че жената се съпротивляваше, опитният мъж разбираше по движенията ѝ, че това е само привидно. Легналата по гръб жена първом усещаше тежестта на неговото едро тяло, после опарваше лицето ѝ ситното му дишане и през притворените от обзелата я възбуда клепачи тя виждаше обраслата с четина брада на похитителя, плоските му жълтеникави зъби и хрущялестите, прозрачни от утрото уши, които се поклащаха в ритъма на неговото алчно тяло. Жената ставаше, оглеждаше се крадешком и оправяше полите си. Шумата, допреди малко слегната от ласката на случайно срещналите се в гората хора, с леко шумолене оправяше листата си и Горския цар, усетил отново с рамо тежестта на карабината, изчезваше между ясените, заслушан в ехтежа на някоя далечна брадва.

– Гледам те, даскале, понатрупал си дърва – рече гостенинът, като продължаваше крадешком да се озърта наоколо. – И ти навярно си мислиш: всичко запуснява тук, нали ще дойде водата вземай брадвата и сечи! Вземай, ама, казвам ти го, ако ми паднеш на мушката, милост няма да има! Учил си сина ми, и внука ми учеше преди година – благодарен съм ти, – но приятелството си е приятелство, а сиренето, както казваше баща ми, е с пари. Нали така?

– Това са дърва, събирани из реката – рече тихо, сякаш се оправдаваше, учителят. – Изскубнала ги е през наводнението. Не виждаш ли засъхналият талог по тях?

– Виждам го. И лисковниците виждам, дето си ги сякъл преди ден-два: още не им е изсъхнала шумата... Хайде сега от мен да мине, по спипам ли те в гората, тогава ще отворим другата страница на тефтера, добре да го знаеш!...

Отмъстителен човек беше Горския цар и учителят твърде добре знаеше, че падне ли му на мушката, добро от него няма да очаква. Беше свикнал да вижда в очите му хитри искрици, сякаш през клепачите се взираше не човек, а надничаше оная лисица, която така остроумно беше се отървала от бълхите си. Затова много се учуди (това стана преди десетина години), когато за пръв път видя Горския цар да плаче.

Беше оставил пушката на тревата, хлипаше, стиснал устни, и сълзите течаха по неговото сухо, оцавено от слънцето и дъждовете лице. Какво беше се случило? Попита го. Горския цар не му отговори. Взираше се над върбите през тънките прорези на клепачите, залепнали от клея на сълзите, търсеше сякаш нещо в небето, но не можеше да го открие, хапеше устни с изронените си от годините зъби и по тялото му минаваха тръпки от глухия, сподавен плач.

На другия ден учителят научи за гибелта на един познат нему летец, роден в съседното село, чиито къщи се виждаха отвъд средореците и два пъти на ден по обяд и преди залез – над покривите им се задържаше димът на влака: денем сив и нетраен, вечер позлатен от залезните лъчи, плувнал като прозрачна мъглица над селото. Научи тая вест и като си припомни отдавна

минали години, разбра за какво плачеше Горския цар. Той, който едва ли можеше да пророни сълза в минути на човешко нещастие, защото имаше корава и ръбеста душа – като засъхналата глина между пръстите на нозете му, – тъгуваше за един малко познат нему човек, който през юношеските си години, когато размерваха горите отвъд Огоста, бе опъвал ролетка през тръните и къпинаците и сподирян от подвикванията на Горския цар бе забивал колчета, за да отделя горската от полската мера...

Тоя летец ми беше най-близък приятел и аз в дните след гибелта му се помъчих да разкажа за него в страниците на една моя книга. Листът стоеше пуст пред перото ми като летището, на което бях видял да догаря неговият самолет, думите се разсипваха на прах, размазваха се като сажди, когато на листа капеше сълзата ми. Насветлените от огъня алуминиеви криле пукаха, димът на изгорелия човек се възземаше в небесата и ми се струваше, че съвсем ясно виждам очертанията на слабото му, леко приведено тяло, виждам бледите длани с тънки нервни пръсти, леко усмихнатото уморено лице, проредялата коса на темето, от което е паднала фуражката. Но когато се вглеждах по-добре, разбирах, че това не е дим от изгорял самолет, а пред мен пуши огън, стъкнат от лозини пред една островърха колиба в сечището отвъд Огоста. Ние с момчето, чиито овъглени очи сега ме гледат сепнато от небесата, седим край тоя огън, топлим ръцете си над пламъците, аз гледам как дланите на моя приятел стават огненочервени, сякаш са насветлени от въглените – гледам ги, но наум не ми минава, че това е предсказание за часа на гибелта, който ще дойде след десетилетия, и примижал, усещам как по лицето ми падат като пух от крилете на прелетели над сечищата ангели меките люспици от изгорялата кора на лозините. А Горския цар е полегнал до огъня, подпрян на десния си лакът, подрязва любеница (едната ѝ половина лежи в тревата огненочервена, като току-що изгрялата луна), чува се далечното изсвирване на влака, което се провира между ясените, и аз си мисля, че в прорезите им не просветват лъчите на луната, а това е само ехо, превърнато в светлина. Седефената пепел на огъня, посипала клепачите, натежава като олово, сънят ме унася, аз се мъча да отворя очи, но не мога и преди да потъна в бездната на

съня, виждам огненочервения нож на Горския цар, който подрязва последния резен на любеницата. Виждам обраслата му с гъста четина адамова ябълка, виждам ослепително лъскавата козирка на неговата фуражка и усещам, че колибата размахва криле като исполинска птица, вдига ме над сечището, над огненото кълбо на луната, над самотното подвикване на чухала и ме отнася в безпределната вселена...

Горския цар плачеше за загиналия летец, с когото, през юношеските му години, цяло едно лято – безкрайно дълго и радостно, – беше размервал горите отвъд Огоста и навярно дълбоко в душата си беше обикнал това нежно и деликатно момче, криейки чувствата си от чужди очи, както пред сянката на пушката му се криеха лалугерите из стърнищата, повлекли след себе си житни класове. Той винаги беше постъпвал така – смяташе душевното размекване за непоправима слабост и оставяше грубостта и жестокостта да властват над всичките му дела. Дали това момче, което после пое по пътищата на небето, не връщаше мислите на Горския цар към изгубени години от неговия живот, когато стъпката му е била лека и весела и душата му сутрин, преди да се събуди, е сияела от сънища, сякаш цялата е била засадена със слънчогледи?...

Навярно всеки човек носи в душата си такива невидими слънчогледи, които денем въртят златните си глави, проследявайки пътя на слънцето, а нощем си го припомнят и също сияят, защото и спомените на слънчогледите са изпълнени със светлина. Човек може да види най-добре това сияние в усмивките и в очите на децата, може да го съзре под ризите им, в шаващите от вятъра пазви и да си помисли, че там децата са скътали жълто, пухкаво птиче, което прогаря басмата със своите златни перца. Но уловеното птиче е измама: това са слънчогледите, които детето носи в душата си. И тъй като тя още не е опетнена от нищо, което да я помъти като напращен прозорец или като долина, скрита зад завесата на сив есенен дъжд, всичко в тая душа е зримо – от единия до другия ѝ край. Ако се запитаме, съумява ли човек през всички години на своя живот да опази душата си такава, с каквата е дошъл на света,

трябва със съжаление да отговорим, че това се случва твърде рядко. Душата на много живелия и много препатилия човек прилича на цъфтяла някога градина, през която са минали какви ли не беди и премеждия: и градушки са я чукали, и гръмотевици са разцепвали най-високите ѝ дървета, и разлудял се добитък е изпочупвал стъблата на слънчогледите и ги е натъпквал с копитата си да гният в пръстта... Честит е оставал оня, който е могъл след всички отминали беди да се огледа и да види, че не всичко е пометено от стихииите на времето, че едно зърно, отронено от градушката, пуска корен и цветецът му вика първата вечерна звезда, за да я залюлее като пчела върху листенцата си...

Такъв миг навярно си припомняше Горския цар и оставяше сълзите, чиято топлинка усещаше с изпръхналата кожа на бузите си, да капят по приклада на старата белгийска карабина и да попиват в пукнатините му като случайно ръмнал дъждец над върбалаците.

ТОВА МАЛКО СЕЛО ОТВЪД ОГОСТА, чиито къщи се виждаха през клонките на ракиката – дребни сгради, небрежно разхвърляни сред кафявата оран или сред зеленината на овесите, – беше погребало в своята пръст трима летци. Като мислеше за гибелта им, старият учител се питаше какво бе повело из безкрайните небесни простори тях, бедните селски момчета, лете пасли крави и коне край железопътната линия, а есен крачили след плугове из нивите, където пръстта е така клисава, че нозете едва се отлепват от нея и на човек му се струва, че ако не се изскубне навреме, пръстта ще го плени завинаги – като дърво, като враснал в млаките камък. Какво беше повело към облаците тях, преданите на земята, които можеха да я орат и засяват до дълбоки старини, да подвикват на кравите, когато се отбиват от пътя, да слушат как вечер внучетата им четат напевно някое стихотворение, а навън шумоли дъждът с дъх на памидова шира? Навярно те единствени между всички тук, които животът беше направил покорни и ги залъгваше със залъка, като вървеше пред тях, а те безропотно го следваха, както прави това козата или кучето, очаквайки неговото милосърдие, единствени бяха съхранили в душата си детската мечта, дръзновението, риска и не знаеха, че това е кръстът на тяхната Голгота, върху който ще

бъдат разпнати, заплащайки с непоносимо страдание за своята дързост.

Когато научи, че е загинал първият летец – беше през ноември 1943 година, – Христофор Михалушев разпусна децата. Видя ги как радостни затичват към къщи въпреки трагичната вест, защото децата винаги се радват, щом им се отдаде възможност да пропуснат някой учебен час. Учителят откъсна няколко гергини и тръгна към железопътната спирка. Беше горещо като през август, пътят пареше през подметките му и гергините повяхнаха и се сплъстиха още преди да стигне до завоя на реката. Неудобно му беше да сложи такива цветя пред мъртвия, по немаше откъде да откъсне други. Влакът дойде и учителят мълчаливо се изправи в коридора на препълнения вагон. През прозореца се виждаше плувналата в омара планина – лека и безплътна, завързана за земята с безкрайните нишки на есенните паяжини...

Отстъпиха му място сред ония, които носеха ковчега от гарата до църковния двор, където щеше да бъде погребан летецът, и учителят, като залиташе из ямите на разровената селска улица, се смути, защото не усети върху раменете си никаква тежест. Дали другите бяха по-високи и поемаха върху себе си товара на смъртта? Не – те също вървяха без никакво усилие, сякаш не държаха окован със сребриста ламарина ковчег, а носеха облегнатото на раменете им облаче – съвсем подобно на ония, които се появяваха над планината.

Христофор Михалушев погребваше за пръв път свой ученик (беше преподавал на бъдещия летец в първите години след завръщането си от Шуменското педагогическо училище) и сега, като вървеше под тъжната мелодия на камбаната, си мислеше, че е учил на ум и разум не човек, а безкрайна глухота и тишина, които усещаше с раменете и душата си. Толкова малко ли от себе си връщат на земята летците? Всичко друго на кого дават – на звездите, на вятъра, на изгревите и залезите?...

Бяха се събрали хора от цялото поречие. Държаха свещи и пламъчетата стояха прави, като нарисувани във въздуха, защото

нямаше никакъв полъх. Откъм планината се зададе ято от американски самолети, поели да бомбардират петролните кладенци в Плоеи. Ятото разтегна сянката си върху насъбраното множество, върху нивите и ливадите – и изчезна. В такова ято от бомбардировачи беше се врязал изгорелият изстребител. Беше отсякъл с крилото си опашката на една летяща крепост и беше паднал в пламъци над Искърското дефиле.

Какво беше събрало тук, в часа на свечеряването, толкова много хора? Дали преклонението пред подвига на тоя двадесет и три годишен момък, дали любопитството, че за пръв път присъстват на такава процесия, когато погребват изгорял човек, или ги събираше съжалението към неговия баща – инвалид от Европейската война, когото всички познаваха и тачеха?... На учителя му се искаше да вярва, че всички са се събрали да отдадат последна почит на летеца, защото е извисил в небето стъпканото от живота тяхно стремление, на което не са смогли да дадат криле, защото е поел риска за всички тях – примирените, по-разумните от него (и по-недостойните), които по-дълго ще живеят, ще пият ракия, за да удавят угризенията си, когато усетят поскърцването на мишите им зъби – и сега, в свечеряването, пламъчетата на техните свещи като безкрайно звездно небе го съпровождаха в неговия последен полет към небитието...

Летецът, за когото си спомняше Горския цар, загина десет години по-късно.

Пак беше есен. Ръмеше дъждец по дългите саби на кукурузените листа и по вировете на Огоста, чиято повърхност беше пореста като кожа, наежена от предчувствие, за зимните студове. До идването на влака имаше още много време и Горския цар не го изчака, а пое към селото направо през царевиците и люцерните. Обичаше да ходи пеша и му беше по-приятно да усеща лекия ръмеж на дъждеца по лицето си, отколкото да се блъска в препълнените вагони на влака и да се спъва из денкове и кошници, задръстили купетата и коридорите. Униформата, която не беше обличал кой знае колко години, го стягаше (той носеше през всички сезони само фуражката – бричът и куртката пазеше за нови), плешките на наедриялото му тяло изпъваха зеленикавия

плат и шевовете пукаха, а бричът така се впиваше в бедрата му – горе при чатала – така го стържеше, че той си мислеше къде ще намери вазелин довчера, за да намаже протритата си кожа.

Прекося царевичите, пътят го поведе през разорани ниви, над които ниско летяха врани, и когато пред погледа му вече се мяркаха почернелите черници и обвитите с тиквени ластуни огради на най-крайните селски къщи, чу глух гръм откъм Огоста. Спря и се послуша. Въздухът беше влажен и гърмът нямаше ехо потъна като камък, цамбурнал в дълбока вода. Мина малко време и тътенът се повтори. Тоя път звукът бе по-продължителен и непогрешимото ухо на Горския цар долови в него бълбукане на подмоли. Всичко беше ясно: неизвестни нему хора, навярно научили, че е отишъл на погребение, хвърляха бомби във вировете на Огоста и седнали спокойно на тревата гледаха как избитите риби помръдват по бродовете с обърнати към небето коремчета.

Горския цар познаваше всички хитрости на браконьерите. Едни – това обикновено биваха деца – начукваха цвят от самодивско биле (тук го наричаха дивизма) и с него тровеха рибата. Други слагаха бучки негасена вар в лимонадени шишета, наливаха вода, затваряха ги с телените скоби на запушалките и хвърляха бутилките в реката. Бутилките избухваха и рибата – обикновено дребни лъскачи и тук-таме някое по-едро кленче започваше да помръдва конвулсивно с хрилете си и да замира, обърната по гръб. Най-жестоки бяха ония, които тръгваха на риболов, въоръжени с габровит, откраднат от каменоломната, с капсули и бикфордов шнур. Тоя взрив, който разцепваше скалите и вдигаше във въздуха фонтани от пръст, нямаше сякаш такава сила във водата. Звукът му не беше рязък и оглушителен, какъвто е в каменистите проломи, а се давеше под водата и приличаше на кашлица, захриптяла в нечие гърло. Но тая глуха кашлица караше речния бряг да се свлича като отрязан с нож и високите дървета да се раздрусват, сякаш са дърпани към земните гълбини от невидим дух.

Горския цар разбра – бяха хвърлили габровит във вира над железопътната спирка – и без да се замисля, пое обратно към

Огоста направо през клисавата оран, от която се изпокъсаха връзките на обувките му. Пое направо през мокрите царевици, оплетени от врежове, които го спъваха и той залиташе, повлякъл след себе си тежки като гюлета тикви.

Когато излезе на открито и се нагани да пресече средорека, видя трима души да бягат към железопътната спирка. Браконьерите бяха го съгледали отдалече. Хванали набързо поедрите, зашеметени от взрива риби, които издуваха метнатите на раменете им торби, те се скриха зад почернелите стебла на слънчогледите, гъсто оплетени от мрежата на дъжда.

Горския цар постоя до вира, погледа мъртвите риби, диплени от течението по камъните на брода и край корените на подкопаните дървета, неволно протегна ръка да свали карабината, но усети само мократа извивка на брича си, и като прокле, че е тръгнал без оръжие (иначе щеше да им даде на тия престъпници!), отново тръгна към селото, където погребваха загиналия летец.

Пристигна мокър, кален и тъжен тогава, когато всичко беше приключило. Хората се разотиваха. Мяркаха се чадъри, поклащаха се наметнати върху главите палта, някои вървяха гологлави и дъждът, слепил косите, течеше по лицата им.

Толкова народ Горския цар беше виждал само на берковския панаир, но тогава улиците шумяха весело, имаше бирарии, въртяха се люлки, окичени с цветни крушки, имаше цирк с огромна боа и с дребен палячо, имаше сергии, на които продаваха какви ли не дрънкулки... Сега хората вървяха мълчаливо към гарата, откъдето щяха да отпътуват към своите домове заедно с тъгата си. Тя щеше да изчезва бавно от тях, както се стапя дим след отминал влак, и в просветлените им души щеше да остава усещане за небе и за вик на отлитаща птица – а това значи, че е останал жив споменът за оня, който е изгорял в безкрайните пространства на вселената.

Поиска да отиде на гроба му – ще постои минута-две над прогизналата от дъжда могила, ще каже: “прости” на летеца, но се почувства неудобно. Другите си отиват, той сам се лута из гробището. Ако му е бил скъп изгорелият човек, щял е да дойде навреме...

Смеси се в навалищата и тръгна към гарата. Чакалнята, перонът, сушините под стрехите на околните къщи – всичко беше претъпкано с народ. Можеше ли влакът да поеме толкова много хора?

Горския цар стоеше до една жена, която продаваше балончета. Беше я виждал преди години на берковския панаир и се учуди защо е разпънала своята сергия тук, на гарата, където хората се връщат от погребението на летеца и чакат влака. Ниската, набита жена, чиито невероятно дебели бедра бяха разкопчали роклята над коленете, и отдолу се виждаше пембян комбинезон, поглеждаше скупчените хора, особено ония, които водеха деца, и ги подканяше с плътен, прояден от пиянство или от простуда глас, да си купят от нейната стока...

На Горския цар му беше противно да я слуша. Точно тук намерила да домъкне своята сергия!... Той поглеждаше в далечината, но не можеше да съзре светлинките на идващия влак през мътната завеса на дъжда. “Недостоеен човек съм аз – мислеше за пръв път в живота си Горския цар. – Така ли трябваше да постъпя с това момче и сега, в смъртния му час...”

Влакът се бавеше.

Прозорците на всички къщи светнаха. Горския цар гледаше отраженията им в локвите по пътя, чуваше съскането на дъжда, който се мъчеше да угаси тия светлини, и пред очите му, замъглени от нечакана влага, отново се мярнаха сечините отвъд Огоста. Видя пламъците на огъня пред колибата и над синкавия дим и пепелта на лозините – ръцете на момчето: тънки, плахи, красиви ръце, които огънят позлатява, а небето ги приспива с флейтите на своите съзвездия.

ЗАПОЧНАХА ПРОЛИВНИ ДЪЖДОВЕ. Небето се затвори и две седмици слънчев лъч не смогна да пробие облаците. Водата падаше косо от глухата висина, на гъсти струи. Когато духнеше вятър, той не успяваше да накъса водните повлекла, а ги люлееше над поречието. Те се удряха едно в друго с глухо кънтене като ламаринените гюмове, които Христофор Михалушев беше виждал да се люлеят по самарите на каракачанските коне. Земята прогизна и замириса на гнило. Зеленикава плесен плъзна по

хляба. Житата се степаха и почерняха. Нощем реката бучеше застрашително, късаше язовете, подкопаваше върбите край брега, чийто изпокършен клонак глухо пукаше, когато реката ги набутваше в подмолите.

Дните и нощите като че ли се сляха. Отличаваха се само по шумовете: денем те, колкото и силни да бяха, звучаха по-глухо – поглъщаше ги може би влажната сивота над хълмовете; но през нощта всичко се разразяваше с пълна сила – кълтежът на реката ставаше непоносим, подкопаните дървета се цепеха и ехтяха, сякаш стреляха оръдия, гласовете на улулиците се носеха в мокрото небе като гласове на удавници... Тия усещания се подсилваха от тайнствеността на нощите – от сънищата, от чувството за безпомощност сред тая мрачна и разлудувана вселена, от стъпките на дъжда край къщите: крадливи стъпки на безприютна човешка душа...

Започнаха да се носят слухове за какви ли не беди: за отнесени жита и зеленчукови градини, за сринати мостове, за издавени стада.

В къщата, където живееше Христофор Михалушев и болният му син, се отбиваха тръгнаци към града пътници от горните села. Отбиваха се да видят учителя, когото всички от поречието познаваха, и като посядаха до огъня да се стоплят (мокрите им дрехи след миг задимяваха от жаравата и замирисваха на опърлено), започваха да разказват какво са чули и видели през тия дни и нощи на потопа.

Разказите им, в които имаше не малко измислици, защото към чутото и виденото всеки прибавяше по щипка солчица, не можеха да смаят учителя, много видял и много препатил през живота си, но те приковаваха вниманието на сина му и той, свит до огъня, който играеше с пламъчетата си по напуканите длани на отбилите се за малко пътници (повечето от тях бяха работници в чипровската мина), слушаше със затаен дъх разказите им и те събуждаха странни видения във въображението му. Едни разказваха, че реката отнесла недовършения насип на язовирната стена – там, където насипът се допира до хълма, и водата заляла града чак до гарата. Други говореха за един прокъсан бент във

Врачанския балкан. Там имало мина и оловната мътилка, задържана от тоя бент (били хиляди тонове кална вода), нахлула в клисурата и се понесла към поречието на Ботунята, като помитала всичко по пътя си. Било празничен ден, точно по обяд. Слънцето било грейнало за малко. По селата излезли музиканти, засвирили. Хората тръгнали да се поразходят – бащи и майки, дечица. Никой не подозирал, че само след десетина минути оловните вълни ще нахлуят по улиците и ще пометат всичко – и басовете на музикантите, които ще се мятат в сивата лава, забълбукали с медните си гърла, и обърнатите по гръб детски колички...

Всички разкази за отнесени мостове и изскубнати дървета избледняваха пред това, което Христофор Михалушев и синът му чуха сега.

Един от пътниците въртеше копчето на своя транзистор и събраните край огъня хора се вслушваха да дочуят сред пукота на бакелитовото апаратче глас, който да им разкаже за случилото се. Очакваха и траурна музика да прозвучи (“Двеста души били загинали!” – говореше оня, в чиято шепа чернееше транзисторът), но станциите изглежда не подозираха, че тия хора са разтревожени: обаждаха се една на друга с весели гласове и за случилото се нещастие само на петдесетина километра от тук никой не отронваше нито дума...

Няколко дни гръ слънцето и отново замириса на лято. Чува се пак гласовете на чучулигите, локвите изсъхнаха, реката се прибра в коритото си – тиха и избистрена. Само изскубнатите дървета, чиито облепени с талог корени стърчаха из средореците, и приплеснатите към земята жита напомняха за отминалото бедствие.

Христофор Михалушев беше се качил да поправя покрива – имаше счупени цигли – и видя отгоре, че по пътеката край реката се задава Горския цар. Той се спираше да огледа сринатите от наводнението брегове и като придържаше с лакът пушката си, защото цевта и се закачваше в клоните на дърветата и го дърпаше назад, бавно крачеше към къщата на учителя. Спря, сложил длан

над веждите, за да защити очите си от блясъка на слънцето, вдигна лице към своя стар приятел – да го поздрави – и през дебелия стъкла на очилата той му се видя необикновено издължен върху циглите на покрива.

– Мислех, че те е отнесла реката – усмихна се Горския цар и кокардата на фуражката му светна от утринното слънце, – а ти се разхождаш като щъркел по циглите.

– Разхождам се, но ако не беше спрял дъждът и Огоста продължаваше да подкопава бреговете, щеше да видиш дрехата ми закачена на някоя трънка или до някой подмол – отвърна му учителят и стъпи на стълбата, за да слезе при него.

Пушеха и гледаха лъката отвъд бродовете. Тя светеше през тънкия дим на цигарите весело и излъчваше покой, какъвто може да излъчва само земята след отминала беда.

– Живеем тук с Макавей като изскубнатите върби в средорека. Реката ни заобиколи и си отива. Добре, че ти наминаваш и се отбиват сегиз-тогиз пътници от горните села – да разменим по някоя дума – каза Христофор Михалушев и припали цигарата си с едно въгленче, защото тютюнът беше влажен и гаснеше. – Разказват, че се скъсал бент във Врачанския балкан и водата изподавила сума ти хора. Чувал ли си нещо за това?

– Казват, че се бил скъсал... – рече съвсем спокойно Горския цар, сякаш ставаше дума не за загинали хора, а за изкубаното от наводнението дърво. – Най-различни слухове вървят. Един мой приятел, горски от поречието на Ботунята, ми разказваше, че видял да вадят издавени хора изпод мостовете. Голи. Оловната вода разяла дрехите. Намерили в една затлачена млака инструментите на удавена селска музика: басове, флигорни, всичко натъпкано с кал. Аз му викам: “Ти четеш ли вестници?” “Чета” – отговаря ми моят приятел. “Е, какво пише там: “Поройните дъждове са скъсали един бент в планината. Нашият кореспондент, който посети мястото на произшествието, съобщава, че няма никакви жертви. Населението продължава работата си по прибирането на ечемика и репичките...” Така ли пише?” “Може да пише – опъва ми се она, – но аз видях с очите си как измъкваха из калта удавените хора...” “И какво искаш – думам му аз, – местният вестник да отдели цяла страница за

станалото и снимки да сложи, така ли? Кореспондентът, дето е посетил мястото на събитието, е бил по-умен от нас. Защо ще създаваме паника? И на кого ще служи това?”

– Да се каже истината не значи да се създаде паника – прекъсна го Христофор Михалушев, усетил, че неговите думи прозвучават в ушите на Горския цар също така неубедително, както възраженията на неговия приятел от поречието на Ботунята. – Вървят слухове. От косъма става руно.

– Става руно, но ако го разчесаме, ще видим какво се крие в него. Вика ми оня, горският: “Какво ще ми набутваш в носа вестника, аз съм видял всичко с очите си!” “А бе, видял си, но едно е да видиш, друго е да обмислиш това, дето ти е спряло погледа. Един е бил там – може и да е видял, може и така да му се е сторило. Вестникът не се пише за тоя, който е видял – вестникът е за всички. И какво тогава: да вземем да паникьосваме хората, дето си гледат спокойно работата? Аз не давам ухо на слухове. За мен е вярно написаното – черно на бяло. Тия, дето държат перото, по-добре разбират работите от нас...”

– И радиото нищо не съобщи – прекъсна го учителят. – Един от пътниците, дето онзи ден се отбиха при нас, носеше транзистор, но нищо не можахме да научим за станалото...

– А ти какво искаше да чуеш? Траурна музика? Три дни траур в това работно време? Никой не излиза на полето, машините стоят, а ние мълчим и размишляваме така ли?... Няма по-противно нещо от траурната музика: смазва човека. Свири на един народ, колкото и бояк да е той, няколко седмици траурна музика, разкисни го, и после можеш съвсем спокойно да прегaziш територията му с една-две дивизии само. Помня, като служех в ломския конен полк, как ни наежваше военната музика. Оркестърът засвири походния марш, конете наострят уши, понесем се в тръст – и ръката току посегне към сабята, готова да сече наляво и надясно..

– С конния полк е друго – усмихна се учителят, видял как ръката на Горския цар воинствено се вдига, сякаш ей сега ще издърпа сабята из канията.

– Защо да е друго? Представи си, че оркестърът засвири траурен марш. Конете започват да сплитат крака, да се мъкнат като мърши. А ето ти вражеската кавалерия откъм кантона иде,

да кажем. Докато се разгърнем във верига, докато се съвземем – ония ни изпосекли... Затова му викам аз на моя приятел от поречието на Ботунята: “Правилно е писал кореспондентът. Размекнатият човек две пари не струва... А скъсания бент пак ще го направим. И по-хубав ще стане от съборения!...”

Горския цар пребърка джобовите на жилетката, тържествено издърпа една цигара из смачканата кутия (това значеше, че разговорът вече е приключил), наведе се да я запали и отново тръгна край реката, а учителят, разклатил стълбата със стъпките си, се заизкачва към покрива, за да продължи работата си.

Привечер се появи лисицата. Христофор Михалушев я видя на пътеката до чешмата. Беше тънка, приплесната в хълбоците, с островърха муцуна, която помръдваше и опипваше въздуха. Рижата ѝ опашка се влачеше по тревата.

Тъй като в района на сринатото село рядко се мяркаха хора (само Горския цар сегиз-тогиз наминаваше с пушката си), лисицата беше свикнала с шумовете на дърветата и тревата, с подвижванията на пъдпъдъците и чухалите и не се плашеше от тях, а най-спокойно обхождаше дворовете на изчезналото село, нивите и бродовете на реката, където се застояваше, готова да скочи върху някоя риба или върху затичал по пясъка лалугер. Не я сепна с мириса си и димът на къщата, където живееше Христофор Михалушев със своя син. Тя спокойно тръгна натам, сякаш знаеше, че стопаните на тоя дом нямат пушка и нищо не биха могли да ѝ направят, освен да се развикат и да я прогонят, хвърлили някой камък след нея.

Застанали до прозореца, Христофор Михалушев и синът му гледаха как лисицата обиколи къщата, надникна под сайванта, завря муцуната си в щайгите, където имаше изсъхнали сплитки от кромид, после вдигна глава към отвора на тавана и дълго души навярно беше усетила, че горе лежи вмирисано на риба серкме, все още неоткрито от всевиждащите очи на Горския цар... Лисицата се движеше с дебнещи стъпки и в падналия здрач наподобяваше дълга сянка на човек, който бродеше наоколо, но тялото му бе изгубило очертанията си и през него се виждаха върбите край реката, лилавите от здрача пясъци и облите, едва

различими в небето хълмове. Тайнственият човек бродеше наоколо, но Христофор Михалушев не го виждаше – съзираше само сянката му (тя продължаваше да обхожда къщата) и го пронизваха очите на тоя човек, дадени на лисицата: хитри, опипващи лицето и душата му очи.

Отначало, когато за пръв път видя лисицата (беше му интересно да я наблюдава и дълго се смя, защото си спомни разказа на Горския цар за бълхите), Христофор Михалушев реши, че тя се е наскитала в това землище заради фазаните. Италианците избиха каквото успяха, но все беше останало нещо и за нея, все се мяркаше зад някой храст царствено червено крило, чиито пера можеха да захрущят между зъбите на дългоопашатата скитница.

Мислеше, че я примамват фазаните, но се излъга.

Веднъж, като вървеше през сринатото село, учителят видя лисицата в един двор. Там нямаше нищо, което да я примами. Над тревата се показваха само камъни от основите на къщата и жълтееха няколко лалета. Лисицата стоеше сред двора и душеше въздуха, вгледана в небето – към онова място, където преди години са били прозорците на къщата. Какво ли си спомняше тя – хората, които са живели тук, или песните на петлите над покрива? Като наблюдаваше погледа ѝ, като усещаше хитрите искрици в него, Христофор Михалушев си мислеше, че застиналата сред двора лисица си припомня сега какво са говорили тия хора, какво са мислили, какво тайно са си споделяли – припомня си го дума по дума, за да го каже може би някому, който трябва всичко да знае.

Видя един ден лисицата да се лута из гробището. Тревата я скриваше – личеше само припламващият връх на опашката ѝ. Лисицата душеше храстите, мъха по надгробните камъни, глинените ручки, в които кой знае от колко години не беше слагано въгленче. Дали не търсеше мишки в тоя кът на запустението?... Като я гледаше с каква съсредоточеност се визира в тревата, учителят не можеше да отпъди от съзнанието си натрапчивата мисъл, че лисицата е дошла тук да търси под буренака, под корените, неизречените тайни на отдавна

изчезнали от света хора, за да ги пошушне после някому, който трябва всичко да знае.

Тая мисъл се загнезди в съзнанието на Христофор Михалушев.

Той, който смяташе, че е абсолютно свободен в къщата до реката, който рядко срещаше хора и се научи да разгадава говора на дърветата и песните на птиците, разбра, че се е лъгал. Полето наистина му даваше волността си, слънцето и облаците му я даваха, но той не можеше да се почувства свободен и независим от нищо, защото в душата си имаше един висок праг, който не бе успял да прекрачи досега. Можеше да открие в детството си дни и часове на абсолютна свобода, но той не беше съумял да ги осъзнае и оцени тогава и те изчезнаха завинаги. Всички останали години от неговия живот бяха свързани с отговорност към нещо или към някого. Съвестта не му даваше да изостави до деня на смъртта майка си, чиято болна душа се луташе сред кошмари, както селският добитък лете се луташе из къпинаците на орниците; не можеше да заличи в паметта си образите на децата, които бе учил близо четири десетилетия, не можеше да направи чужди нему грижите и страданията на тия вече остаряващи хора, които отдавна бяха се сбогували с него и бяха го забравили може би; нямаше сили да се раздели, дори временно, със своя син, да го изпрати там, където прибират душевно болните, а той да събере багажа си и да отиде в бистрилишкия старчески дом... Нямаше сили...

В мигове на равностметка учителят можеше да разбута в душата си всичко споменато и да изкрещи: “Оставете ме! Искам да бъда свободен!” Можеше, но това нямаше да бъде той, а друг човек, когото, ако имаше сила да го отдели от себе си, щеше да погледне презрително и да му обърне гръб. Но отвърщайки се от него, щеше да види лисицата..

Да, лисицата още не беше си отишла – тя продължаваше да се лута край къщата: душеше стените ѝ, вслушваше се, сякаш искаше да долови гласовете на ония, които са живели някога тук.

“Ще потърся пушка и ще се прицеля някой ден в тая противна муцуна...” – каза си учителят и се изкашли, за да прогони лисицата. Тя не побягна, а дойде до прозореца, изправи се на задните си крака и надникна в стаята.

Очите им се срещнаха и Христофор Михалушев усети студенината на лисичия поглед.

ЕДИН СЛЕДОБЕД ПРИСТИГНА МУНИ с триколката. Докара чамови дъски, които пренесоха под сайванта. На другия ден пак пристигна с връзка летви и с моделирани от бичкията на дърводелец дъски, високи цял човешки ръст, които наподобяваха извивката на сърп. Макавей, засиял от радост, се затича да го посрещне, каза му нещо на ухото, за да не чуе старият, който се навърташе край тях, и струпа всичко, докарано от Муни, под сайванта.

Една вечер триколката отново дойде. Гостът не се задържа дълго: остави на тревата сандъче, в което имаше две рендета, тесла, винтове и гвоздеи, после мина през двора и надникна под сайванта, където видя грубо сковано скеле, върху което Макавей беше положил дъски. Учителят, уж между другото, го подпита какво са решили да правят с неговия син, но Муни си тръгна, без да му каже нищо. Усмихна се само, със заговорническа светлинка под клепачите, потупа го приятелски по рамото, което значеше: “Трай, ще разбереш по-късно!” – и се намести на протритата седалка в триколката, като си свирукаше.

Ясно беше, че Макавей замисля нещо, което иска да запази в тайна от баща си. Той вървеше весел по двора, рижата му коса сияеше, сякаш беше озарена от скритите в душата му мисли, оглеждаше дъските и чертаеше нещо върху лист от тетрадка.

Христофор Михалушев забеляза промяната в походката на сина си и в говора му. Той вървеше уверено, спокойно. В думите му се усещаше лекота и прозрачност – сякаш Червенокосия беше отмил от душата си дълги години наслойван прах. Сънят му стана по-спокоен. Той пак бълнуваше нощем, преследван от съновидения, но в глухо изричаните думи нямаше уплаха, а закана към онова, на което беше се покорявал толкова време и пред което заставаеше със свити устни – така, както беше заставал

в детството си срещу хукналите насреща му кучета и те, видели не уплаха, а непоколебимост в неговите очи, мълчешком се отдръпваха и си отиваха.

Макавей не успя дълго да запази своята тайна. Една вечер, когато чинията му весело позвъняваше от докосването на вилицата, каза на баща си, че се е заел да прави лодка.

– Ще минаваме с нея над цялото поречие – гледаше го Макавей и пламъчето на лампата потрепваше в очите му като едва доловимо в далечината корабно платно, появило се, за да потвърди неговите думи. – Ще те карам до церовските воденици, ще минаваме над коритото на Уручката бара, където преди години ме водеше да ловим раци – помниш ли как един рак ми опипа пръста, но аз не плаках, защото вече бях голям?

– Помня – каза бащата. – Вечер раците излизат да пасат край подмолите. По цели торби съм хващал. Уручката бара е тяхно царство...

– Когато има вятър ще опъваме платната – продължи Макавей. – Сигурно е много хубаво да държиш въжетата и да усещаш как под тебе лодката подскача, като че ли иска да се отскубне от водата...

– Никога не съм се качвал в лодка – каза баща му, – но съм чел книги за пътешествия и от описанията ми е познато вълнението, което човек изпитва, когато се отпусне на седалката. Платното на лодката е като крило на птицата – дърпа към далечината и лодката, и мислите на пътника...

– Когато водата залее цялото поречие и вълните започнат да подкопават карстовия баир (сигурно ще се чува как там кънтят подземните пещери), аз ще бъда вече опитен моряк – усмихна се Макавей. – Ще мога да боравя добре и с веслата, и с платната. Чуем ли някоя нощ как баирът се пропуква под напора на водата – то ще бъде трясък и кънтене! – видим ли как водата бясно се носи към подземните пещери, как ги дълбае, аз ще ти викна: “Татко, вземай каквото можеш и скачай в лодката, защото пото път настъпва!...”

– Какво може да вземе човек в такъв миг, освен да спасява душата си?... Библейският Ной е успял да събере всички животни в своя ковчег, когато започнал пото път, но ние няма да имаме

време за това, пък и лодката ти ще бъде малка... – усмихна се учителят и ъгълчетата на устните му се свиха от тревога, защото той лековерно допусна, че мисълта за лодката е изпълнила душата на Макавей със спокойствие. Очите на сина му, които се вглеждаха към склоновете на отсрещното бърдо, навярно откриваха под гладките му плешивини оная невидима пукнатина, в която щеше да се забие водата като огромен каменарски клин – откриваха така точно и безпогрешно всичките ѝ зигзаги, както неврохирургът открива шевове на черепа и под най-разкошната прическа.

– Най-напред ще прибера тебе, след това ще се отправя към града, преди да го е помела водата – говореше Макавей, вгледан в една точка на кръгозора. Баща му разбираше, че там с контури на облаци и на прелитащи птици са нарисувани апокалиптични видения, сред които се лута Макавеевата мисъл. – Ще извикам на Муки: “Остави триколката и тръгвай веднага насам!” Той няма да разбере за какво го викам и ще ми рече: “Завържи лодката и ела да погледаш телевизия...” “Каква ти телевизия?” – ще му кресна аз. – Не виждаш ли, че водата иде?” Той ще се обърне и няма да повярва на очите си: баирът е разцепен, през пролома му се носи водата и дими, сякаш оттам се излива лава. “Хвърляй патериците в лодката!” – ще му викна аз и ще го издърпам през борда. Водата ще се мъчи да ни догони, но платното ще се издува от вятъра и ще ни носи далеко от баира, зад който талазите се удрят в стените на къщите и се чува звънтене на стъкла: водата чупи прозорците и влиза в стаите...

Бащата слушаше разказа на Макавей и като виждаше как е съсредоточен погледът му, как сянка пълзи над зениците и ги заличава, от което очите изглеждат тихи и блуждаещи, като на слепец, разбираше, че синът му сега гледа с душата си.

Старият човек се опитваше да си представи онова, което се отразяваше в душата на неговия син и то му изглеждаше уголемено, деформирано, каквито са образите в кривите огледала по панаирите... Навярно Макавей виждаше как през прозорците първи се опитват да изплават леглата. Те се задържат за малко над вълните – като салове, – но дюшеците бързо натежават от водата и изчезват във водовъртежите. Остават да плават само

възглавниците, леки от перушината и от сънищата на хората, и по тия възглавници страхливо стоят кокошки, намерили спасително островче... Прииждащата вода помита дървените огради и ги изправя като стълби към небето, но никой не се качва по тях, защото те отвеждат към пустотата на ниските облаци. Помита автомобилите, под които хората са лежали не една неделя да потягат болтовете им. Чупи стъклата на златарския магазин и вълните излизат оттам, понесли златни герданчета, с каквито учителят е виждал да се кичат градските богаташки. Талазите се носят към гарата, където влакът току-що е пристигнал, нахлуват във вагоните и изнасят оттам куфари, денкове, чадъри, които се разтварят и се задържат над вълните, а локомотивът свисти като исполински въглен, преди да угасне и да изчезне завинаги под забушувалата вода...

И над обзетия от паника град, над виковете на хората, които тичат към съседния хълм да търсят спасение и децата лежат уплашени върху ръцете им – смъртнобледи – над тополите, които се кършат в далечината под напора на разлудуваната вода, над всичко, което може да бъде изскубнато, съборено и отнесено, плава шапката на Горския цар. Тя не се обръща по гръб, въпреки че вълните я удрят от всички страни, носи се с плавни подскоци над разпенените гребени. Кокардата ѝ свети, умита от пръските на пяната, козирката, излъскана с рициново зърно, също блести, а зеленото сукно на горнището, опънато от биковита пружина, прилича на сал, запътен към другия бряг...

Христофор Михалушев, който възкресяваше в съзнанието си тия видения на Макавей, никак нямаше да се учуди, ако видеше как върху перваза на фуражката седи Горският цар, потапя краката си във водата, помръдва с пръсти, за да отмие втвърдената глина между тях, и държи на коленете си старата белгийска карабина, защото знае, че на отвъдния бряг също има хора, които погазват буквата на закона, и окото му трябва да надникне там...

Христофор Михалушев си представяше всичко това по-ясно или по-бледо – дотолкова, доколкото му позволяваше въображението, възбудено от погледа на седналия насреща му

Макавей, но той беше сигурен, че момчето, както обичаше да го нарича, вижда всичко с най-тънки подробности. Дори това, което на него, Христофор Михалушев, изглежда само черно или бяло, в очите на сина му и придобива друга стойност – то прелива един в друг всички цветове на дъгата и над цялата пъстрота от спокойни и драматични съчетания властват два цвята: мътно синият – на разбушуваната вода, и златисто белият – на издутите от вятъра платна, които носят лодката над грохота на сриващите се къщи към отвъдния бряг...

Старият учител се опитваше да си обясни откъде идваше това ехо, което с мъчителна сила се луташе в душата на Макавей така, както беше слушал в младините си да се лута неговия собствен вик в гърлото на една пещера до Искъра, цялата облепена със сънливи прилепи... Коренът на всичко, без съмнение, беше в болезнеността на Макавеевото въображение, защото той никога не беше виждал прокъсване на язовирна стена, дори голямото прииждане на Огоста през 1942 година не беше видял, защото тогава едва прохождаше. В каква почва от наблюдения и преживявания бяха пуснали корените си, като дърво, тия видени наяве сънища – жилаво дърво, чиито клони трудно се побираха в съзнанието на Червенокосия и приплесваха шумата си, притисната до ръбовете на неговите мисли?

Бащата трудно можеше да си отговори на тия въпроси. За разлика от другите хора, които пръскаха лозята, окопаваха картофите и вечер пиеха на бавни глътки ракия с дъх на стара бъчва, Макавей не умееше да очисти душата си от натрупваните в нея впечатления и преживявания. Той можеше дълго да страда за една убита птица, да съзерцава със страх и възхищение пробягването на мълниците в нощното небе, да гледа с момчешка унесеност разсейването на бялата ивица, останала след отлетелите самолети, да скача насън и да крещи, повлечен от водовъртежа във вира до железопътната линия. Това бяха реакции на неговите болезнено изострени сетива. Но тия преживявания, колкото и драматични да биваха понякога, едва ли можеха да обяснят трагичното усещане на Макавей за просечения от водата хълм, за разбушуваните водовъртежи в неговите

пещери и за града, който загива под ехтящите талази...

Бащата си мислеше, че това са наслоявания в душата на сина му от тревогите на човечеството, които толкова години вече витаят във въздуха: сенки от телата на изгорелите при атомния взрив над Хирошима и Нагасаки; стронциев прах, покрил всички падини и възвишения на земята, както прахът на автомобилите покриваше шумата и плодовете на овошките в изчезналото село... Бащата си спомняше с какво изумление синът му гледаше една снимка от Хирошима: върху стената очертана сянка на изгорял човек – плътна, сякаш е рисувана с въглен, – от човека няма дори шепа пепел...

Лежи тоя сив слой от тревоги и уплаха, лежи с втвърдена кора, но къртиците на душата – мислите – работят под него, надигат го, търсят семето на гибелта, за да прегризат кълновете му. Втвърдената кора се напуква от техния напор. Пластът е уж тънък, а зейват пропасти, виждат се гърла на пещери... Остава само да се появи водата – и тя се задава: това е водовъртежът, който издърпа пясъка изпод нозете на даещото се момче. Нищо и никакъв вир, а очите на страха го правят огромен. Водата ехти в подмола (това е кънтеж в пещерите на разсечения хълм) и до крайните къщи на града, които ще се сричат под напора на водата (така майсторите сричаха неговата родна къща), остават само няколко крачки...

“Навярно болната душа има едно сетиво повече от нас – мислеше си Христофор Михалушев. – Тя може да предчувства, да долавя сигнали, за които ние сме глухи. И трябва да я лекуваме, за да я отървем от нейните драми и да я направим нормална, тоест – практична, съобразителна и нерядко безчувствена като нашата душа...”

Така старият учител се мъчеше да си обясни някои странности на своя син и разбираше, че това е само докосване до истината, защото боравенето с човешката душа е сложно дело, което изисква не само житейски опит, но и умение да се намери изход от сложните ѝ лабиринти. Той, въпреки че близо четири десетилетия учи деца, а това значеше: беше боравил с човешки

души, не можеше да каже, че владее умението на опитния психолог, защото при децата всичко беше по-просто, по-ясно, лесно за разгадаване и обяснение.

А Макавей, без да забелязва утрижеността на своя баща, се луташе под сайванта като си подсвиркуваше, нагласяваше някоя дъска на грубо скованото скеле до стената и започваше да я рендосва. Стружките се сипеха в нозете му и ветрецьт си играеше с тях, като ги търкаляше и вплиташе една в друга техните спирали и колелца. Приятни му бяха звуците на рендето, защото напомняха свистенето на косите по отсрещните склонове през юни, и унесен в тях, Макавей си представяше дългите, шаваци откоси, из които излитаха скакалци на зелен облак.

Изгладената дъска се облягаше на стената, друга надипляше стружките си в нозете му. Целият дом замириса на влажно дърво и това накара учителят да се усмихне, защото дъхът на чама му напомни за строежа на неговия дом през 1926 година (тая дата беше издълбана от майсторите върху комина). Така ухаеха гредите, когато ги сковаваха на покрива, такъв свеж дъх на дърво изпълваше стаите – още без врати и прозорци – и това беше първият жител на новата къща.

В мириса на дървото, бялнало се под острие на брадва, закънтяло от удари на тесла или изгладено, сякаш гланцирано, от тласъци на ренде, Христофор Михалушев усещаше дъха на самия живот, изпълнен с надежди и очаквания, и винаги възвръщаше доброто си настроение, щом доловеше свежия полъх на горите, докаран от влакове и камиони до жилището на човека..

ТОЯ ДЕН МУНИ ДОЙДЕ ПО-РАНО с триколката. Докара хляб и халва, кисело мляко за стария, няколко рибни консерви (не беше намерил друго) и една книжка, която подаде на Макавей.

Муни, за когото нищо в техниката не можеше да остане скрито, беше взел от приятели тая книжка с чертежи на лодки и с обяснения как могат да бъдат направени те, и я носеше на своя приятел, за да прегледат всичко заедно и да започнат работа.

– Ето това е килът – сочеше Муни тясната греда, начертана в дъното на лодката. – Тук ще се прикрепят шпангоутите. Отстрани ще ги опашат стрингерите. Отгоре ще заковем

бимсите... Такава е конструкцията на скелета. А после остава да напасваме една до друга дъските, да ги насмолим, да ги боядисаме – и лодката е готова.

Шпангоути, стрингери, бимси... Макавей слушаше и нищо не разбираше от тия думи, произнесени така тържествено и уверено от неговия приятел. Сякаш Муни не беше прекарал целия си живот сред сухите баири край Огоста, а след дълго кръстосване на моретата и океаните сега за малко се отбиваше при Макавей – да погледне снизходително това, което неговият някогашен съученик си е наумил да прави – и отново да поеме по своя път към непознати пристанища... Не – Муни си оставаше все така сухоземен жител на тия знойни припеци, гущер с откъсната опашка, който скиташе от село на село, за да преодолява чувството си за малоценност, което му натрапваше недъгът, и да търси смисъла на своето съществуване.

Той беше заучил от книжката тия моряшки термини, които само за непосветения звучаха непонятно и романтично, а иначе означаваха съвсем обикновени неща: дъгообразни дървени ребра, върху които се прикрепва дъсчената обковка на лодката; летви, които опасват лодката от носа до кърмата и поддържат ребрата; напречни греди, които стягат горния край на дървените ребра...

– Имам приятел дърводелец, който много се запали, като разбра, че си решил да правиш лодка – продължи Муни. – Той вече изрязва някои детайли, които ти докарах, и инструменти изпрати. “Цял живот съм правил само врати, прозорци, бурета и кухненски шкафчета – дума ми той. – Искат ми се да започна нещо, което за пръв път виждам: да се преборя с него и да се уверя дали имам майсторски ръце, или само съм един нищо и никакъв занаятчия... Сърбят ме дланите за такава работа...” Ние ще прикрепим върху кила ребрата на лодката, ще заколем напречните греди, а той ще дойде да направи останалото... Дъските трябва да се извият така, както се правят дъгите на бъчвите. Майсторът умее да ги моделира, нагрети на огън. Стават чудесни сякаш са излени в калъп!..

– Мен ще ме включите ли в делото? – приближи към тях Христофор Михалушев, подслушал целия им разговор. – Мога да

участвам с капиталите си: скромната ми учителска пенсия е на ваше разположение. Мога и с труда си да заслужи честта да ме вземете в лодката, когато Макавей сложи капитанската шапка и започне своя първи рейс.

– Може, татко! – погледна го Червенокосия и очите му така засияха, сякаш в тях се отрази светлината на все още миражното езеро, в което вече се поклащаше готовата лодка. – Ти ще седиш до мене, но няма да ми подвикваш, както си свикнал: “Защо натам – завий наляво! По-леко, че ще обърнеш лодката!”, няма да се месиш в работата ми, а ще се възхищаваш на гледката: планините, облаците, птиците – всичко е отразено във водата и ние пътуваме над него.

– Защо само да се възхищава? – прекъсна го Муни – Може да върши и по-полезна работа. Ще му дам един транзистор да го сложи с каишка на шията си, ще улови някоя станция, която предава модни шлагери, и ще завика на брега, където естествено ще има кей: “Каня ви, уважаеми граждани, на приятна разходка по езерото. Само срещу едно левче ще изпитате такова удоволствие, за което после дълго ще си спомняте...” Навалицата ще бъде голяма, но той ще взема на един курс само по колко души, защото лодката е тясна, и когато пътниците се отдалечават от брега, ще започне да разказва: “Долу под нас, уважаеми летовници, беше Балеевата водени Там аз като малък идвах да паса конете и воденичарите ме гощаваха на обяд с рибена чорба и с печена в пепелта на огнището питка...”

– Така беше... – погледна го Христофор Михалушев, унесен в неговия разказ.

Старият учител наистина можеше да разказва какви ли не истории на непознатите пътници, дошли със сламени шапки и китари да почиват и да се забавляват край езерото, на чието дъно лежеше неговият живот. Можеше дълго да им разказва за видяното и преживяното, за онова, което вече се е превърнало в чезнеща пяна по плитчините и в помръдване на риби и на корени, изплували из глъбините...

Можеше да им разкаже например за гробницата на загиналите септемврийци, която беше в пясъците на Огоста, където е сега язовирната стена. Костите на избитите лежаха

дълги години под голяма циментова плоча, разкъртенa от водата. На това място, заедно с други двадесетина души, бил докаран на разстрел и един Михалушев съселянин. Шпицкомандата изстреляла всички пачки на карабините и се прибрала в града, а избитите останали на пясъка, натрупани един върху друг. Неговият съселянин, тежко ранен, се измъкнал изпод грамадата на мъртъвците и изпълзвал на пътя, за да потърси спасение. Задал се човек – слава богу, не бил от ония, – светнал с клечка кибрит, видял кървавото лице на оживелия и го познал: бил негов съсед. “Кажи на сина ми, че съм ранен и ще го чакам в царевицата при железопътния прелез да дойде и да ме прибере...” Късният пътник обещал да побърза, но не поел към селото, а се върнал в града, за да предаде спасилия се от разстрела. Дошли ония от командата, фенерчетата им го осветили върху насипа на железопътната линия и бил нужен само един изстрел, за да приключи всичко.

Оня, който го предаде, без дори да получи тридесет сребърника, живя дълго, несподелил и с най-близките си своята тайна. Беше добър стопанин – ореше и сееше нивите, копаеше слънчоглед, радваше се пролет на новородените агнета, на излюпените лястовичета под стряхата така, както се радва всеки обикновен човек на земята, и едва в предсмъртния си час изрече своята страшна тайна, която, изглежда, много беше му тежала през целия живот и той не искаше да я носи и след смъртта си из безкрайните пространства на небитието. Беше предал човек, на когото можеше да помогне и нищо не беше получил в замяна, освен мрачното удоволствие от смъртта на ближния...

Тая и много други подобни истории можеше да разкаже учителят, но едва ли дошлите да прекарат приятно празничния ден щяха да останат въодушевени от неговите разкази...

– Аз съм тъжен човек – каза той – и не съм за подобна работа. Поверете това на някой по-млад, който умее да забавлява летовниците. Хората обичат смешното. Животът и без това им поднася горчивата чаша, защо да слушат моите старчески възпоминания.

– Слушал съм те и знам, че чудесно разказваш весели истории – рече Муни и се вгледа в ръцете му, които с нервно потрепване разкопчаваха яката на ризата. – Говори им например за пътуването на Куздо през океана, за потъването на парахода “Титаник”, за вършачката “Арканзас”, която се разваляше всяко лято, и започваше да вършее чак през есента, когато снопите поникваха от дъждовете и трябваше да ги секат с брадви, преди да ги хвърлят на батозата...

– Мога, но тая история само привидно е смешна. Аз съм подходящ за друго: да прекарвам като Харон душите на отвъдния бряг. Вие плавайте с лодката от сутрин до вечер, пускайте силно транзистора, за да надвикате вълните, смейте се с летовниците, шегувайте се – това ще бъде чудесно, а на мене оставете лодката, когато мръкне. Аз ще пътувам в тъмното, осветен само от звездите, към отвъдния бряг, който не прозира в мрака и изглежда недостижим, а може и наистина да е такъв. На вас, които стоите на брега, ще ви се струва, че пътувам сам, единствено с мислите си, и няма да знаете, че аз превозвам на отвъдния бряг сенките на ония, които съм обичал и познавал, че разговарям с тях, че ги питам за онова, на което цял живот съм търсил отговор, и не съм го намерил, и те ми отвръщат с глас на птица или с плясък на риба...

Муни и Макавей, които седяха до чертежа на лодката, продължиха самоуверено да умуват как ще закрепят ребрата за кила, как ще извият дъските, но Христофор Михалушев, заслушан в думите им, знаеше, че истинското раждане на лодката ще стане тогава, когато дойде дърводелеца, дете цял живот е правил врати, прозорци и бъчви и мечтае да създаде нещо ново, в което не само да покаже своето умение, но и да постави на изпитание душата си. Тогава лодката, чийто скелет наподобява скелета на огромна риба, ще започне да обраства с плът, ще обръща към слънцето заоблените си хълбоци, ще кънти от ударите на теслата, сякаш в бордовете ѝ се блъскат вълни, и тогава тя ще започне най-дългото и най-красивото си пътуване не само в душите на двамината, сведени над чертежа, но и в мислите на самия Христофор Михалушев, който също се увлече от това неочаквано хрумване на Макавей.

„Защото най-добре плават – мислеше си той – още незавършените лодки, както най-привлекателни са още неосъществените идеи. Нещата стават по-други, когато дойде часът на изпитанието. Може да се окаже тогава, че лодката не е сглобена добре и през шевовете ѝ сълзи вода, която бавно и неумолимо пълни дъното и дърпа плавателния съд към бездната. Може да се окаже, че дрехата на осъществената идея е съшита с гнили конци и през прокъсаните шевове се вижда твърде вехт хастар... А лодките и идеите са заплашени и от друго – от подводните камъни. Трябва оня, който седи до кормилото или под платната, да познава добре измамните плитчини и да води умело своя плавателен съд през дълбоката, сигурна вода...”

Стружките под сайванта, неподвластни на неговата философия, се търкаляха от ветреца, леки като перушинки, ухаеха на смола и на слънце и в тоя мирис на дървото имаше предчувствие за нещо хубаво, дългоочаквано, което непременно трябваше да се случи...

ВИНАГИ, КОГАТО ОТИВАШЕ със сина си до сринатото село, Христофор Михалушев обичаше да минава из дворовете на своите съселяни и да спира до цветята, които продължаваха да растат сред бурена и да цъфтят така пищно и весело, сякаш грижовна ръка е разкопавала пръстта край тях и ги е поливала всеки ден. Копривата и щирът се мъчеха да задушат тия скромни селски цветя, за да станат пълновластни господари на всичко тук, и някъде, в сенчестите места, успяваха. Там теменужките и игликите едва се показваха през гъстите им стебла. Зюмбюлт също се мъчеше да извиси над тревата своите уханни камбанки, гъсто накачени по стебълцата, но съвлекът го оплиташе и го дърпаше надолу.

Учителят наблюдаваше тоя двубой на цветята с бурена, започнал още от деня, когато беше срината първата къща, и несекнал досега – неравна битка между онова, което е създадено да радва очите и душата на човека, защитено само с багрите и аромата си, и другото, което върви по петите му като пехотинец в проста зелена униформа, и с фанатичната му упоритост – върви, поспирва, прави прибежки – и пленниците му не ги отвеждат в

тила, а остават погребани на самото полесражение. Тъй като през целия си живот учителят беше се борил срещу онова, което задушаваше човешките добродетели – чистосърдечно и може би наивно беше се борил, – той знаеше, че не е лесно да се превъзмогне злото, но и друго беше научил от живота: примириш ли се с порока, ти ставаш негов съюзник. И той не се примиряваше. Знаеше колко скромни са силите му, но го утешаваше мисълта, че неговите ученици няма да изменят на добродетелите, които се е постарал да всели и съхрани в душите им, и всеки – със своя ум и със сърцето си – ще продължи да проправя път на човешината и доброто.

Затова той не можеше да гледа с безразличие как буренът се мъчи да оплете цветята, останали като последни жители на сринатото село.

Навярно всеки, който не познаваше учителя, можеше да се учуди и снизходително да се усмихне, ако видеше как тоя възрастен човек, придружен от друг – по-млад, червенокос, – плеви бурена из пустите дворове и оправя листата на оцелелите цветя с такава нежност, с каквато родителят докосва косицата на детето си.

През пролетта на другата година, след заселването си в къщата до Огоста, Христофор Михалушева и синът му очистиха бурена в градините на много от селските дворове, разкопаха пръстта край цветята и те изведнъж се оживиха, избуяха, цветовете им станаха по-едри и по-уханни.

Всяка стопанка беше подбирала различни цветя, за да има какво да пъстрее край къщата от ранна пролет до късна есен.

Същото беше и в двора на Михалушеви. Най-напред пробождаха изтънелия сняг до оградата листата на кокичето. Първият цветец се поклащаше от тежестта на някоя сънлива пчела и Макавей само по люлеенето му можеше да го отличи от още нестопения снежец. После се появиха минзухарите – жълти свещички, които сякаш се разпалваха от ветреца. След тях засияваха мънистата на синчеца. Подир седмица-две над цялата градина вдигаха карминените си чашки лалетата и така позвънваха, когато се докосваха, сякаш бяха направени от най-скъпо цветно стъкло.

Ако трябваше да изброи всички цветя, които растяха в родния му двор, Христофор Михалушев щеше да се затрудни и много от тях можеше да пропусне, защото всеки месец – от март до ноември – беше богат с толкова много цветя и багри, особено месеците на късната пролет, на лятото и на ранната есен, че дори в миговете, когато учи- телят си ги припомнеше, пред очите му засияваха с цялото си великолепие всички възможни смещения и отсенки на червеното, жълтото и синьото – наситени или едва доловими...

За учителя господари на пролетта бяха момините сълзи. Едва зрим сред избуялата островърха шума, техният цвят приличаше на гъст перлен наниз, прикрепен върху изумрудено стебълце. Той трудно се забелязваше и човек можеше да го подмине, ако не усетеше аромата му. Но лъхнеше ли го дъхът на влажен ветреца, на млада плът, на липи, които тепърва ще разцъфнат, на нощи, през които сънят бяга от очите, той оставаше за цял живот пленник на това скромно цвете. Може би за Христофор Михалушев ароматът на момините сълзи беше свързан с първи младежки трепети, може би му напомняше за нещо непостигнато? Той не можеше да си отговори с какво точно го пленяваше дъхът на момините сълзи, но винаги, когато го усетеше, се чувстваше подмладен и неспокоен.

Господари на лятото бяха розите. Пищни като жени в дълги рокли, които чакат да започне някакво празненство, розите се разхождаха из Михалушевия двор с подчертана грациозност, пристъпяха бавно и внимателно, сякаш се бояха да не изцапат обувките си в прашната трева, или правеха кратки пируети, когато вятърът се засилеше, и тогава роклите им от перленозелено кадифе се издуваха и шумоляха. Като ги гледаше, Христофор Михалушев се усмихваше на тяхната мимолетна суетност, но му беше приятно да съзерцава пишчните им прически с червени, розови, оранжеви и бели като сняг букли и да сравнява тях, съвсем обикновените селски рози, с нарисуваните в учебниците по история придворни дами от свитата на Мария-Антоанета, които очакват да започне дворцовият бал и си припомнят първите стъпки на менуета, който ще започне след малко.

Есента в поречието на Огоста беше най-пищна от всички сезони. Окото не можеше да побере цветовете ѝ, душата не можеше да им се нарадва. Пъстрилото на лятото, като вълна, която искреше от веселие и от неудържими сияния, заливаше целия септември, и октомври заливаше, но когато го прекосеше и запълзеше по грапавите му угари, тая вълна изтъняваше и през нея започваха да прозират кафявите, маслено зелените и сивите тонове на разораните стърнища, на изгорелите от летния зной пасища и на голите сипеи, по които започваше да пълзи мъгла, все още прилична на дим от пастирски огън, но вече влажна и степана. Отшумяваха листопадите (Христофор Михалушев си спомняше как вихрушките от шума чукаха по прозорците и в заспалите стаи пробягваше тънко зарево), заваляваше тих, пронизващ с хладината си дъжд, който оголваше дърветата само за няколко денонощия и понасяше графитната чернилка на техните есенни сънища към бродовете на Огоста. Но земята осиротяваше само за малко: проясняваше се, грейваше слънце, над поречието се понасяха дълги паяжини и под тях – като скитник, обърнал лицето си към меката грейка на небето посядаше на тревата циганското лято.

Тогава започваше краткотрайното празненство на хризантемите.

Те растяха от двете страни на постланата с плочи пътека, по която сутрин минаваше Христофор Михалушев, за да отиде в училището. Хризантемите се отдръпваха, за да му сторят път и когато той докосваше с длан цветовете им, прилични на огромни снежинки, чиито кристали излъчваха опалово сияние, усещаше като мигновена тръпка хлада на идващата зима. Тоя хлад се долавяше не само от капките роса по цветовете, но и от техния терпентинов дъх, в който учителят понякога усещаше мирис на конска пот – сякаш наблизко бяха прелетели табуните на есента и бяха изчезнали зад хълмовете.

Дъхът на хризантемите винаги беше напомнял на Христофор Михалушев за дните на зрялата есен. В това едва доловимо ухание се побираше и скърцане на гроздоберски коли, и подскачане на орехи, излетели из разпуканите зелени черупки, и сълзене на бъчви, по чиито канали са налепени червеникави

винарки... За разлика от пролетните и летните цветя, които излъхваха радост и веселие, хризантемите бяха мълчаливи и замислени. Те сякаш правеха равносметка на онова, което бе отминало, и тъй като в равносметките има повече тъга, отколкото радост, учителят често виждаше хризантемите да стоят мълчаливи една до друга, потънали в своите мисли, или да се събират до оградата, надигнати на пръсти, и да гледат към чертата на кръгозора, откъдето трябваше да се зададе зимата...

Тоя свят на цветята, населен от Христофор Михалушев с негови видения и усещания, трябваше също да изчезне заедно със сринатото село, да остане под бурените. Тогава щеше да настъпи пълно запустение, защото цветето е светлинка, спомен за угаснал прозорец, който продължава да гори във въображението ни, напомняне за походка на човек, за човешки глас, за изскърцване на врата и за процвилване на кон. “Изчезне ли и последният цветец – мислеше си учителят, – ще изчезне завинаги и душата на сринатото село...” Затова той не можеше да гледа с безразличие двубоя на цветята с бурена.

И започнаха неговите дълги пътешествия из дворовете на изоставеното от преселниците село.

Макавей чистеше плевелите и разкопаваше пръстта край цветята, а баща му подрязваше лозниците и изправяне прогнилите колове на техните подпорки. Дворовете оживяваха и когато се обърнеше да погледне това, което остава зад гърба му, Макавей имаше усещането, че селото не е обречено на изчезване под язовирната вода, а очаква своите нови заселници, които най-напред ще се порадват на цветята, а след това ще се заемат да търсят място за темелите на своите бъдещи къщи... Така мислеше той, по-младият, а баща му, който гледаше с други очи на света, се вълнуваше от друго. Той знаеше, че хората, заселени в покрайнините на градовете, няма да се върнат вече тук, знаеше, че голямата вода ще дойде да залее поречието, знаеше, че тая вода после ще тръгне по канали из Златията, за да полива земята. Знаеше – и разумът му не се противеше на това. Противяха се чувствата. И едва ли някой можеше да го обвини за неговата болка, защото той беше роден и отраснал тук, беше обикнал всичко, което трябваше да остане на язовирно дъно, и кой друг,

чужденец, по-силно от него би могъл да изпита тая съвсем човешка болка и тревога?

Той така разбираше една от големите за него истини на битието: мъчи се да живееш красиво и достоен си иди от земята... Затова му се искаше и селото, което беше изпитало много беди и страдания, но беше търсило през целия си многолетен живот красотата на природата и човека, да изчезне под язовирната вода необхванато от бурени, а да си отиде развеселено от бръмчене на пчели в чашките на градинските цветя.

Представяше си как водата иде – бавно, с тънка пяна по гребените на талазите, как изчезват най-напред цветята (пчелите излитат из чашките им, отърсват капките от крилете си и дълго кръжат над прииждащата вода), после бавно започват да потъват лозниците и вълните се докосват като муцунки до зелените вимета на техните гроздове.

Така да дойде краят – красиво и достойно.

Тая мисъл увлече учителя. Той реши да събере всичките си ученици от последния клас на селското училище – дванадесет на брой. Ще ги поведе из селото и всекиму ще определи да се грижи за цветята в някой двор. Предчувстваше радостта, която ще изпитат децата. Има ли по-хубаво от това да се грижиш за цвете, за се радваш на шарките и на уханието му?... Помоли Муни, когато докара хляб и сирене от града, да обиколи къщите на заселниците и да каже на момчетата, че учителят ги вика в селото да почистят цветните градинки в буренясалите дворове.

– Кажи им, че тъгувам за тях – рече му Христофор Михалушев, когато Муни вече сядаше до кормилото.

Мина седмица – никой не дойде. Една сутрин пак се зададе триколката, спря до сухата воденична вада и от нея слезе момче. Беше Михалушевият ученик Тома.

– Само ти ли идваш? – посрещна го учителят. – Другите къде са?

– Едни помагат на родителите си да правят компоти – отговори му оня от учениците, който беше наречен Тома. – Други ще ходят да гледат акробатите – в града е пристигнал цирк. А

трети просто се надсмяха, когато Муни им каза за какво трябва да дойдат...

Тогава учителят седна на прага, защото усети, че нозете не го държат, подпря с длан брадата си и горчиво заплака. Сълзите лъкатушеха по сухата кожа на много състареното му лице, задържаха се в тъглчетата на устните и после капеха върху листата на лапада, поникнал до самата врата. “Преструва се на тъжен и огорчен – рече си Тома. – Знае, че ще разкажа за неговия плач на другите му ученици, и това може да ги трогне...”

Наведе се над лапада и докосна една сълза, която беше се задържала върху грапавия лист. Сълзата парна пръстите му, сякаш беше огнена капка, и той, като погледна смутен и сепнат учителя, разбра, че сълзата е истинска. Тръгна си направо през нивите, без да дочака Муни, който се мъчеше да запали мотора на триколката. Изкачи хълма, превали билото – и не се върна вече.

Другите също не дойдоха...

ГОРАТА ПО ХЪЛМОВЕТЕ се прошари.

Първата слана, която за малко се задържа по тревата и по шумата на дърветата, направи въздуха ехтящ и резлив и го изпълни с гласове на отлитащи птици. Тя прониза поречието с тръпките на есента и занапред колкото и да се затопляше времето, колкото и пищно да цъфтяха гергините и хризантемите, хората вече щяха да долавят в шумоленето на отронената шума и в горчивото ухание на есенните цветя мразовития повей на първите виелици и пукота на ледовете из утуките на реката.

Шумата на лозниците из запуснатите дворове също се прошари и между листата се показаха дребни гроздове, изпити от оси. Миришеше на гнили круши и ябълки, които лежаха под дърветата, размазани при падането.

Над всички тия изкорубени, изоставени дървета и лозници с проядена сърцевина, се извисяваше една стара ябълка, чиято корона необичайно светеше в есенното небе. Половината ѝ клони цъфтяха с гъсти като пяна цветове, по които жужаха пчели, другата половина на дървото жълтееше и между листата се показваха едри, островърхи плодове.

Христофор Михалушев и друг път беше виждал ябълки да цъфтят през есента, но по-късно, когато шумата вече окапеше, и в това цъфтене се усещаше нещо болезнено – цялата корона на дървото чернееше, само по някоя клонка ронеше цветчетата си над земята. В нетрайния празник на ябълките имаше не ликуване, с каквото учителят свързваше цъфтенето, а предчувствие за дълга, мразовита зима.

Тая ябълка, която задържа погледа му, през миналите есени беше стояла незабележима между другите дървета. Като я видя сега половината разцъфтяла, а половината натегнала от зрели плодове, Христофор Михалушев си помисли, че на това дърво ще му се случи нещо лошо – навярно е усетило приближаването на последния час и преди да изсъхнат корените и клоните му, е събрало всичките си жизнени сокове, опитало се е за последен път да разцъфти – макар с едната си половина – и е събрало по цветовете си пчелите така, както старият човек, усетил, че ударите на сърцето му стават все по бавни и глухи, събира децата си, за да се прости с тях.

Имаше нещо тържествено, по библейски възвишено в късното цъфтене на старото дърво.

Обгърнат от тишината на пустите дворове, Христофор Михалушев се отправи към ябълката, за да послуша жуженето на пчелите. През цъфналите клони се процеждаше светлината на слънцето и сребърните венчета приличаха на стъклопис от различно оцветени късчета, сред които преобладаваха розовите, царствено сините и опаловите.

Приближи до дървото, вгледан в короната му. Навярно щеше да постои и да си отмине, ако не беше чул шумолене в тревата и не беше видял, че по стеблото на ябълката се увива змия. Тялото ѝ беше плътно и гладко, златисто по гърба, със зеленикаво сияние, което се излъчваше откъм корема и озаряваше напуканата кора на ябълката. Змията беше необикновено дълга – пръстените ѝ обхващаха старото дърво от корените до мястото, откъдето се разделяха клоните. Тя гледаше втренчено учителя с изумрудените си очи (същите, които беше видял той на училищните стъпала) и държеше в устата си ябълка.

Учителят не се уплаши, защото змията нямаше намерение да го нападне. Тя поклащаше главата си и ябълката посветваше от един лъч, промъкнал се през клоните.

– Стар съм вече, за да бъда Адам – каза ѝ усмихнат учителят, но змията с нищо не даде да се разбере, че е чула думите му: тя продължаваше да държи ябълката, взряна в него. – Оная, която дълги години вървеше до мен и можеше да бъде прелъстена от ябълката, лежи под тревите на селското гробище... Аз отдавна съм изгонен от рая и ако се попитам за какъв точно грях, едва ли мога да си отговоря...

Още като малък Христофор Михалушев беше вкусил от плода на познанието, без да знае библейската притча, без да му каже някой, че така се наричат зелените стипчиви ябълки, които той късаше тайно от родителите си, сгушен между клоните с изпоядена от гъсениците шума. Не знаеше, че трябва да го подлъже змия, за да отхапе от ябълката и след това очите му да се отворят за тайните на света – за доброто и злото, за радостта и страданието... Ядеше, замижал от тръпчивостта на неузрелите плодове, гледаше света, който се откриваше наоколо – огрян от слънце, зелен и весел свят, – и му се струваше, че той седи като господар над него, наместен сред клоните на ябълката като във величествен трон.

Това самочувствие, което му се струваше, че ще бъде вечно, се разколеба в мига, когато жилавата кора на току-що откъснатата ябълка откърти едно негово зъбче. Почерняло, проядено в средата, зъбчето заседна в тръпчивия плод и под горната устна на момчето езикът започна да напипва щърбинка, през която можеше свободно да се провре цяло бобено зърно. След два дни се разклати и друго зъбче. Майката на Христофор го върза с конче, дръпна изведнъж края му и окървавеното костено късче с леко хрущане се изскубна от челюстта и увисна на нишката. Тя го хвърли на циглите, като рече: “На ти, врано, костен зъб, дай ми железен!”, но никаква врана не се появи. Вързаното с конеца зъбче продължи да белее на покрива, а момчето усещаше как небцето му хладнее при дишането и широкият прорез между все още неопадналите зъби свисти, когато дълбоко си поемаше дъх. До средата на септември (тогава

Христофор трябваше за първи път да отиде на училище) момчето извади всичките си предни зъби. Нослето му беше обелено от лятното слънце и когато застанеше до огледалото да го намаже с вазелин, Христофор отбягваше да се усмихва, защото знаеше, че от глъбината на огледалото ще го погледне едно беззъбо старче, съвсем прилично на дядо му – ще го погледне с весели очи и щръкнал перчем, без нито една бръчка по бузите и по челото, но с оголели венци на челюстите и с горчиви сенки в тъгълчетата на устните. Тогава малкият Христофор Михалушев за пръв път усети, че на света има старост, че и той, нетръгналия още на училище, също пътува към нея. Разбра, че високата ябълка сред двора е измислен от него трон, на който го е възкачило за съвсем кратко време детското въображение.

Тия странни за възрастта му мисли го владяха до деня, когато започнаха да никнат новите му зъбчета. Усмивката на момчето пак придоби предишния си блясък, доскорошното му добро самочувствие се възвърна, но в съзнанието на малкия продължи да се мярка образът на беззъбото старче, което беше го гледало иззад потъмнялата рамка на огледалото, и Христофор отбягваше да застава пред това огледало, защото не искаше да си спомня черния прорез между устните и да чува противното свистене на въздуха в ошърбелите челюсти.

Дали тогава момчето наистина беше открило тайната на познанието? Застаналият сега пред змията старец едва ли можеше да отговори утвърдително на тоя въпрос. Киселите ябълки в неговия роден двор тогава само за малко дръпнаха завесата на тайната и момчето успя да види през цепнатината ѝ само един малък къс от битието, но той, уголемен от болката, му се стори цяла вселена.

Христофор Михалушев отново усети тръпчивия вкус на руйните ябълки през едно ранно лято, когато започваше деветнадесетата си година.

В душата му тогава се появи образът на оная жена, която след време щеше да дели с него радостите и тревогите на живота и щеше да стане майка на неговите деца. Това бяха дни и нощи на

опиянение, към които той се връщаше на старини в спомените си – не заради удоволствието от повторното им изживяване: връщаше се да потърси отговор на много въпроси, които продължаваха да го вълнуват и до сърцевината на които не бе успял да достигне... Навярно, ако случаят беше го срещнал с друга жена, и той беше я обикнал със същото пламенно чувство, животът на Христофор Михалушев щеше да бъде различен от този, който премина по хълмите и средоречията на забутаното в предпланините поречие. Навярно нямаше така рано, ненавършил и една година, да си отиде от света по-малкият му син, щеше да се роди преди него друго дете, не Червенокосия, чиято душа боледуваше и страдеше заради всички, които умееха с хитрост и съобразителност да издърпат нозете си из примките на живота...

Всичко можеше да стане съвсем иначе, но, изглежда, съдбата предугаждаше по-сетнешните размишления на Христофор Михалушев и тогава, когато още голобрадият юноша започваше деветнадесетата си година, съдбата правеше всичко възможно да се случи именно това, което бе предвидила... Очите на доскорошното момче бяха като омагьосани. Измежду всички хора, които срещаше и отминаваше, Христофор търсеше само нея. Дните му се изнизваха празни и безсмислени, ако не я видеше.

Сега, в късните години на живота си, той можеше трезво да погледне към онова време на душевно опиянение и да види, че из далечината на преживяното към него върви едно съвсем обикновено момиче, средно на ръст, в навита на кок кестенява коса, която е изпъната и скрива горната част на дребни, розови уши; с издължено лице, чиито вежди са вдигнати високо и от това в погледа ѝ винаги се усеща изненада и очакване; с широк таз, който се люлее при вървежа и роклята се дигли край бедрата... По-късно, когато гледаше разсъблеченото тяло на това момиче, Христофор имаше усещането, че го съзерцава през тънък чер воал: кожата имаше бледопепеляв тен и излъхваше едва доловим дъх на огнище и на сажди. Отначало помисли, че това се дължи на дим, попил в дрехите на момичето, но после разбра, че така дъхти плътта му.

Тогава, преди близо пет десетилетия, всичко изглеждаше друго. Не беше се намесил разумът, който можеше да преценява строго и безстрастно, да приема или отхвърля. Беше време на всевластното чувство, към което човек после може да се обръща със снизходителна усмивка, но не може да отрече, че това е било възвисяване на душата, изгубено по-късно по пътищата на живота.

Зрееха житата. В топлите нощи на юни, когато всичко заспиваше и на света оставаше само шумът на реката и тънкото сияние на звездите, Христофор Михалушев тръгваше през зреещите ниви с жената, която беше обикнал. За него не съществуваха къщите, чиито прозорци бяха угаснали и само тук-таме през дърветата се процеждаше някоя светлинка, не съществуваше лаят на кучетата и кукуригането на петлите – реална беше само ябълковата градина край Огоста, под чиито клони се провираха двамата късни пътници, реална беше единствено песента на нощните щурци, която те усещаха не със слуха, а със стъпките си, защото песента лежеше като тънко сияние върху тревата.

Те се любеха, паднали върху това сияние, което се диплеше от порива на телата им. Ябълките се провиждаха през клоните на дърветата и Христофор Михалушев усещаше с дланта си гладката им заобленост по гръдта на жената, а устните му, докоснати до нея, долавяха тръпния дъх на зреещия плод.

Жената, която се наричаше Ирина и която той на шега назова Ева, защото се отдаваше на любовта в градината на рая, протегна ръка и той видя в шепата ѝ ябълка. Не зърна змията, която ѝ я подаде. Стеблата на дърветата се губеха в здрачината, а и очите му бяха замъглени от преживяното, за да може да забележи змията. Чу как ухапаната ябълка изхрущя в зъбите на Ева. Тя се наведе към него и му подаде тъмния плод, който светеше само там, където бяха се докоснали устните ѝ. Опитва – и усети тръпчивата сладост на забранения плод. И друго усети: тънката мъглица на опиянението, която замрежваше погледа му, изведнъж се отдръпна така, както беше забелязвал сутрин да се отдръпва леката омара над реката – и той видя, че тревата е

съвсем обикновена, смачкана от телата им, и по нея са разхвърляни дрехите им. Чу вместо гласа на Оня, който беше господар на Градината, лай на кучета – съвсем близък, стръвен лай – и се засрами от голотата си и от голотата на жената до него. Облякоха се набързо и той разбра по люлеенето на изкласилите ниви, че кучетата ги ограждат. Лаят им стесняваше своя кръг и Христофор трябваше да хвърля камъни, за да го прокъса.

Прозорците на къщите започнаха да светкат един след друг.

Чу се говор на разсънени хора.

Христофор Михалушев и жената, която в миг на нежност нарече Ева, крадешком се промъкнаха под сенките на дърветата, за да се приберат по-скоро вкъщи.

Говорът на разбудените хора вървеше по стъпките им, но не можеше да ги настигне и в устата на двамината, над които продължаваше да сияе небето, все така горчеше отдавна преглътнатата хапка от плода на познанието...

Битието започна да им разкрива своите тайни. След седем години се роди Макавей, после момчето, което живя само една година. Образът му вече изчезваше от паметта на околните, но остана да живее Червенокосия, чиято душа беше наказана дълго и мъчително да боледува – с просветления, каквито са дадени на най-възвишените сърца, и с мрачни падове, откъдето може да изпълзи само викът...

... – Стар съм вече, за да ме примамиш с ябълката – обърна се Христофор Михалушев към змията и видя, че тя продължаваше да стои неподвижна, опасала цъфналото старо дърво – златиста по гърба, с изумрудени очи, сякаш някой иконописец току-що беше я сътворил. – Отдавна опитах тоя плод и познах в пълна мяра всичко, което може да понесе човешката душа. Само твоята отрова не съм познал още, но дано ме отмине това страдание...

Тръгна си. Стъпи върху опадалата шума на ябълката и под нозете му нежно се обадиха отронените лъскуни от ония клони, които пищно и печално цъфтяха под есенното небе.

Змията го проследи с поглед, но не слезе от дървото. Тя

продължи да стои навита на старата ябълка, стиснала в устата си плода, към който не се протегна ръката на учителя...

Стоеше и навярно чакаше друг човек – млад, още не познал измамните радости на живота, или още нероден, който тепърва ще зачене тук, между обгърнатите от запустението дървета.

Защото змията беше мъдра твар и знаеше, че нищо на света не е вечно, че това, което ще потъне под водата, един ден отново ще възкръсне.

А възкръсналото е по-трайно и по-мъдро, защото е дошло от лоното на смъртта.

РАНО СУТРИНТА ПО ПЪТЯ се зададе Горския цар. Пушката му люлееше цевта си и тя посветваше от изгрева. Пред него вървяха четирима души с брадви. Стоманата на техните сечива също блестеше от зората и в походката на подранилите пътници, въпреки възрастта им, която се издаваше от техните побелели коси, Христофор Михалушев долавяше бодростта и свежестта на априлската заран. Отначало помисли, че Горския цар рано-рано е спипал тия браконieri в отсрещното сечище и ги кара в града, за да ги предаде на властта – върви на няколко крачки от тях, както е прието да се карат арестанти, но после, когато учителят се заслуша в разговора им (те си разказваха нещо и се смееха), когато видя накъде отиват (мъжете свиха край реката и поеха към селото), разбра, че работата е друга...

Невероятно светли и свежи бяха априлските утрини в поречието на Огоста. В топлината на слънцето, която се усещаше не само с тялото, но и с мислите на човека, имаше особена прохлада, която можеше да се долови в тоя край единствено през пролетта: това беше хладинката на още незатоплените вирове, тръпчивият дъх на мъзгата, засълзила по лозниците, влажният аромат на цъфналите дървета.

Всичко се сливаше в едно усещане за младост, за вечност, и макар че това усещане беше измамно, бързотечно, какъвто е и самият живот, душата се възземаше над своите грижи дори оная, на която съдбата вече бе преподала своите горчиви уроци, – възземаше се, очистена от делничното и тленното и се оставяше пчелите да жужат в нея като в сребристо дърво...

Тая пролет бе заличила със зеленината си и с белотата на цъфналите дървета всички рани на сринатото село: не се виждаха нито основите на някогашните къщи, нито неприбраните тук-там изгнили вече дъги от стари бъчви, нито натрошените делви, от които още се носеше кисел дъх на туршии...

Всичко цъфтеше – дори най-дребната трънка, дори изсъхващото дърво, на което бе останал един-единствен жив клон...

Четиримата мъже, закрачили пред Горския цар, пътуваха натам и щом чу първите удари на брадвите, старият учител разбра за какво са дошли.

Наставаше последният час на изчезналото село.

В съзнанието на много негови жители, заселени другаде, тоя кът отдавна беше мъртъв. Те не намираха време да наминат насам, където са родени и отраснали, където са гробовете на техните близки. Дори и да дойдеха, не се задържаха много: обираха някоя дюля или орех (ако друг не беше направил това преди тях) или изкопаваха от родния си двор луковици на зюмбюли и лалета, за да ги засадят за спомен по балконите на своите нови домове.

Христофор Михалушев винаги беше се учудвал как могат тия хора – стари дървета, изскубнати от тукашната пръст – така бързо да пуснат корени другаде, как могат да се прихванат на чужда земя, без дълго и мъчително да боледуват...

Той беше друг човек – по-образован от тях, живял по други краища – и изглеждаше по-реално именно той най-лесно да се прости с това забутано между хълмовете селище. Какво имаше да губи? Бе доживял до пенсия. Платиха му добре за съборената къща, купи си двор в покрайнините на съседния град, близнаците от Чупреново построиха там къща и му дадоха един етаж, отгледа дръвчета, засади цветя. Градът е друго – асфалтирани улици, магазини, автобуси. Ако искаш, иди на театър, ако искаш, седни в кафенето. Има специално кафене за пенсионери: по цял ден играй на карти и си пий кафето.

Ударите на брадвите прекъснаха мислите му. Ехото им се настигаше, падаше и редом с него падаха цъфналите дървета в покрайнината на сринатото село. Мъжете подвикваха, влачеха отсечените овошки и ги натрупваха край улиците. Работата ги увеличаше, развеселяваше ги (навярно бяха пийнали, преди да започнат сечта) и учителят виждаше как някогашното село започваше да оголява под брадвите им, да става по-просторно, по-сиво и някак чуждо: той имаше усещането, че за пръв път вижда избелелите склонове край реката, леко заоблени, с невпечатлявали го досега белези като глава на момче, насила остригано, в чиито нозе лежат великолепните му къдрици...

Вечерта секачите се отбиха при чешмата отвъд воденичната вада, пиха вода, после дълго се миха и поеха към завоя на реката, зад който се виждаше железопътният мост. Горския цар не си отиде с тях. Видя учителя да сече дърва за печката, лъхна го мирисът на току-що закладения огън и като опипа джобовете на жилетката, за да открие някоя цигара, се запъти към къщата. Поздрави стопанина, избърса покритата с прах козирка на фуражката си, която светна като полирана, и намести отново кокардата точно по средата на челото, където преминава мислената линия на носа, както обичаше да се изразява той. После взе една главница от печката, замижа, защото пушекът ѝ залютя в очите му, и блажено вдъхна, изсвистявайки с ноздрите си, ароматния дим на тютюна.

– Изпопрехме се! – каза той, примъкна едно столче и подпря гръб до стената. – Погледни ръцете ми на какво заприличаха. Няма как – и аз трябваше да помагам. То един трънак! Всичко цъфнало, изпоплело се, лози се увили по дърветата, къпинак... А трябва да се изтреби и разчисти, преди да дойдат тракторите.

– Какви трактори? – погледна го учителят. – Какво ще правят в селото?

– Ще го разорат... Нищо не трябва да остане на дъното, когато дойде водата.

– А кога ще дойде тая вода?

– Ще дойде някой ден... Нали все вдигат стената, все я насипват... Из града говорят, че баира имал карстови пещери.

Спрели работата и се захванали да го проучват... То ще стане една, ако водата напъне и прокъса баира...

– И ти побърза да доведеш секачите?

– Аз не ги водя по свое желание. Изпълнявам нареждане.

– И го изпълняваш точно сега, когато дърветата са цъфнали?... Не се ли свива сърцето ти, като гледаш как падат старите ябълки и череши, по които си се качвал някога, като дете?

– Щом ти е наредено да сечеш дървото, какво значение има кога ще вземеш брадвата? – погледна го Горския цар и плю, защото догорялата цигара бе опарила устните му. – Ти си служил войник и знаеш, че заповедта се издава не да се обсъжда, а да се изпълнява.

– Служил съм войник отдавна, но и тогава, и по-късно съм се мъчил да пренебрегвам това унизяващо човека правило. Знаеш, че съм мекушав човек, но мен никой не би могъл да ме застави да вдигна ръка на цъфнало дърво... Цял живот съм учил деца и когато видя през април бяла от цвят фиданка и затичали дечурлига край нея, си казвам: “Господи, заслужава си да живее човек, въпреки всички страдания...” За мен цъфналото дърво е като дете – може да се подсмиваш на моите думи, но аз така мисля. Дори най-старото дърво, издълбано от кълвачите, и то е дете, защото се радва на слънцето с младо сърце и цялото е пронизано от светлина. Земята навярно много бързо ще остарее – продължи учителят, – ако не цъфтяха дърветата и веднъж в годината не я връщаха към първоизвора на всичко – към младостта... И ти, който можеш да стреляш по човек, ако чуеш брадвата му в някоя сечина, тръгна да изстребваш цъфналите дървета?

– Аз съм неук, даскале, и не умея да говоря дълбокомислено като тебе, но едно ще ти кажа: има ли значение кога ще отсечеш дървото, щом ти е наредено? И през пролетта, и през есента – все ще го видиш да лежи в нозете ти...

– Ще лежи в нозете ти, но през есента все пак е друго. Голото дърво е като остарял човек: можеш да го пожалиш, можеш и да му речеш, ако е зло сърцето ти: “Сбогом, ти поживя време ти е...” А най-добре е то да падне не от брадва, а от буря или мълния. Така е отредила природата и това е най-мъдро.

– То човекът не може да оцени добротата на ближния си, та дървото ли ще я разбере? – погледна го с насмешка Горския цар. – Ако много разбираше, дървото нямаше да стои безропотно и когато брулят плодовете му, и когато дойдат с брадвата. Но какво да философстваме повече? – надигна се от стола гостенинът и намести очилата си. – Аз така мисля: всеки да си гледа работата и със своя ум, доколкото го има, да решава. На мен ми плащат сега да сека дърветата ще ги сека. Утре могат да ми кажат: “Засаждай фиданки на същото място” – ще засаждам. Така ги разбирам аз тия работи. А ти можеш да си размишляваш. Вие, пенсионерите, старите даскали, какво друго можете да правите, освен да умувате. Само това май ви остана...

Стегна каишките на гумениците си, метна пушката през рамо и без да каже сбогом, защото винаги се дразнеше, когато започнеха да го поучават, сви по пътеката край реката.

Христофор Михалушев не излезе да го изпрати.

Сякоха още два дни, оголиха цялата долна част на селото в низината край Огоста и когато стигнаха до шосето, спряха. Сигурно някой началник на Горския цар беше наредил да се започне засаждане на дръвчета край пътя за Петрохан (имаше призив за озеленяване на пътищата) и оня с лъскавата козирка беше повел своята дружина натам.

Дойде камион да прибере отсечените овошки. Натрупани една върху друга, те приличаха на големи преспи, които бързо се слегнаха от априлското слънце и изгубиха блясъка си.

Работниците мятаха стъблата в каросерията, замижали срещу облака от сухи цветчета, който ги удряше в лицата, шофьорът откарваше вършините, пак се връщаше и след камиона му, чийто пукот се носеше над някогашните дворове, оставаше гола земя, където все още продължаваха весело да цъфтят лалета, момини сълзи, зюмбюли и нарциси, пощадени от гумите на автомобила.

Христофор Михалушев гледаше как оголява селото, как онемява, лишено от шумоленето на дърветата и от песента на прогонените птички, и му се струваше, че вижда като на длан не тоя познат до болка кът, а душата си, през която са минали ония с

брадвите и са я посипали с трески от съборените дървета – тънки като бръсначи трески, чието докосване раждаше пареща болка.

Някога един приятел беше му казал: “Човек като тебе, с такава болезнена душа, едва ли ще доживее до бели коси...”
Беше сигурен в думите си, а излезе лош пророк. Ето, Христофор Михалушев вече пътуваше към седемдесетата си година и въпреки всичко, което беше преживял досега, въпреки горчилките и нещастията, беше успял да съхрани в душата си човечността и надеждата. И когато се питаше какво му е давало сили за живот досега, си отговаряше: това, че никога не съм бил безразличен. Той правеше свои чужди тревоги и грижи, които му причиняваха болка, но едновременно с това чуждата съдба беше като главня, която се докосваше до въглените на неговия душевен огън и не им даваше, ако вече догарят, да изчезнат под пепелта... В живота си той най-много се боеше от безразличието. Струваше му се, че ако доживее до такъв ден, душата му ще заприлича на топлиците отвъд реката, където жените лете топяха гръсти: тиха, застояла вода, покрита с мазните повлекла на жабуняка, над чиято повърхност се пукат вонящи мехурчета.

Той си мислеше сега за отсечените овошки. Защо го болеше, когато всичко му беше ясно: водата идеше – ако не сега, след две или след три години щеше да залее цялото поречие. И какво значение имаше дали дърветата ще бъдат отсечени, или ще останат да гният на дъното? Това нямаше никакво значение, той го знаеше добре и приемаше идването на водата като нещо неумолимо, пред което човекът е безсилен, но не можеше да се примири с настървенията на хората да унищожат онова, което дава плод и радва душата. Когато обикнеше нещо, учителят се привързваше към него. Това можеше да бъде човек, лозница, синигер, който мъти в хралупата на някоя стара круша... Радваше се, когато ги видеше, мислеше за тях, вълнуваше се. Близо четири десетилетия той беше учител на селските деца и поотделно беше преживял детството на всеки свой ученик с радостите и немирствата му, с болестите и нещастията. От малцина беше видял добро – децата порастаха и го забравяха, заети със своите грижи. Някои дори се подиграваха с него: наричаха го скъперник,

саможив човек. Над болния му син също издевателстваха понякога, особено лете, когато умът на Макавей се помътваше. В такива минути учителят си спомняше старата приказка за оня, който паднал в една вълча яма и три дни викал, без някой да го чуе: “Ти, който и да си, ако ми подадеш ръка за помощ, цял живот ще те благославям и роб ще ти бъда...” Минал един човек, чул го, пуснал въжето, което носел, и го издърпал. Оня стъпил на поляната, поел си дъх и без дори да му поблагодари, отминал, сякаш нищо не било се случило. Човекът с въжето също поел по своя път, като си казал: “Я да бързам, че оня може да ме настигне и от благодарност и въжето ми да вземе...”

Спомняше си тая приказка, за да се поразвесели, и макар че не виждаше себе си в ролята на спасителя, беше му приятно да мисли, че на мнозина е подал ръка и доколкото е имал сили, ги е извел на пътя...

През целия си живот той беше се чувствал отговорен за своите ученици. Ако някой от тях, станал вече възрастен мъж, се отличеше с добри дела, заради които хората го тачеха, учителят мълчаливо се гордееше с него, уверен, че и той е помогнал с нещо, може и съвсем малко да е, за извисяването на тоя човек. И, обратно, когато пороците завладяваха нечия душа, която учителят също се е мъчил да моделира някога, и глината се е оказала податлива под пръстите му, той мислеше нощем, в безсъниците си, за тоя човек, който, ако срещнеше някогашния си учител, дори “добър ден” можеше да не му каже – и страдаше за него. Това бяха вълнения, от които не можеше да се отърве до старостта си. За него тия вече побеляващи хора, успели или неуспели в живота, си оставаха членове на едно голямо семейство, чийто дом беше училищна сграда, оставаха си деца, които тичаха към класните стаи с измачкани тетрадки и учебници под мишница и на прага, под звуците на училищното звънче, ги чакаше той – млад, развеселен от виковете им.

Христофор Михалушев можеше да възкреси в съзнанието си техните момчешки образи, да види неподстриганите им вратове или оголелите под бръснарската машинка тилове, по които синият духнати през междучасието прашинки от химически молив, да си припомни случки, които са го развеселявали или

дълбоко са го огорчавали... Мислите за тия хора, които един по един бяха минавали през душата му и бяха се отдалечавали от него – едни с неизразена благодарност, други с облекчителна въздишка и безразличие, – го безпокоеха, понякога го обиждаха и той в такива часове си мислеше, че е най-разумно да се обърне единствено към себе си, както правят не един и двама негови познати. Малко ли грижи и тревоги има всеки човек, та да поема на гърба си и чужд товар? Опитваше се да постъпи като тях, но разбираше, че няма сили за това. В такива мигове усещаше, че душата му остава празна: в някой ъгъл се мяркат стари обувки, на закачалката виси избеляла от слънцето риза, мирише на подово масло, училищният звънец бие глухо, сякаш звукът му иде изпод земята, а тия, които Христофор Михалушев е обичал, за които се е измъчвал, ги няма... Ослушваше се, усетил подскачането на отронено камъче, и помисляше, че идва някой, а разбираше, че в душата му пада суха бучка, съборена от лалугер: гола, като изгоряла от летен зной равнина, мълчеше тая душа и той се сепваше от пустинното и безмълвие. Тогава отприщваше яза, чуваше как се понася водата на възпоминанията, как дипли пяна по гребените на вълните си, как носи отронени цветчета на череша и клечорляк, как весело бълбука из подмолите – и се усмихваше, усетил подмладена земя под нозете, дошъл като блуден син при себе си, при ветреца, който гали ноздрите му, при болката от лявата страна на гърдите, където е най-незащитимото от всичко на света – сърцето.

ГОРСКИЯ ЦАР КАЗА, че тракторите ще дойдат, и те не закъсняха.

Както си седеше до вратата на къщата и чистеше ориз, за да сготви супа за обяд, Христофор Михалушев чу моторен пукот към железопътния мост. Отначало помисли, че това е боботенето на драгата – може би е наближила нече насипа на линията и вятърът донася всичките ѝ шумове, дори скриптенето на ситата се чува, – но после, когато видя облак прах по коларския път отвъд реката и пукотът се усили – накъсан, рязък, с ламаринени иззвънявания – той разбра, че към селото са се запътили трактори. Макавей, който стържеше с парче стъкло една дъска на лодката, също вдигна глава и потърси пролука между върбите,

откъм които идваше това трещене. Видя три трактора, нагазили в брода на реката. Оранжевите машини хвърляха вода с веригите си, а вдигнатите високо плугове се подрусваха над камъните и светеха, облени от речните струи.

Трактористите спряха от другата страна на брода да се измият и Макавей видя сред нагазилите в реката момчета Горския цар. Той блискаше лицето си, а карабината му лежеше на облите речни камъни. После тракторите отново загърмяха по нагорнището, за да излязат на шосето и да се спуснат към тревясалите дворове, а оня, който ги водеше, мина за по-пряко през средорека и ги дочака в началото на селото. Там бяха минали брадвите на секачите и сега личаха само бурени. Сред тях като малки острови се виждаха цветните градини из дворовете, за които бяха се грижили Макавей и неговият баща.

– Започват... – каза Христофор Михалушев. Ръката му потрепваше и оризовите зърна се разпиляваха по коленете. – Мисля, че ще се заемат най-напред с южната част на селото, където бяха зеленчуковите градини – то не е малко място и дано това им е достатъчно. Когато след години придойде водата, ще имат време да разорат и дворовете. Колко му трябва на такова село като нашето: за по-малко от седмица след плуговете няма да личи, че някога тук са живели хора...

Мислеше, че ще започнат откъм страната на Огоста, но тракторите не стигнаха дотам – завиха по първата улица, където воденичната вада се вливаше в реката, и наближиха най-крайния двор. Той се виждаше като на длан, защото секачите бяха изстребили всички дървета. Трактористите спуснаха плуговете и докосването им до земята се усети в учестения ритъм на моторите: те не боботеха гъсто и равно, както по пътя за селото, а виеха и се тресяха, защото плуговете се впиваха в дебели корени или пък не можеха да разкъртят скритите в тревата основи на сринатите къщи. Когато успеяха да се освободят от плена на камъка и мъртвото дърво, те подскачаха така, че навярно главите на трактористите се удряха в брезента на кабините, и после моторите пак успоредяваха своето бумтене, което ставаше весело, енергично, и по него човек можеше да познае, че

тракторите разорават пръст, която е обработвана и не им се съпротивява...

Макавей щеше да продължи работата си над лодката и стружките щяха да излитат изпод пръстите му, но пукотът на тракторите го правеше неспокоен. Те не оряха някогашните зеленчукови градини до брега на Огоста, както мислеше баща му, а прекосяваха един след друг селските дворове (по рязкото им трещене Макавей безпогрешно разбираше къде са били оградите – там плуговете задираха в камъните и машините започваха да боксуват), виждаше как правят завой и до първата бразда започва да чернее втора, до нея трета...

Христофор Михалушев не разбра кога Макавей тръгна към селото. Ако беше отгатнал намерението му, щеше да го спре или да тръгне заедно с него, защото се боеше от срещата на момчето с ония, които бяха дошли да разорават дворовете. Но сега беше късно: ако му викнеше да се върне, Макавей нямаше да го чуе, защото вече прекосяваше пясъчната ивица, която се докосваше до най-крайните дворове; ако тръгнеше след него, щеше да стигне в селото едва тогава, когато трактористите вече щяха да бъдат разорали техния двор. Въпреки това той дръпна от печката тенджерата с ориза да не прелива – закопча гумениците си и тръгна по сенчестата страна на пътя, където в знойния ден се усещаше прохладата на върбовите клони.

Тракторите продължаваха да орат. Пукотът им ставаше порязък, когато обръщаха – тогава момчетата форсираха моторите, – и после пак се понасяше равномерно бумтене. Учителят видя съвсем ясно браздите, които се диплеха след плуговете, видя и Макавей: той крачеше из тях и се навеждаше, сякаш беше изпуснал нещо в пръстта и го търсеше.

Машините навлизаха в Михалушевия двор.

Подпорите на лозницата изпукаха и паднаха. Стеблото на асмата се оплете в плуговете, опита се да ги спре, но те я скъсаха като старо, разнищено въже. Лозницата излетя изпод тях, подхвърлена от скоростта, направи опит да се задържи във въздуха, размахала своите ластари, но нейният полет беше съвсем

кратък – при следващото връщане на тракторите плуговете я затрупаха с пръст.

И тогава Макавей се хвърли пред машината, която първа влезе в Михалушевия двор. Хвърли се изведнъж – така, както бе изхвъркнал из храстите, когато италианците избиваха фазаните, и трактористът, наведен да запали цигара, едва успя да спре машината, за да не го премаже. Видя на две стъпки от себе си огнено червена коса, бледо лице и трескави очи, видя вдигнати към небето ръце, със свити юмруци, които бяха така стегнати, че пръстите изглеждаха като восъчни.

– Ти какво? – показва глава из кабината трактористът и на облото му, червендалесто лице, лъснало, сякаш полирано от утринното бръснене, се изписа не толкова изненада, колкото уплаха от това, което можеше да се случи. – Искаш да те смачкам с веригите, а? Знаеш ли, че както палех цигарата, ако случайно не бях вдигнал глава, сега щеше да лежиш сплеснат на пита?

Макавей не му отговори. Той стоеше все така блед пред спрялата машина, усетил в лицето си горещото дихание на мотора, което го пареше като гърло на пещ, и все така стискаше вцепенените си юмруци пред прашните фарове на трактора.

В тия восъчнобледи ръце, в стиснатите устни, в мълчаливо взрениите очи, чиито зеници пламтяха от треска, имаше непримиримост и закана. Макавей стоеше сред цветята, които беше обичал – росни от утрото, нищо неподозиращи цветя, – стоеше сред тая градина, където беше минало детството му, дребен пред огнедишащата машина, и трактористът, като го гледаше през прозорчето, разбираше, че застаналият пред него човек няма да се помръдне, дори ако машината трябва да мине през трупа му.

– Ти луд ли си? – отвори вратата на кабината той и се наклони да слезе. – Аз оранта ли ще гледам, или ще се разправям със смахнати?

Докосна крак до земята, приближи към него – нисък, набит, сякаш излян от чугун – и го блъсна с юмрук по рамото. Имаше силна ръка и Макавей отскочи от удара, но не падна. Задържа се, само ризата, изскубната из панталона, се изду зад гърба му. Трактористът помисли, че внезапно появилият се човек ще се уплаши от удара и ще побегне, но видя, че той отстъпи само

крачка назад, наведе се и един камък, докопан от ръката му, свирна във въздуха. Свирна, но не улучи застаналия срещу него, а шибна кабината на трактора и отскочи.

Чули звънтенето на ламарината, другите трактористи също спряха и слязоха да видят какво се е случило. Камъните полетяха и към тях. Те приклекнаха зад веригите да се закрийт, както бяха правили в детинството си при краткотрайните момчешки войни. Тая схватка дори малко ги развесели, защото не бяха очаквали подобно събитие в обезлюденото село, но когато камъните заваляха като градушка и едно плексигласово прозорче изтрещя и се разцепи от удара, с кратки прибежки започнаха да обхождат нападателя, чието лице беше станало червено, като косата му. Обхождаха го и поглеждаха дали не идва Горския цар, който само за минута можеше да въведе ред със своята карабина, но зърнаха фуражката му да се мярка по пътя, който води към града.

Навярно отиваше там по срочна и много важна работа, щом не им се обади.

Когато Христофор Михалушев, задъхан от жегата и от бързането, влезе в родния си двор, наполовина разоран и изпотъпкан от тракторите, Макавей вече не беше там. Ризата му се развяваше отвъд Огоста, към сечините, и ония, които бяха го гонили, се връщаха през пясъците, неуспели да настигнат беглеца и да му дадат заслуженото.

Учителят видя старата лозница, чиито смачкани листа се показваха между буците, видя луковиците на изскубаните цветя, изпорязани от плуговете, и си тръгна край спрелите машини с примирението на много виделия и много преживелия човек, който отдавна предусещаше тоя миг и беше го приел в мислите си, но не се надяваше, че ще настъпи толкова скоро.

Макавей беше се прибрал преди него. Вървеше по двора и не каза нито дума, когато видя баща си да идва откъм селото. Очите му бяха все така трескави, движенията – нервни, а изскубаната из панталона риза висеше край слабоватото му тяло. Седнаха да обядват. Макавей само докосна лъжицата до устните си, с мъка преглътна недоварените оризови зърна, които се

раздробиха между зъбите му, и стана. Трактористите продължаваха да орат из селските дворове и стъклата на прозорците леко позвънваха от тяхното боботене. Макавей излезе на двора, но не остана дълго там, защото звуците на моторите ехтяха непоносимо в ушите му. Влезе в стаята си, затвори добре прозореца, сложи хартийка в ключалката на вратата, но тътнежът на машините продължаваше да се долавя приглушено, като далечен трус, който се усещаше от прозорците и от сърцето му.

Учителят помисли, че Макавей се е успокоил и чете нещо, което го отвлича от мисълта за преживяното, но видя, че синът му лежи на кревата и гледа втренчено към тавана. Лежи несъбул сандалите си, с отпуснати длани, които изглеждат необикновено плоски и бледи върху тъмносиньото одеяло, а гърдите му нервно потръпват, разтърсвани може би от плач.

Не влезе при него, въпреки че искаше да поседне до леглото му и да го успокои – с думи, с поглед, с усмивка, зад която ще се помъчи да скрие тревогата си. Остави го сам – може би така по-скоро щеше да се утаи онова, което заливаше душата му така, както през дъждовните пролети Огоста превземаше с мътната си вода поречието.

Ще се утаи на дъното и пред очите му ще просветне.

През нощта Макавей дълго не заспа. Мятане се, сякаш някой, легнал под кревата, блъскаше с гръб пружината му, викаше насън, обясняваше някому нещо, който навярно не го слушаше, защото Макавей упорито продължаваше да повтаря все едно и също, все едно и също...

До Христофор Михалушев достигаха всички негови думи, всички шумове, защото стената беше тънка и вибрираше като мембрана.

И през другите, по-спокойните нощи, учителят спеше малко, защото сънят бяга от очите на старите хора, но сега разбираше, че няма да мигне до сутринта. Пред очите му се нижеха ту бавни, ту нервни и накъсани картини вчерашния ден. Виждаше тракторите в двора на своята родна къща, виждаше обзетия от ярост Макавей, който хвърляше камъни по дошлите да

разорават цветните лехи, без дори да ги забележат, виждаше Горския цар, запътен към града с вечната карабина на рамо и с врасналата в главата му фуражка. Учителят проследяваше пътя на оня, който болееше за буквата на закона, виждаше разтегнатата му жилетка да се люлее край размаханите от бързия вървеж ръце и си мислеше защо този човек, който можеше да каже на трактористите: “Идете да орете край реката и оставете тия дворове за по-късно – момчето е болно, грижило се е за цветята и го боли, като ги тъпчете с веригите...” – не каза това, нито дойде да успокои Макавей, а тихомълком се изниза и тръгна към града, за да разкаже там, където е нужно, за случилото се.

Съвестта му е чиста: единият тракторист удари Макавей, а Горския цар не го е докоснал, дори дума не му е казал. Защо да се меси – той е по гората и по рибата... Но е длъжен да донесе в града – това повелява пагона на неговата куртка от зелено сукно, която облича само в големи празници, за да му служи още много години...

Христофор Михалушев беше прав, като обвиняваше Горския цар. Ако този неумолим господар на поречието имаше малко човештина в душата си, вчерашната неприятност нямаше да се случи и Макавей спокойно щеше да обикаля своята лодка и да вижда насън нейното първо плаване, а не да се мятат като ранен на леглото.

Но най-много старият учител обвиняваше себе си.

Като премислеше редица свои деяния и постъпки, той разбираше, че твърде лековерно се е мъчил да разплита възлите на сложни житейски въпроси. През всички години от своя живот, минали под училищната стряха, той беше учил децата на доброта, на преклонение пред красивото и благородното.

Пролет извеждаше своите ученици на разходка край Огоста и ги учеше да се радват на пеперудите, да съзерцават сините цветчета на метличината, които се показваха сред рехавите стебла на житата. Децата го слушаха, следяха с поглед лъкатушенията на пеперудите – една феерия от размятани в небето багри, – късаха цветчетата на метличината и правеха от тях букети, за да зарадват родителите си. Само едно от момчетата – най-слабият ученик на Христофор Михалушев – гледаше с

безразличие това, на което се възхищаваха другите, и говореше: “Татко ми каза, че пеперудите трябва да се избиват, защото от яйцата им се въдят гъсеници и съсипват овошките. А метличината трябва да се скубе, защото е плевел и души житото...”

Учителят не обичаше това момче, което толкова рано беше станало безчувствено към красотата на околния свят. В двубоя между доброто и злото, между ангела и дявола, както образно си го представяше той, в това дете беше победило тъмното, делничното, а не онова, което просветлява душата.

Така мислеше тогава Христофор Михалушев и така възпитавахе учениците си.

Сега, като премислеше много свои дела и постъпки, той се питаше: “Дали не бях прекалено възторжен тогава и не възпитавах добродушни наивници, лишени от съпротивителни сили, които можеха да станат лесна плячка в лапите на живота? Не възпитавах ли така и своя син? Той имаше открита душа и всяко докосване до нея пораждаше болка или възторг. Аз трябваше да намеря защитни средства за тая душа и къде ги потърсих: в стремежа към красивото. Вярвах, че то не само възвисява, но и лекува, а разбрах, вече на преклонна възраст, че стремежът към красивото отваря дълбоки рани, които трудно зарастват. Аз поведох из разрушеното село и пристрастих към цветята своя болен син – вече зрял мъж, когото и досега наричам м о м ч е т о, защото той си остана едно голямо дете, – поведох го да ги обикне, да се пристрасти към тях, тъй като мислех, че обичта просветлява, и не вярвах, че тя така ще го нарани. Животът ден по ден започна да учи моите ученици на практичност и ако е останало нещо от онова, което исках да им дам някога, то сега едва ли е по-голямо от синапово зърно. Само моят син остана като огледало на наивните ми някогашни намерения. Може би поради болестта животът не успя да го отклони по друг път, да го направи практичен и съобразителен, да го излекува от наивната прямота, зад която не можеш да се скриеш и която те прави като мишена, забучена в голо поле, видима отвсякъде... И ако имам грях към някого, може би най-голям е грехът ми към моя собствен син...”

Реката шумеше, заспиваше. Отдавна беше минало полунощ. Тревата се обаждаше, сякаш по нея вървеше някой – може би беше вятърът.

Христофор Михалушев усещаше, че друга мисъл се мъчи да освободи крилете си от стисналите ги тъмни ръце – така, както ангелът, който му се привидя в дъждовната нощ върху църковния покрив, се мъчеше да отхвърли от раменете си сатаната. Крилете на тая мисъл бяха дълги, изваяни от светлина, и всяко тяхно перце светеше в безсънната нощ, докато Макавей се мятеше на леглото в съседната стая и пружината звънтеше глухо и протяжно под него.

“А може би съм бил прав, като съм се мъчил да възпитавам хора с меко сърце, с очи, отворени за красивото и доброто – говореше си Христофор Михалушев и гледаше как тия родени от въображението му криле хвърлят меки отблясъци по стената. – И ми се ще да вярвам, че оттатък реката и отвъд планината, и зад морето е имало, има и винаги ще има такива хора, които само на пръв поглед изглеждат наивни в своята доброта и възвишеност, защото те служат не толкова на днешния ден, колкото на бъдещето... Аз навярно изглеждам смешен само на ония, които мерят всичко със собственото си благополучие. Ще ми се да вярвам, че ще се намерят хора, които да кажат добра дума за мен – ако не сега, то тогава, когато вече няма да ме има на земята...”

Шумът по тревата се усили. Навън вървеше някой – обикаляше къщата, оплиташе я със стъпките си като с тъмна паяжина. Старият учител стана и излезе. Не видя никого освен зората, чието зарево светеше като нажежена жичка по ръба на хълма.

В съседната стая най-последно беше се възцарила тишина. Макавей спеше несъблечен – така както легна още вчера следобед – с отпуснати ръце върху одеялото и с прашни сандали, очертали върховете си зад избеляващите от утрото стъкла на прозореца.

ОНИЯ, ЧИИТО СТЬПКИ Христофор Михалушев предусещаше в дрезгавия час на зазоряването, дойдоха по-късно, когато слънцето беше прекосило вече половината небе и откъм топлиците се носеше пропито с дъх на водорасли жабешко подвикване.

Автомобилът се приближи тихо, скри се в сянката на една стара круша край пътя и спря. От него слязоха двама души и тръгнаха към къщата. Макавей беше под сайванта, при лодката, и не ги видя, но Христофор Михалушев внимателно наблюдаваше приближаващите се. Бяха около четиридесет годишни мъже – единият висок, рус, с късо подстригана коса, с очила, чиито позлатени рамки посветваха, другият – среден на ръст, набит, с гъст черен перчем, паднал над челото му и закрил цялата дясна вежда. Имаха еднакви сиви костюми. Ако не бяха различните по цвят ризи и вратовръзки, учителят щеше да помисли, че непознатите са облекли своите униформи и идват тук по служба.

Двамата мъже спряха до воденичната вада, продумаха си нещо, после погледнаха към шофьора, показал се през прозорчето на колата, направиха му някакъв знак, на който той отговори утвърдително с кимване на главата, и се запътиха към къщата, видели под стряхата стария учител.

Поздравиха го, огледаха крадешком поляната, след това – брега на Огоста и заговориха за горещината: още е далече лятото, а припича като през август! – после започнаха за драгата, която скоро щяла да прокопае железопътния насип и да се прехвърли в тукашните пясъци. Макавей чу разговора, но не се показва изпод сайванта, защото помисли, че това са приятели на баща му от горните села, отбили се да го видят. А учителят слушаше разговора на двамината и разбираше, че са дошли за друго, но започват от по-далече. За това му говореха и погледите им, които уж незабележимо от него опипваха къщата, поляната, пътеката край реката. Оня, чиито очила посветваха с позлатените си рамки, остана при него и му заговори нещо, което старецът слушаше мълчаливо и лицето му побледняваше, а другият, навярно видял недовършената лодка, тръгна към сайванта.

Макавей изгледа непознатия мъж с падналия над челото перчем, който се приближаваше откъм единственото празно

място между лодката и стената, и първата му мисъл беше, че той среден на ръст, набит човек иска да му прегради пътя. Но после видя как пръстите на непознатия внимателно опипаха борда на недовършената лодка, напречните ребра, извитите дъски до стената.

– Кой е майсторът на тая лодка? – вдигна лицето си той и Макавей видя как окото му, засенчено от перчема, блесна като стъклено. – Виждам, че не много опитна ръка е пипала.

– Прави я един майстор от града, дърводелец. Аз му помагам – каза Макавей.

– Личи, че няма обиграна ръка – продължи непознатият, – сглобките са добри, ребрата здраво са закрепени за кила, но дъските са извити неумело и повече подхождат за дъги на бъчва, отколкото за обковка на лодка... Оня, който се е заел да прави плавателен съд, трябва да има ръка на скулптор или на ювелир. Тънка работа е това. Лодката трябва да стои като лебед над вълните да ти е драго и от брега да я гледаш, и да плаваш с нея!.

Макавей не му отговори нищо. За него дърводелецът от града беше недостижим майстор, но човекът, който сега обглеждаше с опитно око лодката, навярно разбираше много по-добре от него тънкостите на тоя занаят.

– Имам приятел, прочут майстор на лодки – продължи да разказва непознатият, който започна да става все по-симпатичен на Макавей. Цял живот е работил по корабостроителниците. Най-хубавите лодки, които не плават, а се хлъзгат като гларусови пера по вълните, са направени от неговата ръка... Гледал съм го как работи – той не държи рендето, а свещенодейства!... Направи лодката, почука я, а тя пее като цигулка... Научих, че сте започнали да правите лодка тук и казах за нея на майстора, комуто гостувах неотдавна. Той много се интересува докъде сте стигнали, искаше сам да дойде да види, да ви покаже, но е вече твърде стар и болен. “Доведи момчето при мене – рече ми, – искам да се запозная с него, да си поговорим.” Майсторите на лодки и майсторите на цигулки си приличат – те крият тайните на двуето изкуство и ги доверяват само на ония, в чиято дарба дълбоко вярват. Може би старият майстор, комуто разказах за недовършената лодка, е решил на тебе да довери тайните си...

Как сладко говореше тоя човек! Макавей го слушаше и очите му се наливаха със светлина.

– Аз съм се накарал да пътувам към града на майстора. Ще остана там да му погостувам. Ако искаш, можеш да дойдеш с мене. Ще поседим в работилницата му, да погледаме как майстори лодките, ще се разхождаме край морето. А може и да поплаваме с най-хубавата лодка на стареца – платната ѝ я носят като светкавица над вълните.

Макавей искаше да изкрещи: “Искам!”, но първо трябваше да попита баща си.

Заобиколи лодката, излезе на поляната и видя, че старият стои до стряхата смъртноблед, поддържан подръка от високия мъж с очилата, чиито рамки посветваха от прижуриящото слънце.

– Лошо ли ти е, тате? – затече се към него Макавей.

– Нищо. От горещината е. Ще ми мине – помръдна устни той и се отпусна на един стол до стената.

Макавей му донесе вода. Старият отпи глътка, намокри челото си и видя, че над върбите се вдигат птици и крещят – нещо ги е подплашило.

– Видях недовършената лодка – каза човекът с черния перчем и разкопча ризата си, защото вратът му лъщеше от пот. – Говорих с вашия син да го заведем при един прочут майстор на лодки: да му покаже някои тънкости. То работата не е само да се сковат дъските. Трябва да се усети душата на дървото.

– Познавам майстора. До него се стига лесно, но обратният път е труден – каза глухо учителят и продължи да гледа в празното небе, където се изгубиха птиците. – Ти ще отидеш, моето момче. А аз ще чакам да се върнеш и да ми разкажеш всичко. Ще чакам и ще пазя лодката под сайванта.

Видя, че очите на Макавей се смеят – така, както са се смели в най-щастливите мигове на живота му.

– Колата ни чака – каза тъмнокосият. – Вземи си топла дреха.

– Защо ми е? В тая горещина дори ризата тежи на гърба ми..

– Там, където живее майсторът, може да е студено – погледна го баща му. Пепелта на знойното небе сивееше в погледа му.

Макавей целуна сухата буза на стария и тръгна с обути на бос крак сандали и само с един пуловер под мишница. Вървеше пред двамата в сиви костюми, които го съпровождаха на няколко крачки от него, и му се искаше да затича, защото от съзнанието му не изчезваше мисълта за майстора на лодките, който трябваше да му повери тайната на своето изкуство.

Вървеше, без да подозира къде го водят, без да се обърне, за да види, че баща му плаче, опрял лицето си на стената, че домът, внезапно опустял, скрипти от риданието на стария човек, сякаш всичките му греди са обхванати от дървояди.

Лодката на непознатия майстор, тънка и лека като гларусово перо, плаваше пред очите на Макавей, който все така се усмихваше, и душата му не усещаше нищо друго, освен далечния, горчив повей на морето.

Макавей замина с двамата непознати. Прахът след колата изтъня, полепна по листата на върбите и по тревата, после ръмна дъждец, отми го и животът отново потече спокойно, равно, сякаш нищо не беше се случило: с подвижването на сойките над поречието, с глухото боботене на драгата, която вече наближаваше железопътния насип, с изтъняващия шум на бродовете, чиято вода след засушаването едва личеше между камъните.

Замина Макавей, изнизаха се седмици, потекоха месеци – и никой не забеляза неговото отсъствие освен баща му.

Овошките прецъфтяха. Червеят тръгна към сърцевината на ябълката. После враната, мокра от септемврийския дъжд, се заклати на чугунените си крака и започна да кълве падналия плод. Поникна кърпикожухът и над поречието се понесе резливия повей на идващата есен. Колко бързо течеше времето!... А Макавей го нямаше. И никой не забелязваше това...

ЕДИН ДЕН, КЪМ ОБЯД, по шосето отново се зададе автомобил. Учителят помисли, че може би идват италианците, защото вече беше започнал ловът на фазаните, но видя, че колата е стара и пълзи бавно, а не съска с гумите си като сребристите

лимузини на чужденците, които бяха вдигали прах миналата есен по това шосе. Задалата се откъм завоя на реката кола – тя беше такси – бавно местеше своята сянка по чакълестата настилка, сякаш седналият до кормилото не познаваше добре пътя или пък взеше човек, който внимателно се вглеждаше наоколо и търсеше нещо.

Колата изкачи възвишението, откъдето преди години започваше селото, и се изгуби зад избуялите дървета. Не се бави дълго и Христофор Михалушев отново чу бръмченето ѝ. Автомобилът доближи чешмата, отби се до канавката и спря. Задната врата се отвори и оттам слезе висок гологлав човек, облечен в син костюм. Той се обърна към къщата, чийто комин белееше над дребния върбалак и пушеше. Каза нещо на шофьора и тръгна към брега на реката, където се виждаше единствената оцеляла къща.

Христофор Михалушев, застанал под стряхата, наблюдаваше идващия. Беше непознат човек, не тукашен, ако се съдеше по кройката на костюма му: прибрано към тялото едноредно сако с два дълги шлица под талията, от което полите на дрехата свободно се развяваха, и широк панталон, който при всяка крачка разлюляваше крачолите си и те откриваха черни островърхи обувки. Времето беше горещо и разхлабената виолетова вратовръзка на непознатия висеше под широката му долна челюст, гладко избръсната, лъснала от пот, каквато беше и цялата глава на пътника – гола, сякаш полирана от ръката на бръснаря.

Човекът със синия костюм вървеше бавно, малко вдървено, навярно все още се разтъркваше след неудобното седене в автомобила. Обръснатата му глава лъщеше, като порцеланова, и на нея се очертаваха обли, с много извивки на раковината уши и къси дъги на вежди над пъстри очи с пепеляви клепачи и с воднисти, набръчкани торбички отдолу, които потрепваха при вървежа му.

Непознатият човек поздрави Христофор Михалушев, извини се, че го безпокои точно по обяд, и като се представи (Марин Пенчев, роден в СевлиеВСкият край, градинар по професия,

емигрант в Канада, откъдето е дошъл след близо четиридесет годишно изгнание да види родния край и да потърси някогашните си приятели), попита учителя кога е разрушено селото и къде би могъл да намери Куздо Иванов, с когото някога е работил във Ванкувър и заедно са ходили да купуват вършачката “Арканзас”.

– Куздо Иванов беше мой много близък приятел – каза учителят, като изнесе стол и покани госта да седне. – Той почина отдавна – може да има петнадесет години. Синът му се засели в града и живее до гарата. Ако искате да се срещнете с него, ще ви дам адреса му. А вършачката, която беше прочута из целия край не толкова със ситната слама на батозата, колкото с това, че всяко лято се повреждаше и докато траеше вършитбата я разглобяваха и я поправяха, преди много години също остаря и грохна като своя стопанин. Откараха я под един сайвант – да спят на нея кокошките, а на хармана дойде друга вършачка – тракторна.

Изсвистя вода върху печката – навярно преливаше кипнала тенджерата – и Христофор Михалушев забърза към стаята. Забави се малко и излезе с димяща лъжица, в която лежеше дребна, извита при варенето рибка с избелели очи.

– Сложих да варя чорба от мренки – каза той. – Миналата година изплетох от раката сляп кош и по някой път го слагам в бързея. Горският дебне – хване ли ме, ще ми отиде пенсията за глобата, но аз му знам разписанието. Дебнем се – той мене, аз него... Не се е случвало нощем да се наскита насам, а аз точно тогава слагам слепия кош в бързея и сутрин, призори, го прибирам... Все по някоя рибка се излъгва да влезе в него.

Гостът гледаше сварената мренка, която се забелваше от дъха на сведения над лъжицата човек, и усещаше през отворената врата ароматната пара на рибената чорба.

Христофор Михалушев му подаде мренката да я опита. Гостът пое лъжицата, лъхна го аромат на лук и на копър, в който се долавяше лютивина на арнаутска чушка, и се усмихна:

– Вие ме гощавате с нещо, което отдавна не съм виждал на трапезата, и ми връщате детските години, когато най-голямата радост за мен беше да ловя риба под камъните на нашенската река...

Учителят го покани да остане за обяд и пътникът от Ванкувър прие с удоволствие. Седнаха на масата. Рибките се хлъзгаха от лъжиците, падаха сред омекналите власинки на копъра и на Марин Пенчев му беше приятно да ги търси по дъното на паницата. Арнаутската чушка го подлюти, по клепките му се появиха сълзи, но той продължи със същата охота да посяга към паницата.

Шофьорът на таксито изсвири – беше време за път. Гостът от Канада му кимна да дойде при него и когато дребничкият човек с прикрепените към синьото кепе месингови крилца – символ на непобедимата скорост – се наведе да му каже, че не може да остане повече, защото в града има неотложна работа, Марин Пенчев бръкна в джоба си, извади една банкнота и без да погледне каква е, я подаде на шофьора:

– Вземете и елате да ме приберете привечер.

Шофьорът започна да пребръква джобовете си, за да му върне остатъка. Гостът го гледаше усмихнат: той познаваше дребните хитрости на шофьорите и му беше приятно да го потупа с артистично безразличие по рамото: “Моля ви се, считайте сметката за приключена. Остатъка задръжте за почерпка...”

Така направи и сега. Шофьорът му се поклони с благодарствена усмивка, дръпна се заднишком и след минута колата запука с ауспуха си и пое към града.

Обядваха, след това гостът пожела да отидат до селото. Искаше да се поклони на Куздовия гроб, а после да види къде е била къщата на неговия някогашен приятел.

Едва откриха сред избуялия пелин могилката на оня, който още като юноша, запътен към примамната неизвестност, беше гледал от палубата на един отрупан с бурета кораб как страшно и величествено потъва параходът “Титаник”, разсечен от ледена планина, а после беше се разхождал ту безработен, ту с някоя припечелена банкнота в джоба по улиците на Ванкувър и на още много други градове с величествена осанка на атлет, с широкопола шапка и жилетка, към чието дясно джобче се спуска тънка верижка на часовник...

– Ако знаех, че няма да го срещна, щях да взема свещица за гроба му – каза тихо, сякаш се извиняваше гостът. – Той беше великодушен човек и ако можеше да ме зърне как стоя сред това запустяло гробище, навярно щеше да ми каже: “Благодаря ти, че не си ме забравил. Ако сложиш цвете, ще минат овце и ще го изпотъпчат. На свещица повече бих се зарадвал, защото напомня човешката душа – свети и се мъчи да защити пламъчето си от вятъра...” Навярно така щеше да ми каже. Той говореше мъдро, сякаш си припомняше страници от Стария завет.

“Наистина хубаво щеше да бъде – мислеше си учителят, – ако имаме свещица: да я запалим, да погледаме как пламъчето се мъчи да оживи тая пустош, да се върнем към някой спомен и да видим как езичето на вощеницата се отразява в очилата на Куздо, как плува сред подлепваните с восък рамки, над които се вият пчели: плува нереално, също като оня кораб, който бе водил пътешественика към тайните и измамите на Новия свят и бе го върнал отново тук при кичурите на пелина...”

Спуснаха се към църквата, заобиколиха училището и като оставиха зад гърба си тия все още оцелели обиталища на прилепите, поеха към мястото, където беше се издигала Куздовата къща. Някогашните домове се обаждаха под нозете им с извъняване на счупено стъкло или с търкулнат камък. Някои овошки бяха оголели, други все още тулеха в шумата си прашни, накълвани от птици плодове.

Между стъблата на ореха се мярна ръждиво петно и гостът помисли, че това е несъборена стена от някой дом, но после разбра, че пред него е туловището на стар локомотив, обхванат от ръжда.

– Навярно тук е била къщата на Куздо, собственика на вършачката “Арканзас”? – обърна се към учителя неговият спътник.

– Да. И от всичко остана само тая ръждясала купчина.

От стария локомотив беше обрано всичко, което можеше да се отвърти: месинговите тръби, от които някога избликваше пара, свирката, прилична на обърната гилза от малокалибрено оръдие, манометъра, тънките розетки на кранчетата, дори теленото

въженце, с което машинистът дърпаше езичето на свирката. Всичко беше обрано, а локомотивът продължаваше да стои царствено сред тревата повече приличен на паметник, отколкото на ограбена и ръждясала развалина. Все така царствено продължаваха да носят чугуненото му туловище четирите колела – предните малки, задните с гъсто преплетени спици, прилични на колела от гигантски велосипед. Все така гордо се издигаше в небето високият комин с проядена от ръждата мрежа, сложена някога, за да задържа искрите...

– Забравили да турят камък на Куздовия гроб – каза тъжно пътникът от Ванкувър, – а паметникът му стои пред нас. Той съвсем достойно би могъл да стои и над моя прах: един ръждясал скелет на динозавър, който някога сме наричали смисъл на нашия живот. Помня как Куздо мечтаеше да купи тая вършачка. Даде всичките си спестявания за нея... Е, какво стана след това?

Той почука с длан по корубата на локомотива. В глъбината му се чу ехо – като въздишка...

На тръгване гостът отново възвърна доброто си настроение. Изглежда тия минути на печал и размисъл го навестяваха рядко, защото погледът му се оживи, в пъстрите му ириси се появиха весели искрици и стъпката му стана по-енергична. Той оглеждаше лъката край Огоста, спираше поглед на воденичната вада и навярно си мислеше, че ако беше тук той, старият градинар, при тая плодородна земя наоколо, при река, от която можеше да се полива и в най-голямата суша, такава зеленчукова градина би направил, че няма да има пребир плодът ѝ...

Гостът от Канада наистина мислеше така, защото се наведе, разтри бучка пръст и като усети мазната и мекота между пръстите си, рече:

– Виждате ли ги тия ръце: с тях толкова земя съм прехвърлил, че ако бях трупал пръстта, разкъртвана от плуга, от лопатата и мотиката ми, да се е получила пладина по-висока от тая, дето я виждам над хълмовете.

Той не показва дланите си, както би направил човек, който търси допълнително доказателство към изречените думи, пък и

това едва ли му беше нужно, защото всичко в тоя човек говореше за труден двубой със земята – и плътните мускули на ръцете, които опъваха ръкавите; и загорелият цвят на лицето му, твърде бодро и свежо за него – седемдесет годишния вече човек; и походката – с леко опипване на стъпалото, сякаш се докосва до рохкава пръст, която няма да удържи тежестта му; и дланите, мълчаливо наблюдавани от учителя – широки, приплеснати като палешник, с цвят на земя, която се е набила в тях и никога няма да бъде отмита, с кожа, която навярно е твърда като черупката на костенурка.

Докато да излязат от сринатото село и да поемат по пътеката край Огоста, учителят научи от своя спътник, че на младини той е прекарал цяло десетилетие в Унгария. Отначало бил работник в чифлика на един заможен градинар, а после, като припечелил малко, купил своя земя и започнал сам. Замогвал, градината му ставала все по-голяма, наел работници – момчета от неговия Севлиевски край.

– Бях млад тогава, прациях от здраве, работата не ме плашеше. Лягал съм пребит от труд в три часа през нощта, а призори съм ставал да откарвам зеленчука в Будапеща. Тъмно още, клепачите ми залепват за сън, а аз опипвам с фаровете пътя и бързам първи да наредя стоката – разказваше той съвсем подробно за своя живот, сякаш до него не вървеше непознат човек, а стар, много близък приятел. – В нашата професия има няколко правила, които винаги съм спазвал; изкарай на пазара ранните зеленчуци по-напред от другите, старай се стоката ти да е най-хубава и умей да печелиш купувачите – дай на човека сто грама повече, но никога не го лъжи. Така карах и всичко вървеше добре. Пари колкото щеш. В който джоб да бръкна, шумчат банкноти.

Парата заробва, но аз не ѝ се предадох, не станах неин слуга. Купих голяма къща. Виках си: “Наситил си се на сиромашията, Марине, поживей сега!” Ожених се и започнах живота така, както аз си знаях. В неделя вечер отида в някой от най-големите ресторанти на Будапеща, покания приятели. (За такива неща винаги се намират хора.) Веселим се до полунощ, цигани цигулари ми свирят на ухото, а навън стоят три файтона.

Кочияшите седят и дремят на каприите – знаят, че ще получат своето, и чакат. Тръгна си. На първия файтон сложи бомбето, на втория – бастуна, на третия се отпусна аз и както съм си тежичък, яйовете изскърцат и разбудят задрямалия кочияш. Представете си това пътуване из заспалия град. Копитата чаткат и понеже е много тихо, зданията ехтят наоколо. Гледам тук-таме светва някой прозорец. Разбудени хора надникват иззад пердетата и навярно се чудят кой е тоя луд човек, дето е наел три файтона – два му возят бомбето и бастуна, а в третия се поклаща неговата пийнала особа.

Луди години, както виждате – обърна се към учителя увлеченият в своя разказ човек и Христофор Михалушев видя в очите му сиянието на есенните дървета – така избистрено от спомените, че учителят си помисли за среднощния блясък на будапещенските прозорци, които също така са се оглеждали в очите на странния човек. – Луди години, които човек трябва да изживее, за да има за какво да си спомня после...

Бяха стигнали до къщата. Един стол стоеше пред вратата, напечен от слънцето, и гостът, уморен от изминатия път, отпусна на него тежкото си тяло. По жилите му се разля меката топлинка на есенния ден и той замижа от удоволствие.

– Хубаво ми е при вас – каза той. – Шумът на реката ме унася. Цял живот съм мечтал да поживея край река и не ми се удаде. Ще ви бъда благодарен, ако ми позволите тая вечер да остана тук. Аз нямам закъде да бързам. Ще наловим риба, ще върна оня с таксито да докара вино от града. Просто да поседим до чашите и да си поговорим. Аз съм стар човек. Дошъл съм да се видя за последен път с хората, които някога бяха мои приятели, и да се сбогувам с тях. Друг път едва ли ще ми се случи да прекося отново океана. Това е четвъртото място, където се отбивам. Нито един от моите предишни приятели не успях да срещна. Отишли си, без да ме дочакат – горчиво се усмихна той. – А и едва ли някой в смъртния си час е помислил за мене.

– Моята къща е празна, след като прибраха момчето в болницата – отговори учителят. – С нервите не беше добре, душата му боледуваше и дойдоха един ден да го приберат... Ще се радвам, ако останете. Нямам с какво да ви нагостя, но

наминава насам едно момче, приятел на сина ми – то ще дойде привечер да докара хляб, кисело мляко и някое парче салам, ако намери да купи... А колкото за рибата, дето казахте, можем да наловим, но много преследват и глобата е голяма. Има едно серкме (крія го на тавана), можем с него да хвърлим десетина пъти из бродовете, но спипа ли ни Горския цар, Господ да ни е на помощ...

– Какъв е той? Ваш местен големец?

– Ами, големец! Съвсем прост горски, но е наплашил целия район. Души като куче и трудно обърква дирята... Преди години стреля по едно момче заради няколко хванати рибки и после отряза крака на това момче.

– Свалете серкмето и го дайте на мене – каза гостът, внимателно изслушал неговия разказ. – По мене едва ли ще стреля. Не мога да бягам, та ще застанем лице срещу лице. Познавам душицата на такива хора: това са копои с гузна съвест или са дребни лицемери – уж неподкупни, а пък правят всичко това, за да се облагодетелстват от чуждото страдание... На такъв му бутни в джоба – той първоначално ще се дърпа, уж да запази неопетнена съвестта си, но ако се вгледаш в очите му, ще видиш, че там е написано друго. Напълниш му гушата като на гъсок и ще видиш как върви след тебе, без да съска, без да ежи перушината си – готов покорно да ти служи...

Христофор Михалушев свали серкмето от тавана. Оловните топчета звъннаха в нозете на госта. Той влезе в стаята да се преоблече с един стар костюм на учителя. Когато се показва на вратата с късия почти до коленете панталон и с едва закопчаното на корема сако, снизходително се усмихна на своята отразена в прозореца фигура и закрачи към реката с метнато на рамото серкме. Стъпваше бодро с босите си нозе, въпреки че клечките и сухите треви го гъделичкаха, и душата му просветляваше от предчувствие за удоволствието, което щеше да изпита в бродовете на реката...

Дойде Муни с триколката. Докара само хляб и кисело мляко. Салам не намерил – имало опашка и докато да изчака своя ред, колбасът се свършил. Христофор Михалушев прибра

самуните и стъклените бурканчета с мляко, зави ги с вестник, за да не лазят по тях мухите, и покани момчето да поседне. Муни тръгна към него, съпроводен от подскачащата си сянка, намести се на стола и каза на учителя, че още не се е получило писмо от Макавей.

Навярно щеше да поседи по-дълго, ако не беше разбрал, че учителят има гост, дошъл чак отвъд океана. Видя през прозореца дрехите му, сложени върху облегалката на един стол – син костюм с елегантна кройка, а отгоре широка вратовръзка, и тъй като Муни се стесняваше от непознати хора заради недъга си, не склони да дочака завръщането на канадеца, въпреки че му беше интересно да види тоя човек, дошъл от толкова далеко, да си поговори с него... Каза на учителя, че трябва да отиде до Чипровци – да поправи телевизора на един техник от мината, и като намести мишниците си върху обвитите с бинтове дъги на патериците, пое към триколката.

Христофор Михалушев знаеше, че момчето измисли това отиване до мината, но не се огорчи, защото разбираше, че по такъв начин приятелят на Макавей се спасява от подтискащото го чувство за малоценност.

Муни замина. Учителят тръгна към реката и видя там своя гост.

Разкрачен, като се полюляваше, защото ходилата му се хлъзгаха по камъните, той хвърляше мрежата не като новак, а с отмерени движения, от които цялото му тяло играеше и тоя трепет се предаваше на мрежата. Тя излиташе с тънко свистене, каквото се ражда от крилете на сепната птица, разперваше се в небето – златна от слънцето, рехава – и падаше върху сянката си сред брода. Христофор Михалушев обходи с поглед средореците и като не зърна никъде Горския цар, с успокоено сърце продължи да наблюдава как старият градинар от Ванкувър прибираше мрежата, как после я мятеше на брега и не бързаше да прибере рибките, а ги гледаше как подскачат по пясъка.

Шофьорът на таксито пристигна в уреченото време, но му казаха да се върне в града, за да докара вино.

Когато слънцето вече залязваше, той отново пристигна с дузина бутилки. Получи своето (сложи банкнотата в джоба, без да я погледне), благодари с усмивка, с каквато навярно не винаги биваха удостоявани неговите пътници, и прашната кола тръгна към шосето. Като лъкатушеше между ямите на разровения път, шофьорът се обърна да кимне още веднъж на застаналия до прага висок човек с бръсната, цялата порозовяла от залеза глава. Той щеше да го чака утре вечер по същото време, за да се прибере в града, а след това да поеме по своите неведоми пътища...

Седнаха да вечерят късно, когато луната вече беше изгряла и цялото поречие плуваше под тихите мелодии на ранния листопад. Запалената лампа очерта сенките на двамината върху стената. Тия сенки започнаха да се движат, обкръжиха ги нощни пеперуди и стаята оживя, развесели се. Учителят долавяше дишането на къщата в попукването на пода и в позвъняването на чашите с вино, в които се отразяваше пламъчето на лампата.

– Видях лодка под сайванта – каза гостът, в чиято чиния лежах фосфорнобледи скелетите на изядените риби. – Още недовършена. Сигурно вашият син се е готвил да плава с нея, когато водата залее поречието?

– Готвеше се, но остави всичко на влагата и на дървоядите – отговори глухо учителят. – Работата над тая лодка го успокояваше, защото синът ми имаше страх от водата. Беше си втъпил, след като се дави като малък, че земята ще се продъни под нозете му и ще го погълне, че баирът, за който е хваната язовирната стена, ще се разцепи и водата ще помете града. Налудничави мисли, както виждате, но можех ли да му ги избия от главата? Когато сринаха селото, и аз съборих моята къща. Реших да строя в града, но си рекох: “Както съм останал сам, единствено с тоя болник, как ще смогна да вдигна нов дом?” Отстъпих парцела на двама братя от турлашките села. Направиха къщата и дадох най-ниския етаж на мен и на сина ми.

– А после сигурно ви измамиха: завладяха цялата къща и ви изпъдиха?

– Не. Сами дойдохме да живеем тук, защото лекарите казваха, че момчето ще се оправи, ако душата му намери

спокойствие – от нищо да не се дразни, да се разхожда, да прави само това, което му е приятно... Но, питам се аз, може ли да намери някъде такова спокойствие душата човешка? Светът е създаден, за да я смила, както воденичният камък смила житното зърно. И така до деня, когато дойдоха да го отведат там, където не бих пожелал да отиде детето и на най-големия ми враг...

Скелетите на рибите в чинията светеха, сякаш са фосфорни и като ги гледаше, гостът, чиято сянка утре завинаги щеше да изчезне от варосаната стена и от тревясалия двор, си мислеше, че така оглозгана от мъката е и душата на селския учител.

– Тия болки ни водят към смъртта, приятелю – каза пътникът от Ванкувър и докосна чашата, но не пи, а отля под масата, сякаш правеше помен за скъп покойник. – Аз рядко съм мислил за смъртта и съм се измъкнал от сянката ѝ с непосилен труд и с неразумни пиршества дотогава, докато лекарите не ми казаха: “Ти изпи своето, драги! Всяка следваща капка е стъпка към смъртта...”

Бях неразумен – печелех и пропилявах всичко, но имах едно правило, от което не отстъпвах: Не се предавай! Докажи на тоя свят, който едва ли те е забелязал, а ако между другото те е зърнал, само след миг ще те забрави – докажи му, че съществуващ, че си дошъл достойно да минеш земните си дни, и му се озъби, когато трябва, макар че после можеш да изплюеш окървавените си зъби!...

Аз пристигнах във Ванкувър от Будапеща само с един костюм, с няколко банкноти в джоба и с пакетче тютюн за лула – продължи разказа си мъжът, чието чело беше прорязано от дълбока отвесна бръчка. – Оставих зад гърба си всичко, което бях припечелил през ония години... Банална семейна история: докато съм скитал по пазарите от Балатон до Тиса, жена ми намерила друг. Връщам се една нощ и виждам, че всички прозорци на къщата светят. Слушам говор, зад пердетата се виждат сенки на хора, чува се музика. “Жена ми е устроила пиршество и е поканила цигани цигулари” – мисля си аз и се качвам по стълбището. Ония, които ме познават, смутени кимват за поздрав, другите, дето ме виждат за пръв път, се чудят какъв е

тоя брадясал и пращен човек, влязъл посред нощ в богаташката къща.

Отварям вратата на спалнята и виждам това, което и очаквах, когато чух свирнята на циганите: разхвърляни дрехи по столовете, мъжки презрамки висят върху таблите на леглото, жена ми и оня, когото не познавам, сепнати от неочакваното ми появяване, дърпат одеялото, за да прикрият голотата си.

– В такъв момент човек може да изгуби ума си от обида и да стори непоправимото – прекъсна го учителят, увлечен от неговия разказ

– Може, но аз не вдигнах ръка, въпреки че притъмня пред очите ми. Рекох си: “Ще ги убиеш – и ще бъдеш прав, Марине, защото си защитил честта си, но после какво ще стане? Ще те разкарват по затворите. Десет години да са, това е погубен живот. “Извинете – казах, – ще остана още малко, да взема един костюм от гардероба...” Преоблякох се в другата стая. Слизам по стълбата и гледам: на долния етаж суматоха. Хората разбрали какво се е случило и бързат да си отидат. Циганите прибират цигулките, чувам как се трошат съборени чаши.

Излязох и не се върнах вече в тая къща...

Христофор Михалушев слушаше разказа на своя гост, чието лице изглеждаше много състарено – може би от неприятните спомени, може би от мижавата светлина на лампата и си представяше как той чака на празния перон нощния влак, как после седи до прозореца на купето, край който минават редки, студени светлини, как слуша кънтенето на релсите в празния вагон и му се струва, че това е трясък от сриването на неговия дом: първо се накланя стряхата и полита към улицата като хвърчило, на което се е откъснал краят, после рухvat четирите стени едновременно, гостите бягат по стълбището, обгърнати от прах, циганите също бягат, изтървават цигулките си и се чува хрущене под обувките на затичаните, които чупят корубите на инструментите. Къщата продължава да се крепи само върху бетонните колони – един огромен скелет, изрязан под нощните лампи и на горния етаж продължава да стои брачното легло, върху чиято табла се поклащат презрамките на похитителя. Навярно двамата, които единствени са останали в къщата,

опиянени от своята прегръдка, виждат звездите, защото над тях няма покрив – той лежи разбит на парчета, върху улицата.

– Пристигнах в Канада и започнах всичко отначало – продължи облегнатият на стената човек и в гласа му се долови поскърцването на дървояда, който се обаждаше в гредата над печката. – Трябваше да градя върху пепел, както се казва. Строяха железопътна линия и аз се наех да работя там. Дванадесет часа под непоносимото слънце с кирка и лопата. Главата ми се разтапя, очите ми блуждаят – ще падна върху чакъла, но си казвам: “Не се предавай! Малодушието е гибел! Ще имаш време тепърва да приключваш сметките си с тоя свят. Защо трябва да стане толкова скоро?”... Вечер лягах пребит в бараката, при другите работници, а на другата сутрин, призори, чакълът отново се търкаляше под обувките ми...

Колкото и да ви звучи странно, аз обичам срутването на дома, на доверието, на илюзията – защото това поставя човека на изпитание, и преодолее ли го, победи ли малодушието, значи тоя човек е достоен да върви по земята и животът не му е даден даром...

През тия години, когато железопътният насип ме изгаряше със своя чакъл, купих едно късче земя край линията. През лунните нощи, докато другите работници спяха в бараката, аз разкопах пръстта и засаждах зеленчуци като ония, които растяха в унгарската равнина. Роди се плод, какъвто може да отгледа само моята ръка, и в неделните дни тръгнах пеша, с няколко щайги на гръб, към пазара на най-близкото градче.

– И всичко започна отново? – погледна го учителят и стана да повдигне пламъчето на лампата, защото в стаята беше се възцарил полумрак, в който се усещаше светлината на месеца: рядка, призрачна, като развяна във въздуха пепел.

– Отново започна. И сърцето ми беше радостно не затова, че градината раждаше богато и тировете ставаха все повече и повече, не затова, че отново бях заможен и тачен по всички пазари – правеше ме щастлив мисълта, че не съм се предал, че мога без угризение на съвестта да погледна лицето си, когато сутрин застана до огледалото и посегна към бръснача... И тогава се случи нещо, което ме накара дълбоко да се замисля, защото и в най-щастливия си миг човек не трябва да забравя, че всичко може

да свърши изведнъж, както е свършвала къртицата, посечена от мотиката ми... Един ден вървах бос и поливах домати. Стъпих на нещо твърдо, но не му обърнах внимание, защото помислих, че е полегнал стрък. Наведох се да видя какво е, когато усетих ужилване в глезена. Дръпнах крака си и разбрах, че съм стъпил на пепелянка. Развиках се – още от малък изпитвах невероятен страх от змиите. Дотичаха работниците, които обядваха под близкото дърво, и убиха пепелянката. Един от тях клекна до мене (бях паднал на земята), изсмука отровата от раната и го видях да плюе кръвта, черна като катран. После ме взели на ръце и ме понесли към дървото, постлали дреха и аз съм се отпуснал, без да чувствам нищо, защото отровата на змията била започнала да ме упойва.

– Не е ли имало лекар наблизо?

– Имаше. В града. Но дотам не беше близо. Запрегнаха една каруца, сложили ме на потоницата и поели към града. Това ми го разказваха после работниците. А аз какво видях? Видях нещо, което и сега не мога да повярвам, че е истина. Погледът ми се отдели от мене, излетя в небето толкова високо, че земята се виждаше така, както човек я гледа през прозорчето на самолет. Зърнах браздите на зеленчуковата градина – бяха тънки, като изписани със зелена детска боичка. Видях и каруцата, която ме караше: каруцарят с камшика и сламената шапка, червеникавият гръб на кончето. И най-странното: себе си видях – със запретнатите крачоли, със скръстените на гърдите ръце и с отпуснатата глава, която се люлееше от подрусването на каруцата... “Господи, това ли е смъртта?” – мислех си аз, а погледът ми продължаваше да наблюдава отдън небето пътя, тополите край него, сенките на облаците по нивите. И тогава чух звън на камбанария. Видях сводове на катедрала, изсечена от сив камък, видях витражи, които светкаха като разноцветни искрици, и река видях, където се оглеждаше тая катедрала...

– Навярно е било сън. Странен сън... – каза учителят и потърси събеседника си в полумрака, но не видя нито очите, нито ръцете му – лунният здрач беше размил неговите очертания върху стената.

– Аз също си мислех, че това е халюцинация, но съм се лъгал... После, когато оздравях, тръгнах да търся градчето с

катедралата. И го намерих – за тебе лъжа, за мене истина. Същият площад, който бях зърнал от високо, същите сводове (над тях издялани каменни светци), същата река, край която стояха деца, същите витражи видях отразени долу, на пода, когато влязох в празната катедрала. Всичко ми беше познато – сякаш отдавна бях живял тук...

Аз не съм вярващ, но сних шапка и останах дълго в катедралата до пламъчето на една свещ. Змията ме научи да не пропускам хубавите мигове в живота, защото нишката му може ненадейно да се скъса, А бях вече възрастен, за да търся наслади в онова, което ме радваше през младите години. И тръгнах да пътувам по света. Къде ли не съм бил! Виждал съм Холандия, когато цъфтят лалетата. То е нещо невероятно – цели полета като запалени огньове! Виждал съм Венеция в навечерието на Коледните празници. Гондолата ме вози по тъмния канал – и тя самата черна като ковчег, а през светналите прозорци на къщите се виждат празничните трапези и насядалите край тях хора. Италианците много тържествено празнуват Бъдни вечер. На всяка трапеза има фазан. Когато за пръв път видях това, ме досмеша: фазанът лежеше в разкошния порцеланов съд като жив – с пъстрите си пера по шията, с отпуснатите криле, с червените обички до човката. После махнаха украсата му и започнаха с вилиците и ножовете...

Та така, приятелю – завърши своя разказ гостът. – Остана ми на старини едничкото удоволствие: да пътувам по света. Търся някогашните си приятели – да се видя с тях, но при всяка среща разбирам, че пътувам не да опозная онова, което съм пропуснал на младини, за да му се порадвам, а пътувам да се сбогувам с него...

Полунощ отдавна беше превалила. Ако в селото имаше петли, вече щяха да известят, че утрото не е далеко.

Сенките на дърветата бяха закрили по-голямата част от поляната пред къщата, но оставаше един осветен от луната къс, който проблясваше с мократа си трева. Светеше и рибарската мрежа, опъната да съхне под сайванта. Тя висеше широко разперена, прилична на гигантска паяжина, и всяка нейна нишка беше златна. А зад мрежата се мерзелееше недовършената лодка.

Беше време да спят. Христофор Михалушев пригответи за госта леглото на Макавей, в другата стая, а той легна на своето – до масата, върху която стояха неприбраните чинии и чашите с недокоснатото вино – тъмно червено, като за причастие.

През стената се чуваше как пътникът от Ванкувър се съблича (токата на колана му чукаше по стола), после леглото изскрипя от тежестта на уморения човек. Учителят, който беше свикнал в безсъницата и знаеше, че след всичко чуто и преживяно няма да мигне до сутринта, мислеше, че неговият гост също дълго ще се върти в леглото, но само след десетина минути чу сънното му, равномерно дишане.

Христофор Михалушев много месеци беше слушал нощем дишането на Макавей зад същата стена. То му напомняше пръхтене на кон, от чиито бърни капе пяна. Някаква незнайна сила гонеше нощем душата му по нагорницата и кой знае над какви бездни се надвесваше тя, щом дишането на Червенокосия не рядко се примесваше с вик за помощ...

Тая мисъл го върна към Макавей и той се заслуша: искаше да се залъже, че чува стъпките му по тревата. Лъхна го глухотата на вятъра и му стана тъжно, че момчето не беше тук в тая безкрайна и странна нощ, че не може да послуша разказа на оня, който пътуваше по света, за да търси старите си приятели и да се сбогува с тях. Как ли щеше да се радва Макавей, как ли щеше да сияе душата му! Пътешествията бяха неговата най-голяма страст още от детските години.

Болестта му отне всичко.

Какви ли видения щеше да ражда във въображението му разказът на канадеца за вечерното плаване на гондолата срещу Бъдни вечер?

Навярно Червенокосия щеше да усеща потрепването на всички отразени в каналите светлини, през които плава гондолата – бавна и черна като носен от дългите ръце на светлините ковчег. Щяха да му се мяркат богатите трапези, широки и светли като огряната от луната поляна до брега на Огоста, щеше да замижава от блясъка на полилеите, които го обсипват с искри, и след това щеше да види как на празничните трапези лежат фазаните, които италианците бяха избивали сред буренаците на неговото родно

същите село: същите фазани – със златисти перца, със сини пръстенчета на шиите, с рубинени обички. Същите – само че не излитат, сепнати от позвънването на ножовете и вилиците, а спокойно лежат в богаташките порцеланови подноси, като че ли мътят, и над тях се носи тънка воня на мухъл и гнила вода откъм каналите...

Христофор Михалушев знаеше, че ако на момчето му беше се удало да види с очите си всичко това, то нямаше да плава спокойно под мостовете на Венеция, запленило от нощната гледка, а щеше да скочи на първия пристан и да хукне между къщите, за да спасява своите фазани... Щеше да удря по вратите, чието тежко дърво изпълва с ехтене домовете, щеше да пляска с ръце, за да подплаши фазаните и да им посочи незатворената врата, през която да излетят над улиците и да се спасят.

Празнично облечените хора ще стоят учудени, видели в своя дим един непознат червенокос мъж по сандали, с избелял на коленете дочен панталон, с трескав блясък в очите. Докато Макавей им обяснява на своя неразбираем за тях език, че това са фазани, раснали в неговото родно село, в родния му двор, че той се е радвал привечер на тия фазани, когато са се спускали над развалините като златен дим от комините на мъртвите къщи, докато говори всичко това, на вратата ще застанат двама души, навярно повикани по телефона. Те учтиво ще се поклонят на домакините и ще хванат с яките си ръце непознатия, нахлул неочаквано в чуждия дом. Макавей ще вдигне глава и ще ги погледне: това са същите двама италианци, които вървяха през дворовете на родното му село и стреляха, опиянени от богатия лов. Ще направи опит да се изскубне, но железните пръсти на двамината ще се впият в месата му.

Ще го водят през празничния град, под лекуващото ехтене на камбанариите – натам, където отвеждат всички, чиято душа не умее да се защити с друго, освен с искрено избликналото чувство и с истината...

Христофор Михалушев мислено си представяше тая сцена и беше сигурен, че всичко щеше да се случи точно така.

Как равно и спокойно дишаше заспалият човек зад стената... На непознато място, на чуждо легло – все едно че е в своя дом. Учителят си мислеше, че ако на него беше се случило да попадне в ония далечни земи, от където идваше неговият гост, той не само щеше да се притеснява в къщата му, но дълго щеше да усеща нощем всички ръбове на леглото, всички шумове на пода, а часовникът на стената щеше да има непоносимо силен звук.

Той се мъчеше да не притеснява другите, а това притесняваше него самия. Забелязваше дребни неща, на които можеше и да не обърне внимание, размишляваше върху тях, въображението му ги уголемяваше и те обременяваха душата му.

Тая болезнена чувствителност, която можеше да бъде плодотворна за човек, обрекъл се на четката или на перото, беше бreme за скромния селски учител, защото от нея не оставаха въплътени върху хартия или платно рожби на духа, а само мигове от един обикновен човешки живот, които или не се забелязваха от другите, или бързо биваха забравяни. Но той носеше това бreme с мъчителната радост на майката, която носи на ръце рожбата си – грозничка, защото съдбата не е била благосклонна към нея, но скъпа на сърцето...

Тая своя драма Христофор Михалушев пренесе през кръвта си в душата на своя син, също така, както черната гондола бе пренасяла по вонящата вода на венецианските канали спящия зад стената, оглушаван от ехтенето на камбаните в коледната нощ.

Тия, които малко познаваха Макавеевата душа, се страхуваха от него. За тях л у д о с т т а беше свързана с буйство, с неосъзнати деяния, с внезапни пориви. А душата на Макавей приличаше на гора, сепната от вятър. За ухо, което не умееше да се вслушва съсредоточено, тая гора раждаше равен, кълтящ, застрашителен шум. Но за оня, който можеше да разплита мелодията на есенната гора, която е мелодия на голям оркестър с флейти и фаготи, с английски рогове, с медни инструменти, с тимпани и барабанчета, – той можеше да разпознае гласа на всяко дърво, който не само е различен, но дава дълбок тембър на мелодията. Такъв човек можеше да долови

дори леко почукване на дъжд по листата и шумолене на таралеж, запътен към зимното си леговище.

Душата на Макавей приличаше на такава опиянена от слънцето гора със странни шумове, с влечуги из корените – доверчива към птиците гора, която не умееше да се защитава от брадвата...

Луната залезе. Стана съвсем тъмно, за минута-две, после над върбите небето започна да избледнява. Скоро щеше да разсъмне.

Пътникът от Ванкувър продължаваше тихо, равномерно да диша зад стената. Нито веднъж не се обърна в леглото, сякаш беше запоеен за железата му.

Като си припомняше неговия разказ, Христофор Михалушев мислеше за нелеката съдба на тоя човек. Душата на стария градинар също боледуваше, но той не оставяше лишея на онова, което погубваше Макавей, да вкопче пипалата си в нея. Той го изскубваше със загрубели от градинарската мотика пръсти – така безжалостно го изскубваше, че примижаваше от болка и изхвърляше заедно с лишея късчета от душата си, както бе изхвърлял зад оградата на градината изскубнатите плевели.

Спасяваше се, защото беше силен човек, макар че пипалцата на лишея оставаха у него и търсеха влага, за да почнат отново да облепват душата му. “Ако ония, които дойдоха да приберат Макавей – продължаваше своите размисли учителят, – мълчешком бяха се приближили до прозореца и бяха чули разказа на госта за напускането на дома му край Будапеща или за ухапването от змията и видението с катедралата, сигурно щяха да почукат на стъклото и да му кажат: “Гражданино, вие не сте добре и трябва незабавно да постъпите на лечение. Колата е на пътя и чака...” А той щеше да им отговори: “Ето ви моята визитна картичка. Ето града, улицата и номера на моя дом. Ето и телефонния номер. Ако ви потрѣбвам за нещо, можете да се обадите. Дайте ми и вие визитните си картички. Ако ми е нужна вашата помощ и ми потрѣбва лекар, непременно ще ви се обадя. Засега се чувствавам здрав. Имам единствена болест да пътувам, но от нея ще ме излекува единствено смъртта...”

Ще ги покани в стаята, където са останали няколко риби от вечерята, ще им налее вино (“Взехме цял кашон, но се оказа, че сме върли въздържатели – виждате: чашите не са докоснати...”), ще им налее, но двамината, застанали до прозореца, ще му откажат – дошли са по служба и ще си отидат учудени, а може би и възхитени от тоя странен човек.

Денят настъпваше неудържимо. Небето засвети като запалено.

“Времето ще бъде хубаво” – каза си учителят и усети някакво неизпитано досега спокойствие. Може би то се раждаше от мисълта за човека, навестил съвсем случайно неговия дом – оня сякаш изпратен от съдбата силен и непреклонен човек, който привечер щеше да си отиде завинаги и Христофор Михалушев щеше да види как през задното стъкло на таксито блести бръснатата му глава, а очите, под които потрепват лилави торбички, се усмихват приятелски, с оная искрица тъга, която и най-силният човек не може да скрие в мига на раздялата...

ГОСТЪТ СИ ОТИДЕ и къщата остана съвсем празна.

Христофор Михалушев беше свикнал със самотата и умееше да я понася, защото през тия часове, които му изглеждаха безкрайно дълги, си намираше някаква работа да го развлича или пък се обръщаше към спомени от своя живот, които му даваха опора и му възвръщаха душевното равновесие.

Откарването на Макавей в дома за душевно болни дълбоко го разстрои, защото той вярваше, че синът му вече се оправя. Беше го наблюдавал с какво старание, с какво душевно спокойствие се навърташе край лодката още от ранни зори, как помагаше на дърводелеца, който няколко пъти идва с Муни. Заедно сглобиха ребрата и кила (старият учител също помагаше), после прикрепиха към тях страничните пояси, нагряха и извиха няколко дъски, заковаха ги на дървения скелет и лодката започна да очертава тялото си, прилично на голяма, обърната по гръб риба.

Ако не беше се случила оная неприятност с трактористите, дошли да разорават селото, ако Червенокосия не беше изтичал

пред машината, за да спаси цветята и лозниците от нейните плугове, всичко щеше да продължи съвсем спокойно и след време бащата и оздравелият син щяха да се приберат в града, да заживеят както всички кора с грижите и радостите си. Макавей щеше да се захване с някоя работа (Муни можеше да го вземе за помощник), щеше да забрави всичко преживяно и къщата край Огоста щеше да се мярка по някой път само в сънищата му...

Всичко можеше да приключи така, но в живота не винаги се осъществяват добрите намерения на хората.

Синът му замина и не се обади нито с един ред.

Ето – изниза се лятото, есента и тя си отива – листец вече не остана по дърветата, – а от него няма никаква вест...

Понякога учителят си мислеше да заключи къщата и да тръгне. Не е кой знае колко далече това Карлуково, за което разказваха какво ли не: че имало решетки на прозорците, че някои, дето буйствуват, ги връзвали с каиши за леглата, че имало такива, които по цял ден стояли с разперени ръце, защото вярвали, че са разпнати, а няма кой да ги свали от кръста. “Макавей не прилича на тях – думаше си бащата, – кротък и добродушен е. Лекарите ще го обикнат, защото той се привързва към хората с цялото си сърце, ще се съжалят над него и ще направят всичко възможно по-скоро го излекуват...”

Ей къде е това селце до Искъра: вземе ли утринния влак, на обяд е там...

Мислеше да отиде, но отлагаше тръгването си, защото чакаше писмо от Макавей. Ами ако са го откарали другаде? Казват, че и в Лом имало такава болница. А очакването правеше незабележимо изтичането на времето. Надяваше се, че Муни ще дойде утре и ще му донесе писмото. Разсъмваше и денят се изнижаваше без никаква вест. Идваше следващият ден и той също не донасяше очакваната новина. Така изтичаха седмици, месеци.

Той разбираше какви голи и безлюдни пространства от време е прекосил, когато се обърнеше към първия ден на очакването и го видеше в дъното на кръгозора, останал там като цъфнало дръвче. А когато се огледаше край себе си, съзираше само голи клони – плодовете окапали по земята, покрива ги

жълта шума... Значи, докато е чакал вест от своя син, той е извървял незабележимо целия тайнствен път на плода – от разпукването на цветната пъпка до човката на враната, която дълбае отровената ябълка.

Безкрайно дълго чакане – колкото живота на един паднал от дървото плод.

По столовете в стаята на Макавей бяха наслагани неговите дрехи и баща му не ги прибираще, защото тия ризи и пуловери, издути на лактите, все още запазили формите на неговите мускули, не позволяваха да помръкне в душата на учителя надеждата, че момчето ще се върне скоро. Христофор Михалушев знаеше от личен опит, че дрехите също умеят да чакат, както хората, и да се радват с посветване на копчетата или с весело попукване на шевовете, когато ги докосне оня, чиято топлинка са кътали в гънките си.

Първите дни след заминаването на Макавей учителят почувства такава болка, че му идеше да тръгне през полето и да закрещи. Можеше да го направи, защото нямаше жив човек наоколо, който да го чуе и да тръгне из поречието с новината, че и учителят не е на себе си... Ще изплаши със стона си единствено чучулигите, но това ще бъде за кратко и те отново ще се понесат към небето, отърсили крилцата си от пепелта на неговия стон... После помисли да се върне в града – какво ще прави тук сам? Помисли и реши да прибере багажа си, но пред очите му се мярна лодката – недовършена, с потъмнели от дъждовете ребра, с дъски, обковали половината на бордовете. Тръгна към нея и под нозете му се обадиха стружките, ситно надиплени от Макавеевото ренде.

Лодката стоеше пред него като човек. Тя помнеше ръцете на Макавей, които нежно и загрижено бяха я докосвали, помнеше разговорите на двамата приятели, сведени над чертежа, помнеше тънките, нервни пръсти на дърводелеца, който ковеше дъските, стиснал гвоздеите между зъбите си, закрити от редки руси мустаци.

Мислите на учителя за Макавей постепенно започнаха да се смесват с мисълта за лодката.

Той ставаше нощем, когато завалеше дъжд, да види дали не навява под сайванта и дали не мокри лодката. Ако съзреше по дъските дъждовна струйка, осветена от фенера му, донасяше черга или парче брезент и покриваше недовършения плавателен съд. Учителят разбра, че прибере ли се в града и остави тук лодката сама – на дъждовете и на циганите, които ще я насякат, за да палят огньовете си, той ще извърши предателство не само към своя син, който виждаше в лодката спасение за душата си, но и предателство към своята собствена съвест. И остана тук със съзнанието, че върши нещо много важно и достойно...

Два дни след като откараха Макавей, някой почука на прозореца. Беше по обяд, но учителят още лежеше – не се чувстваше добре. Надигна се и видя, че в ъгъла на стъклото свети кокардата на Горския цар. Стана му неприятно, че тая лисица отново се е наскитала насам, но не издаде раздразнението си. Обу на бос крак гумениците си, ръкува се с него и го покани да седне. Горския цар подпря карабината до вратата, погледна пребледнялото му, твърде състарено от наболата брада лице и рече:

– Чух за случилото се с Макавей и дойдох да те видя. Как стана това бе, даскале? Кой можа да направи тая гадост?... Виждам, че се мъчиш. Рожба е, какво да се прави.

Наведе се и го целуна по бузата.

Христофор Михалушев не очакваше такъв жест от страна на Горския цар и се дръпна едва тогава, когато вече бе усетил с бузата си сухото докосване на неговите изпръхнали устни. Стори му се, че ако се обърне, ще види смрачените дървета на Гетсиманската градина и ще чуе по тревата стъпките на стражата. Не се обърна и в очите му се размазаха жълтеникавите ириса на застаналия до него мъж, а над тях засвети с цялото си великолепие фуражката от зелено сукно, наместена като корона на едрата селска глава.

– Ти нищо ли не знаеш за това? – пронизаха го очите на Христофор Михалушев. – Нали си бил там? Нали ти доведе трактористите и им нареди да орат всичко: цветя, лозници?..

– Не съм нареждал, аз изпълнявах чужда заповед...

– И ти, който изпълняваше чужда заповед, отиде в града, за да кажеш, че момчето е полудяло отново и се е нахвърлило да троши с камъни главите на трактористите... А може да си казал, че и нож е вадило да ги коли?

– Не съм видял такова нещо. Аз бях в горния край на селото: там също ще сечем всичко и ще разораваме.

– Знаеш ли защо е плакал Макавей и защо е тичал след тракторите? Вие сте стъпкали цветята, които той обичаше и идваше да ги полива и прекопава... Можехте да разорете селото по-късно, когато всичко прецъфти. Тогава нямаше да го боли толкова. И без това, ако трябва да сеете нещо, това ще стане чак през есента.

– Аз отговарям, драги мой, за горите, за лова и риболова. Кой кога ще сее, това не е моя работа.

– И ти не намери една добра дума да успокоиш момчето ми, а отиде направо в града, за да го предадеш. Ако му беше казал нещо по човешки, то щеше да хване пътя и да се прибере.

– Аз никого не съм предавал! Бил съм безмилостен само към ония, които погазват буквата на закона! – погледна го рязко Горския цар и посегна към карабината навярно се готвеше да си отива. – А твоят син, ако е замервал с камъни някого – не съм аз тоя, който ще му търси сметка. Има си хора за това...

– Ти го предаде! И идваш да ме целунеш като Юда, за да закриеш дирята си...

– А оня, дето е отишъл да каже, може за хубаво да го е направил. Ще полекуват момчето – там да не е затвор! – и ще се върне живо и здраво.

– Ще се върне. Сигурно ще се върне... Само че човешината няма да намери път към тебе... Яка душа имаш ти, Горски, щом след толкова злини, които си направил на хората, все още вървиш здрав и читав и съвестта не те е прояла, както ръждата е разнишила ей тая печка, дето я виждаш до мене.

Горския цар излезе и тресна вратата. Прикладът му така се удари в нея, че едва не смачка ключалката.

И дните пак се занизаха.

Чучулигите изпяха своите песни, небето изведнъж онемя и избеля от лятната жегата. Появиха се светулките. Отначало това бяха само две светлилки, които се зададоха откъм реката и се завъртяха над къщата. Христофор Михалушев помисли, че са искри, паднали от комина, но после видя, че откъм брега на Огоста се задават нови светлилки: кръжат в тъмнината и чертаят леки златни спирали, сякаш някой драска с креда по нощното небе; други след тях святкат и гаснат на равни промеждутъци, като че ли дават сигнали някому. Светулките кръжеха край къщата, увлечени в своя безметежен танц, оплитаха със сърмените си нишки седналия до прага човек, къщата, върбите, бродовете на реката и на Христофор Михалушев му беше безкрайно приятно да усеща по лицето си докосването на тия светлилки, които само след седмица щяха да се изгубят между върбалаците, както изчезва огънчето от цигарата на закъснял пътник, и да се появят чак през другото лято – ако е жив и здрав дотогава да ги види и да им се порадва отново.

Една вечер, като лъкатушеше с огънчетата на фаровете си по тревата, дойде Муни и донесе дългоочакваното писмо. Учителят се развълнува и потреперващите му пръсти дълго не можаха да отворят плика. Намести очилата, донесе лампата и я закрепил на прозореца, наведе се над листа и погледът му започна неспокойно да се лута из думите.

Макавей пишеше, че е добре. Настанили го в една стая, която гледа към железопътна линия. Зад нея се вижда Искъра. Цяла нощ свирят влакове и не му дават да спи, но той се радва на тия влакове, защото знае, че ще го върнат у дома, когато оздравее. Разказал на лекарите, че е започнал да прави лодка, и те обещали по-скоро да го излекуват, защото могат да дойдат циганите и да изпокраднат дъските под сайванта.

След като изпращаше поздрав на Муни и питаше дали е идвал дърводелецът да закове още дъски на лодката, Макавей в цяла страница от писмото разпитваше за нея – дали я вали дъждът, дъските прибрани ли са на сухо, там ли са още рендетата, или майсторът си ги е прибрал... “Една нощ сънувах, че някой дошъл, докато ти, тате, си спал, нацепил с брадва лодката и

разхвърлял дъските по поляната – завършваше писмото си Макавей. – Навярно съм плакал насън и съм викал, защото видях над леглото си лекарят, който ме попита лошо ли ми е. “Не – казах му, – сънувах, че някой е съсякъл моята лодка.” ”Никой не може да я съсече – отговори ми той, – там е баща ти. Знам как старите хора се привързват към онова, което им е скъпо на сърцето. Успокой се. Лодката ще стои непокътната и ще те чака да се върнеш. А може и мен да вземеш да ме поразходиш по езерото...”

Пиши ми. Знаеш как обичам дългите писма. С нетърпение ще очаквам часа на моето завръщане. Твой син Макавей.”

Учителят сгъна ситно изписаните листа и дълго не пророни дума.

Момчето му почти нищо не разказваше за себе си: с какви хора се е събрал, дали наистина има между тях такива, дето ги връзват с колани за леглата, как го лекуват – с инжекции, с хапчета, пускат ли ги да се разхождат по двора, или ги държат затворени в стаите?... Нищо не пишеше за това, което тревожеше баща му, а най-подробно разпитваше за лодката.

Учителят разбираше между редовете, а и от разказа за съсечената лодка, че единственото упование на Макавей, единствената надежда за спасение лежеше в мисълта за недовършения плавателен съд. Получаваше ли добри новини от баща си – че дърводелецът идва и продължава да кове дъските, че Муни е купил смола, с която ще напоят целия корпус, Макавей щеше да укрепва духом и да се издърпва стъпка по стъпка из тресавището на болестта, но ако разбереше, че Христофор Михалушев се е прибрал в града и е оставил всичко на произвола на съдбата, тогава надеждата и очакването щяха да се сринат в душата на Макавей така, както през пролетните наводнения се сриваше подмитият бряг на Огоста.

Тогава можеше да се случи непоправимото, защото изпадналият в отчаяние човек е способен да вземе най-жестокото решение.

И така Христофор Михалушев остана да пази лодката и да чака завръщането на своя син.

Дните течаха. Лалугерите отдавна прибраха класовете в своите зимовища и той не ги виждаше вече да стоят сред стърнищата, кафяви, като забити колчета от брадвата на някого, който е връзвал в нивата добитъка си. Разораха нивите. После заваля дъжд. Пръстта най-напред шупна, след това се напои от влагата и мазно светна с буците си, полирани от плуговете. Песните на птиците секнаха. Случваше се се да изчурулика в оголелите храсти някое мушитрънче или синигер и цял час подир това човек да не чуе никакъв звук освен плясък от крило на прелетяла врана или цопване в Огоста на отронен от брега камък. Нощните шумове също намаляха. Дори чухалите, които подвикваха чак до зори през пролетта и лятото, сега мълчаха някъде из горите. Имаше шурче под печката в стаята на Христофор Михалушев – то също замлъкна. Вrabчетата не се боричкаха вече под стряхата. Те бяха шумни и непримирими в двубоите си, докато избираха вrabката и правеха гнездо. После отлетяха и не се върнаха вече...

Остана все така неотделим от усещането за околния пейзаж само шумът на реката. Той продължаваше да бъде равен, като мелодия от няколко ноти, която дразнеше ухото, но то свикваше с нея и я обикваше. Сега, в часовете на късната есен, тая мелодия беше някак особено мека и ласкава, защото се процеждаше през опадналата шума, покрила вировете и надиплена по камъните на бродовете.

Остана и скриптенето на гредите. По-рано Христофор Михалушев малко му обръщаше внимание или ако се вслушваше в шумовете на дървото, си мислеше, че това е помръдване на покрива, по който върви вятърът. Сега, когато сънищата идваха късно нощем и той можеше най-съсредоточено да се вслушва в различните шумове и да ги разпознава, разбра, че в гредите се обаждат дървояди. Това беше тихо, непрекъснато, упорито стържение: сякаш скрит на тавана човек пилеше решетката, зад която е затворен, пилеше, без да спре, а желязото се съпротивляваше на ръката му. Един дървояд ли имаше там, или всички греди бяха обхванати от това скриптене?

Стори му се, че звукът се мести и той чу стърженето откъм сайванта. Дали дървоядите не бяха захванали и дъските на лодката? Ушите му не го лъжеха – звукът наистина идваше откъм лодката.

Стана, запали фенера и излезе. Лъхна го влажният ветрец на есенната нощ. Светлината се хлъзна по тревата и върху стената на сайванта се очерта скелетът на лодката. Звукът секна, щом се обадиха стъпките на човека с фенера, и той не го чу, докато стоя под стряхата. Огледа всички части на лодката – ребрата, напречните летви, кила, дъските и никъде не откри следата на дървояда.

Легна си и отново чу протяжния звук: там бе, под сайванта.

“Ще го открия, ще наля газ в дупката и ще го свърша! – закани се, оборен от дрямката, учителят, духна фенера и усети влажното докосване на одеялото до бузата си...

Денят дойде много късно, сякаш беше пътувал с автобус през дъжделивата планина и бяха сменяли на някой от петроханските завой спукана гума. Дойде смръщен, мъглив, с дребен дъждец, който по-добре се усещаше от ноздрите, отколкото от очите.

Пазачът на лодката и сега не успя да открие следата на дървояда. Разбра, че през нощта ухото го е лъгало – това е било стържене на тавана. Той се повъртя край недовършения плавателен съд (не беше капало), положи дъските успоредно на стената, за да не се изкривят, и седна да пише писмо на Макавей.

Щеше да му разкаже, че лодката стои непокътната и го чака, че той всеки ден я наглежда, че щом се оправи времето, Муни ще доведе майстора да продължат работата. И за различни весели истории щеше да му пише: за лисицата например, която отново насъбрала бълхи от непраната риза на Горския цар, оставена на брега, докато той се къпел в реката. А на края щеше да пише на Макавей за пътника от Ванкувър, дошъл да търси Куздо и неговата вършачка “Арканзас” и останал да пренощува в техния дом. От безкрайните истории на тоя човек щеше да сподели с момчето само няколко, а останалите щеше да му ги разкаже най-

подробно, когато пътят отново го доведе в къщата край Огоста, която го чака във влажното, сивеещо с пясъците си поречие.

Мътилката на есенния ден ставаше все по-гъста – това значеше, че мръква. Почукването на дъжда по покрива се засили. Духна студен вятър и далечината замириса на сняг. Христофор Михалушев погледна през прозореца и видя, че пред очите му се завъртяха две снежинки. Те се появиха откъм реката – оттам през юли дойдоха първите светулки и танцуваха също така леко и плавно като снежинките.

“Толкова бързо ли дойде зимата!” – каза си учителят и посегна да запали лампата,

Видя, осветени от нейния пламък, цял рояк снежинки, които изведнъж се завъртяха край прозореца и го облепиха с дребни, прозрачни капки...

Уж валеше сняг, а небето изведнъж се промени. Закапа стряхата, обади се една ламаринка до сайванта: зин-зин-зин! – сякаш далечен косач клепаше косата си – и Христофор Михалушев се събуди. Погледна към прозореца. Мракът беше рядък и влажен. През пепелявата му мътилка се виждаха съвсем ясно очертанията на хълмовете, покрити със сняг, който навярно беше много тънък, защото през него прозираха плетениците на оголелите дървета. Мракът изглеждаше по-гъст долу, над поречието. Когато вдигна очи към небето, учителят видя, че там е ясно и тихо като през най-хубавите августовски нощи. Очите му търсеха познатите от детинството съзвездия и той откриваше от двете страни на Млечния път Ралицата, Голямата мечка, Воловаря, Ловджийските кучета. Небето беше гладко и тихо. “Навярно такава ще бъде и водата, която иде да залее поречието” – мислеше си разбуденият от капчука човек и далечните звезди му напомняха рифове, прокъсали безкрайните пространства на небесния океан.

Очите на стария учител се замъглиха може би от звездната светлина, може би от дрямката, която отново го оборваше, и през тънката цепнатинка на клепачите видя лисицата. Тя прекоси двора, като се оглеждаше, отиде към сайванта, подуши дъските,

после тръгна към прозореца, изправи се на задните си крака и надникна в стаята. Христофор Михалушев гледаше триъгълната ѝ глава, изрязана върху фона на небето, гледаше очите ѝ, жълтеникави и изпитателни като на Горския цар, изкашли се, за да я прогони, но лисицата продължи да стои на прозореца,

Звънтенето на капчука се засили и учителят видя как снегът започна да се сляга, да изчезва от клоните на дърветата, от полянката пред къщата, от брега на Огоста. Стана по-тъмно в поречието, защото надделяваше цветът на мократа земя, но небето продължаваше да бъде ясно и дълбоко. За първи път в живота си Христофор Михалушев виждаше снегът да се топи не от слънцето, а от светлината на звездите.

Чу стъпки, обърна се към сайванта и видя, че там стои неговият син. Кога се е върнал, защо не му се е обадил?... Беше гологлав, облечен с препасан през кръста болничен халат, носеше на бос крак същите сандали, с които го откараха в дома за душевно болни. Дали е избягал, или вече е оздравял и са го пуснали? Но защо не е съобщил по някого на баща си да го посрещне на гарата? Как е вървял сам в тъмнината, в снега, с тия обути на бос крак сандали?

Макавей обиколи лодката, огледа дъските на бордовете ѝ, които лежаха запоени една за друга, извити като огромна мидена черупка, и баща му с учудване забеляза, че лодката е готова. Бордовете лъщяха, намазани със смола, от двете страни стърчаха дръжките на весла, виждаше се мачта, до която беше навито платно.

Макавей избута лодката на двора. Навярно беше много заякнал в болницата, защото плавателният съд никак не се съпротивяваше на ръцете му и се хлъзгаше така леко, сякаш под него помръдваше не мокра трева и разкаляна пръст, а тиха, разрязана от кила вода.

Да, учителят наистина вижда вода. Кога е заляла поречието и е дошла толкова близо до къщата? Той е спал и не е усетил приближаването ѝ – било е навярно с крадливи стъпки като на лисицата, която продължава да стои до прозореца.

Водата подема лодката, дърпа я навътре. Макавей, мокър до пояса, подскача, закрепва се с корем върху ръба на борда,

намества се на седалката и започва да развързва платното и да оправя въжетата. Учителят гледа своя отдалечаващ се син, тръгнал, без дори да му се обади, гледа рижата му коса, цялата прошарена, гледа изострената му брада, също сива като пепел, и болка свива сърцето му, защото седналият в лодката едва е започнал тридесет и третата си година. Исква да му викне: “Не опъвай платното – задава се вятър, а ти си неопитен, по-добре опитай с веслата!”, но Червенокосия вече се е отдалечил. Дори да му изкрещи, няма да го чуе.

Вятърът наистина се задава. Странен вятър – носи се само в небето, а водата е съвсем гладка и в нея се отразяват всички съзвездия, които Христофор Михалушев беше съзерцавал преди час през прозореца.

Тиха вода, а лодката лудува по нея и се носи като необуздан кон, който е прегризал юздата и безпомощният ездач усеща с всичките си мускули пулсирането на неговото тяло. Лодката се върти, накланя се. Макавей не умее да укроти платното, но душата му ликува и учителят чува неговия вик – възторжен, ековит, сякаш момчето се обажда някому на отвъдния бряг...

И лодката с рязък завой се отправя към оня бряг. Христофор Михалушев се надига на лакти, крещи през вятъра: “Завивай насам, там има рифове, а на крачка от тях е баирът! Лодката ще се разбие в него!...” Крещи, а не забелязва, че това са рифовете на далечните звезди, огледани във водата, не вижда как платното в изстъпление танцува между тях, станало златно от светлината им...

Лодката наистина летеше право към баира. Макавей разбираше, че водата става плитка, защото, на дъното се виждаха пътеки, по които беше вървял някога, личаха шуплести варовици – огради на изпосечени лозя. Замаян от магията на летежа, той не се опита да отклони лодката. Видя, че носът ѝ се надигна, дръпнат от издутото платно, усети, че тя се опитва да полети, и пръстите му се вкопчиха в мачтата, за да не падне, но скокът на лодката беше къс. Водата я повлече отново, удари бордовете. Брегът се втурна към Макавей с плешивите си полянки, с пепелявите шисти, по които лете се припичаха змии, с отсечения

карстов склон, къртен от пленници след Първата световна война, за да мине тук железопътната линия. Платното се бялна върху тия проядени от дъждовете варовици, носът на лодката се заби в тях като огромен каменарски клин, който търсеше слабото място на камъка. Чу се тъп звук. Мачтата се прекърши, платното я дръпна в небето и изчезна с нея.

Макавей, паднал по гръб върху ребрата на лодката, помисли, че дъските ѝ ще се разпаднат и след миг той ще се изхлузи във водните глъбини. Но лодката стоеше непокътната. Очите на Червенокосия видяха друго, което го накара да изтръпне. Карстовият баир започна бавно да се разцепва. Двете части на хълма се отделиха една от друга и между тях се образува пролом с огромни пещери. Водата се втурна към тоя пролом. Тя повлече след себе си лодката, но я придвижи на няколко стъпки само, защото просечените варовици се врязаха в бордовете ѝ. Преди да остане завинаги в техния плен, високо в небето, лодката се наклони на едната си страна, сякаш искаше да се изскубне от клещите на варовиковата бездна, и оня, който беше съборен върху веслата от удара, падна през борда. Не падна, а полетя, защото тялото му се задържа във въздуха, носено от вятъра като леко перце, и се спусна далече от водовъртежите, които ехтяха в тъмните пещери на пролома.

Спусна се много навътре, където водата беше огледално гладка. Докосна се до повърхността ѝ, обграден от талази като широки спасителни пояси, но не успя да се задържи за тях, защото талазите бягаха от него. Опита се да заплува. Размаха ръце, както беше правил в детството си, когато се къпеше из вировете на Огоста, заудря с крака и успя да се придвижи на няколко стъпки само. Болничният халат му пречеше – нагизна с вода, която се наля откъм шията и го изду. Сандалите, с които беше се върнал вкъщи като блудния син, също му пречеха и при следващия замах на краката те се изхлузиха и поеха към дъното...

Христофор Михалушев гледаше сепнат как момчето му се бори със смъртта. Викаше: “Опитай се да съблечеш халата и плувай насам! Тук е по-плитко!”, но викът, както става насън, се давеше в гърлото му.

Водата забълбука над главата на Макавей. Рижата му коса угасна, сякаш под талазите се спускаше въглен. Момчето слизаше на дъното с вдигнати към небето ръце, като че ли правеше опит да се задържи за нещо, което баща му не виждаше какво е. Слизаше и когато се докосна до дъното, изчезна в лепкава кал, която беше покрила всичко...

Водата се оттегляше. Пещерите ехтяха от водовъртежите. Хълмът щеше да погълне това, което можеше. После идваше часът на града...

Христофор Михалушев пое към дъното, където изчезна неговият син. Дали ще успее да го спаси? Усети с босите си нозе хлъзгавината на тинята, после докосна нещо твърдо. Бяха сандалите на Макавей... Момчето е наблизо! Дано успее да стигне до него, преди да го е задушила калта...

Каишките на сандалите, върху които стъпи, разрязаха ходилата му, сякаш бяха от ламарина. Той трепна – болката го прониза и се събуди.

Навън беше мъгливо утро. Прехвърчаше сняг.

Старият учител видя до прозореца триъгълната глава на лисицата, а зад нея побелелите върби и снежните склонове на хълмите. Лисицата го гледаше с немигащите си жълтеникави очи и той, още не дошъл на себе си от кошмарния сън, видя в тия очи ехидна студенина.

Замахна с юмрук и удари прозореца. Стъклото се пръсна и разряза пръстите му. Лисицата се дръпна от стъклата, които я посипаха, погледна го още веднъж със същата студенина в очите и се отдалечи към реката, като влачеше опашка, както правят всички лисици, за да заличат следите си...

ЕПИЛОГ

Преди близо две десетилетия, когато в страниците на първия от моите романи се връщах към далечните бродове на детството, прозорците на оня кът, където очите ми за първи път видяха небето, все още светеха от изгревите и залезите, все още тревата не смееше да се приближи до най-крайните огради на селото.

Тя беше залегнала околоръст като армия, облечена в зелени, проблясващи с гънките си дрехи – мълчалива армия, която атакува пълзешком, когато се подаде сигналът за настъпление, атакува със стиснати зъби, с изподрани от пръстта лакти и никой не може да я спре, освен смъртта... Но тогава още не беше настъпил часът на тревата. Тя се излежаваше по хълмовете като оставена на бивак армия, сушеше на слънцето подобно небрежно изпрани партенки белезникавите полянки на лайкучките, зашиваше по куртките си – като копчета – жълтите цветчета на глухарчета – и чакаше сигнала, за да тръгне пълзешком към обреченото село.

Сигналът вече се носеше в далечината – това бяха ударите на бравите, които сечеха трепетликите, едва доловим сигнал, подобно ехо от кавалерийска тръба, но тревата го чуваше с наострените си уши и се размърдваше с къси подвиквания от единия до другия фланг.

Аз не можех да усетя тогава неумолимата трагичност на тия звуци. Мен ме привличаше сиянието на водата, която щеше да дойде, за да залее поречието – вода с отражения на облаци и на

звезди, както я рисуваше моето въображение, прозрачна вода, по чието дъно в тъжен час ще върви душата ми, уловена за песента на една чучулига... Наивно желание, мисля си сега. Пътуване на боса мечта, загледана в облаците, без да докосне с отрезвени очи земята, където са измамните ями по пътя, остороръбите късчета на лъжовните думи, счупените стъкла на прозорците, през които си мислел, че ще гледаш само звездите, а си виждал избуялия пелин над забравени гробове...

Мечтата щеше да седне по-късно, прашна и може би помъдряла от дългото лутане, да се приведе над разранените си нозе, да ги мие в бродовете на реката, с надеждата, че тая вода е целебна, а да вижда, че раните си остават, че под заръбените белези продължава да тлее въгленчето на болката...

Защо толкова години се борих с мълчанието на белите листа? Защо се измъчваше перото ми? Какво така настойчиво се опитвах да защитя: онова, което си отива, оня кът зад планината, дребен като грахово зърно, изтървано от човката на птица? Него ли исках да изтръгна изпод нозете на голямата вода, която иде като забвението, за да ни отнеме всичко? Моят глас беше слаб да ѝ каже: “Спри!”, с думите можех да издигна само нетрайна пясъчна стена, каквато правят увлечените в играта си деца, помислили, че това е исполинска планина. Можех да я издигна с денонощен труд, но знаех, че водата само с една-единствена вълна, като с небрежен замах на великанска длан, ще я помете.

Времето е по-силно от нас и неразумен е човекът, решил да задържи онова, което си отива. Ръката на отминалия живот ще се изплъзне из неговата длан и той ще усети в нея резливия хлад на безкрайните пространства. Но човекът има власт да защити от забравата човешките добродетели, към които времето е най-безпощадно, да ги защити от ехидните прибежки на тревата. Добродетелите не трябва да остават под голямата вода, защото нейните кални наноси ще ги погребат завинаги и оная прилична на кораб машина, която дълбае пясъците, за да търси злато, няма да ги открие отново, защото никое сито, дори да е изплетено от най-тънката паяжина, не може да задържи лъскуните на погребаните добродетели...

Тях се мъчеше да ги защити словото. И понеже талазите на тревата бяха първото предупреждение за идването на забравата, аз се изправях да воювам, доколкото стигат силите ми, срещу тревата. Подобно оня блед рицар, който бе вдигнал копието си срещу вятърните мелници, аз вдигах ръка към тревата, за да ѝ кажа предупредително: “Спри!” Понякога бях безпомощен, понеже усещах до гърлото си зелените пръсти на нейните безпощадни ръце, но друг път я виждах позорно да бяга с нозе, облепени от клисава глина, с раздрана риза... Бяга, за да се промъкне в моя сън, където двубоят ни продължаваше и аз виждах сутрин до леглото си повехнали кичури трева, изскубнати от моята ръка в мълчаливите пространства на съновиденията...

Подобно старата жена от страниците на книгата за самотните мореплаватели аз вкопавам нозете си в земята, гледам хунските орди на бурена, които си почиват на хълма и пушат (може би това е развян пух от глухарчета), кашлят, сегиз-тогиз позвънват със стрепената си и ме гледат изпитателно. Аз следя всяко тяхно движение и им казвам: “Додето е живо сърцето ми, не ще дам да погазите онова, което съм пренесъл неопетнено през всички дни и нощи на моя живот...”

Ордата стои на хълма, разтъпква се, позвънва със стрепената, гледа ме хитро през присвитите клепахи и се смее – тихо, като свистене на вятър.

Аз също се усмихвам. По устната ми сълзи струйка кръв от тая усмивка, но душата ми е бодра...

Така си мислех, тръгнал по есенния път, който ту ме доближаваше до реката и зад върбалаците виждах приличната на кораб драга, ту ме отвеждаше сред влажната зеленина на млаките, откъдето излитаха сойки и небето се изпълваше с тънък крясък, сякаш това беше звук от драценето на крилете по пепелявия есенен свод. Дърветата стояха голи и долината изглеждаше някак по-широка, празна, сякаш от нея са изнесли нещо огромно, което е изпълвало това пространство, но аз не можех да си спомня точно какво е.

Природата си отдъхваше, познала и тихите мелодии на цъфтенето, и резкия шум на сухите листа под нозете на есенния

вятър. Имаше нещо първозданно в това спокойствие, родено от замисленост на хълмове и от бавно движение на облаци – една неразделна общност на вода и огън, задимял до железопътния мост, на камък и на птица, която крещи, сякаш вика на всичко, пленено от земята – да разклати рамене и да се отскубне от плена ѝ, неразделна общност на чувство и мисъл – ековити, пронизани от листопадно слънце, на човек и кон, които вървят един до друг като две тайни, успели да се намерят в необозримите пространства и да се погледнат в очите.

Отбих се от пътя и поех към къщата до брега на Огоста, където знаех, че живее моят учител Христофор Михалушев заедно със своя син. Знаех за случилото се с момчето му и исках да поседна до човека, когото бях обичал през детството си повече от всичко, да го утеша, ако мога, с нещо – с неумело промълвена състрадателна дума, с поглед.

Коминът не пушеше, не се чуваше нито стъпка, нито човешки глас. Бутнах вратата – беше заключена. Надникнах през прозорците, покрити с браздулици прах. Видях две легла с избелели одеяла и възглавници, запазили вдлъбнатини от бузите на тия, които са спали на тях. Имаше лъжици на масата, белееше чиния със засъхнала чепка грозд на перваза ѝ...

Всичко ми говореше, че човекът, когото исках да срещна, сега е някъде наоколо – до брега на реката, зад хълмовете. Само сивите браздулици по прозорците – един тежък налеп прах, прояден тук-таме от есенните дъждове – ми навяваха мисълта, че тия стъкла крият зад мътилката си драма.

Попитах един селянин, който водеше кон и животното го гледаше с такава преданост и благоговение, сякаш до него вървеше свят човек:

– Да знаете нещо за хората, които живееха тук? Един стар учител със своя син?

– Не съм тукашен – каза човекът, нисък, с шаячни панталони, с приплеснат каскет, който хвърляше сянка над очите му, и отдолу се показваха, осветени, само татарските скули и островърхата кокалеста брадичка. – Бях загубил коня си и два дни се лутах, докато да го намеря в тия пуцинаци... Животно, а

се зарадва като дете. Видя ме, зацвили, дотича и се залепи за мене...

Човекът и конят, побратимени от безмълвието на земята и небето, отминаха, като ме оставиха сам.

Водата говореше с огъня, птицата с камъка, денят с нощта, а аз стоях сам между тия тайни на битието.

И тогава се обърнах да потърся лодката. Защо така ме потискаше мисълта, че и тя е изчезнала и сайвантът ще прокънти глухо от стъпките ми?

Не – лодката беше тук: недокосната, както я бяха оставили ръцете на Червенокосия преди да отпътува.

“Иначе защо трябва да се живее – казах си аз, – ако лодката я няма, ако изгние от дъждовете или цигани откъртят дъските ѝ, за да разпалят своите огньове? Лодките се раждат, за да плават към други брегове и душата на човека да отнасят нататък. Да плават над всичко, което си е отишло и си отива, защото всичко на земята е тленно и са вечни само звездите...” .

Мръкваше. Чух конят да се обажда от дъното на здрача и ехото на цвиленето му се мярна като падаща звезда над очите ми.

На обложката детайл от картина на Иван Давидков

Редактор Димитър Гулев

Оформление Елена Маринчева

Худ. редактор Стефан Груев

Техн. редактор Цветана Арnaudова

Коректор Александра Хрусанова

Формат 84/108/32; тираж 25113 екз.; подвързия 2113

екз.; брошура 23000 екз.; печатни коли 12; издател-

ски коли 10,08; уик 11,03; л. г. VI/56; изд. № 5486;

поръчка № 9/1981 година на изд. “Български писател”;

дадена за набор на 30.VIII.1980 г.; излиза от печат

на 20.I.1981 година; цена: подвързия 1,47 лв,

брошура 1,23 лв.

Код 25 9536212311 / 5605-192-81

ДПК “Димитър Благоев” - София